

Hitzaurrea. Giza ezagutzari buruzko ikerketa

Ahaztuta ez ezik, baztertua egon da Hume urte askoan. Berreskuratze ezin loriosagoa izan du gure mendean: B. Russellek Autobiografian “Hume gehi logika moderno” bezala definitu du laburki bere filosofia propioa. Einsteinek bere inspiratzaile filosofiko nagusia Hume deklaratu du.

Harrigarriro David Hume filosofo eskoziarrak (1711-1776) hogeita hiruzpalau urte zituela idatzi omen zuen bere obra filosofiko gailena *A Treatise of Human Nature* (Giza Naturaz Trataturia), 1739an anonimoki argitara emana, autoreak hogeita bederatzita urte zuela. Trataturia hiru liburuk osatzen duten saio konplexu eta luzea da: I.a Adimenaz, II.a Pasioez (Sentimenduez), III.a- Moralaz. Argitalpenak izandako oihartzun sozial eskasarekin desengainatuta, porrota bere inesperientzia literarioagatik izango zuelakoan, Humek idazlana goitik behera dena berregin zuen esplikazio tolesgabeagoetan erraztu asmoz, 1740an, anonimoki berriro, *An Abstract of Treatise of Human Nature* argitaratuz (Giza Naturaz Trataturia-ren Abstract bat), hots, laburpen eta gida-testu lagungarri bat irakurketarako; eta are Trataturia-ren Lehen Liburuko testua (“Ezagutzaren Teoria”) osoki birmoldatuz eta planteamendua ere funtsezko nukleora soilduz, berriro 1748an, “*Philosophical Essays concerning the Human Understanding*”, hamar urte geroago forma eta titulu definitiboak aurkituko zituen, oraingoa alegia, *An Enquiry concerning Human Understanding* (Giza ezagutzari buruzko ikerketa), irakurleak eskuartean duen haxe. Dena alferrik. Humek bere bizialdian arrakasta askoz handiagoa izango zuen beste barruti batzuetan, Ingalaterrako Historiaren egile gisa adibidez, edo bere saio oraindik ere txit gustagarriekin erlijioaz, moralaz eta politikaz. Halere, Humeren filosofia guztia haren ezagutzaren teorian erabakitzen da –eskuetan duzun eztabaida honetantxe hain zuzen-- eta hari bakarrik begiratu dio hitzaurre honek. Sinetsita benetan pentsamenduaren eta zientziaren ikusmolde arras berri original bat bazuela (“a new scene of thought”), tema bizienaz tematu da garaikideei bere kontzeptua ezagutzera ematen eta hura filosofiako arlo desberdinetan garatzen.

Humeren obra oso kritikoa da, ulertzen bada ia batere kritikoa izan beharrik gabe forman. Eta egia da, ia berrehun urtean ez dela ulertu, edo gaizki ulertu izan dela, salbu gutxi batzuek. Baina erakunde ofizialek aurreneko egunetik igarri diote haren pentsamenduak ezkutatzen zuen arriskuari. Eliza zibil eta erlijiosoetan ohikoaren arras bestelako pentsamendua da, beste gabe. Hume, ikusiko du irakurleak, ez da agresiboa. Tenperamentu mazala, adiskidetsua, etsaitasuna sentitzeko ezgauza, aitortu du berak bere burua, eta halaxe deskribatu dute bere lagunek ere “le bon David”. Beti egoten den fanatikoak, ordea, ordenaren zaintzaileak, pentsamenduaren ertzainak batez ere, derrepente usnatzen du nondik datorren mehatxua, eta Humeren historia literarioa horrela eskandaluz josita egon da. Lehenengo argitalpenetik hasita, bizitza osoan jarzari dute panfleto anonimoek eta iraintzaileek. Bere menpegabezia politikoak alderdi guztietan piztu dizkio etsaiak. Baita lagunak eta miresleak ere. Guztiz ere ilustratu frantsesen mirespena (Montesquieuk deskubritu zien Hume frantsesei) eta eskoziarren adiskidetasun leiala bezala, eliza santu guztien ezinikusi amorratuena, filosofiak irabazi dio. Bi kandidaturatan unibertsitateak ez du irakasle hartu nahi izan, batean berak eta bestean lagunek aurkeztua. 1756an Eskoziako Elizaren eskomuniotik salbatu ahal izan da; Eliza Katolikoak zalantza gutxiago izan du, liburu debekatuen Index-ean sartzeko haren obra guztiak. Okerrena izan da, konbertitu eta Elizako laguntasunak hartu nahi gabe patxadan gozo-gozo hil denean, sinesgabe batek zilegi ez duen bezala hiltzea, bere

lagunek zortzi gau eta egunetan haren hilobia jagon behar izan baitute, haren gorpua eliztar asalduetuek ez profanatzeko.

David Hume Edinburghen jaio zen, eta hamaika urterekin Logika, Erretorika eta Matematikako ikasketak hasi zituen College batean bertoko unibertsitatean, lanbidez Legeetara dedikatzeko xedearekin, familiak tradizioa zuen eran. Baina, geroago berak aitortu duenez, estudiantea urte horietan egiaz interesatu duena “filosofia naturala” izan da, orduantxe argitutako Newtonen sistema berri-berriaren arabera irakatsia (Cambridgen ondoren, Newtonek bertan irakatsi baitu, Edinburghekoa izan zen irakaskuntza programan haren sistema onartu zuen aurreneko unibertsitatea). Legeek ere asper-asper egiten bide zuten mutikoa eta, harengandik jurista gotor bat itxaroten zen artean, bera pasionatuki Zizeron eta Virgilio estudiatzen ari zen ezkutuan. Ikasle txar tipiko horietako bat, beraz. Irakurzale amorratua, Moderniaren lehen zikloko filosofo handi gehienak irentsi egin ei zituen: Bacon, Descartes, Malebranche, Locke; Bayle eta eszeptizismoaren maisu klasikoak orobat; eta literatura ingeles berriena, Milton, Pope, Shaftesbury eta Swift. Halako intentsitateak depresio baten amilbururaino estutu zuen ordea. Eskola utzi egin behar izan zuen.

Humeren kokapena tradizio filosofikoan

Denboralditxo bat egin ondoren Bristolen komertzio batean enplegatuta, biziera aldatzearen osasunagatik, barruak ez zion bakerik ematen, eta atzera bere gogoetetara erretiratzea deliberatu zuen. Badirudi bere filosofiaren ideia edo inspirazioa hamazortzigarren urte aldera bazuela jada funtsean, eta harrezkeroztik ezin izan zuela sosegurik aurkitu harik eta borobildu zuen arte. Utzi bertan lana eta Ingalaterra, eta inguruz arras aldatzeko, Frantziarako bidean ontziratu zen, aurrenik Reimsen eta gero La Flèche eman zituelarik urte batzuk (1734-1737).

La Flèche, Descartesen ikastetxea da hori: apropos halaxe nahitakoa balitz bezala, filosofia arrazionalista modernoak sorrera izan duen tokian bertan idatz zedila haren akabera deklarazioa. Egiaz Humek filosofia modernoaren ziklo cartesianoa itxi eta, Kanten bidez alde batetik, Rousseauarekin bestetik, bigarren ziklo handia ireki du, hori ere guk apurtuta heredatu duguna oraingo Moderniaren krisi orokorrean. Hain zuzen krisi honexek bizkortu du interesa gure egunotan atzera Humerengana itzultzeko iturriko ur berri bila.

Humeren pentsamendua filosofiaren historian hiru erro bortitzetatik esan daiteke hazi dela, nolabait horrexegatik ikus baitaiteke hura Errenazimentuaz gerozko tradizio modernoaren sintesi bezala eta uko bezala une berean:

Aurrenik XVII. mendeko arrazionalismo metafisiko handia legoke: Hobbes, Descartes, Spinoza, Leibniz, Malebranche. Guztiok, egia oinarritzko eta oinarrigile batetik abiatu (“Cogito ergo sum”), edo axioma batetik, definizio batetik (Sustantziaren kontzeptua: Spinoza), eta deduktiboki dihardute beren metodoan, ezagutza ziurrezko sistema batean, gizonari jakin ahal izatea eman zaion oro, bilbatzeko. Autoreon arabera mundu fisikoaren ezagutza bezalaxe mundu moralarena ere matematikoki finkatu ahal usteko da (errealitate fisikoaren matematizazioa, zeru-lurrentzat zientzia bakarrean, Galileiren proiektua izan da, Estatuarena eta Zuzenbidearena adibidez, Hobbesen kasua da; baina unibertso fisiko zein moral osoaren matematizagarritasunaren prototipo miresgarriena Spinoza da seguruenik) eta, denek ez bada gehienek, Euklideren antzeko jardunbide

batekin ziurtasun osoz demostra litekeela, irakatsiko dute, Jainkoaren existentzia eta natura, arimaren existentzia eta natura, eta metodo berdinarekin argi litekeela orobat (inolako beste metodorekin ezingo omen litzatekeena) zein den unibertso enpirikoaren natura esentziala ere, protofisika baten gisako oinarripen metafisikoa arrazionalki huts-hutsik hedatuz (Metafisikak oinarritzen ditu planteamendu honetan, ez epistemikoki soil, baina errealki, naturaren zientziak). Ezagunak dira adibide populartu batzuk: Efektuan dagoen adina errealitate egon beharra dago kasuan; Izaki guztiz beteginaren nire ideiarekin kasuak, betegintasun eduki beharra dauka; badago beraz izaki guztiz bategin bat, Jainkoa (Descartes: Jainkoaren existentzia probatzeko bidea). Edo alderantziz, Jainkoagandik mundura: Jainkoa ahalguztiduna da, guztiz ona da, hortaz mundu hau pentsa litekeen eta izan litekeen hoberena da; beraz, mundu honen mekanika matematikoki posible den egokiena da, etab.(Leibniz). Metodo honen eredutzat Descartes jotzen da. Funtsean, metodo (deduktibo) honekin jakiteko dena ziurtasun osoz jakin litekeela eta metodo honekin izan ezik dakigun ezertan ziurtasunik ez dugula, suposatzen du arrazionalismo deduktibo honek. Hau da Humek suntsitu nahiko duena.

- Humeri xede (antimetafisiko) honetarako bultzada eta inspirazioa eman diona, bigarren erroa, arrazionalismo enpirista britainiarraren tradizioa izan da: Humeren pentsamenduaren jatorri historiko arrunt aipatuena berau da noski, ohiturazkoa ere bilakatua baitago gure artean, errazkeriaz edo umorez, bekoz beko arrazionalismo kontinentala versus enpirismo ingelesa klasifikatuz (ur gazi pixka baten tarteak bereizten omen dituen bi filosofia horiek), “Irletako Hirutasunaz” mintzatzea, Locke, Berkeley eta Hume, azken hau eskola baten gailurra eta koroa bezala kokatuz zentzu honetan eta beste haien bizkarretan sostengatuta egonez hortaz. Ez du ematen guztiz injustifikatua, Humek berak aitortu duenez gero bere burua horien jarraikoa eta, influentzia espektroa gehiago zabalduz halere, baita Shaftesbury, Hutcheson (neuk biona gustura azpimarratuko nukeela), Mandeville eta Joseph Butlerrena ere, hots, arrazionalismoaren tradizio britainiar desigualarena oro har. Injustifikatuagoa testuinguru honetan, enpirismoa eta arrazionalismoa kontrajartzeko ohitura txarrak ematen du, biak oso arrazionalistak izanda (eta biak, moderno guztiak bezala, esperimentuaren beharraz konbentzituak halaber zientzian, beste topiko batek errepikatzen digunaren aurka), gero, hori bai, beren jardueran bat metodo enpirikoaz eta bestea deduktiboaz baliatu arren.

Tradizio britainiarrean jarraituz, Humeren arrazionalismoa eta haren, nolabait esan, arrazionalismoaren likidazioa ulertzeko, Sir Isaac Newtonen influentzia gogoratu behar da azkenik, hau da, norma metodiko gisa ezagutzaren hastapena beti esperientzian eta behaketan eduki beharra eta azkenburua orobat esperientziazkoaren barrura mugatua. Esperientziaz haraindiko hipotesiak, haizekeriak eta kimerak dira: “esperientzia baino haratago ezin gara iritsi”, idatzi du Humek Tratatuaren Sarreran, “fenomenismoa” programa legez onartuz beraz. Esentziak eta, esperientziaz gaindiko errealitate posibleak (Jainkoa, etab.), ez dira zientzian sartzen. “Aristotelikoak – abisatzen zuen 31. Query-an Newtonek-- nolakotasun ezkutuek deritze gorputzen barnean gordeta daudela eta ageriko fenomenoaren kausa ezezagunak direla suposatzen dituzten batzuei. Halakoak izango lirateke grabitatearen, erakarpen magnetiko eta elektrikoen, eta hartziduren kausak, baldin behintzat irudikatzen badugu indarrok eta egintzok, ezin atzeman eta erakutsi ahal ditugun nolakotasun guretzat ezezagun batzuek sortarazten dituztela (...). Baina gauzetarik espezie bakoitza bere nolakotasun espezifiko ezkutuez hornitua dagoela eta horien bitartez jarduten duela eta eragiten dituela bere efektu determinatuak, horrelakorik defendatzea alegia eta ezertxo ere ez esatea, berdin-berdin da. Aldiz

naturako fenomenoetatik ilki mugimenduaren bizpahiru printzipio orokor, eta gero azaldu printzipio nabari hauetatik gauza gorpuzdun guztien nolakotasunak eta ekintzak oro nola eratortzen diren, hori bai, sekulako aurrerakada izango litzateke filosofian [zientzian], nahiz oraindik ez izan guk ezagunak printzipioon kausak”. Grabitateak ez duela propioki fenomenoaren kausa adierazten, ezpada fenomenoaren deskribapen soil beren araukotasunaren adieran, hau da, ezagutza zientifikoaren interesa fenomeno enpiriko hutsetara mugatu izana (egia esan, Newtonen obran zalantzagarrizko dagoena), hori da Humeek fisiko handiari gehien eskertzen diona. Erabakigarria Humerentzat, “plus newtonien que Newton” beharbada jasa honetan (Y. Michaud).

Bi korronteon zerikusia lotzeko: bi-bion funtsezko arrazionalismoaren barruan, “arrazionalismoa” eta enpirismoa alegia eta Hume bion konfluentzian, non dago bien artean halere diferentzia? Filosofo guztiontzat ezagutzaren, eta beren gogoeta filosofikoaren, hasieran, ez dago sano-sano gauzak, hor aurrean munduan objektuak beren egia propioekin edo esentziekin adimenak ispilatzeke (grekoak usteko zuena), baizik haien ideiak ispiluan, hau da, subjektuaren edo ezagutzailearen barnean. Guk gauzetaz, gure buruan dauden moduan baino ez dugu hitz egiten eta eztabaidatzen. Analizatzen hasi eta guk ikusten duguna, analiza dezakeguna, munduaren gure ideia da, ez mundua. Gure natura ispilu bat da, esango du Leibnizek, eta guk ispilua bakarrik ikusten dugu. Abiapuntua, bada, ez da hartuko jada objektu/gauzetatik, baina subjektu kuestionatu batetik, konstrukzioaren elementu eta baldintzetatik, ideien kondizioetatik. Ideien kontsiderazio modua, ordea, franko diferentea da eredu deduktibistan eta enpiristan. Labur esateko: cartesianismoan ideien balioa beren ezaugarri formal edo nota logikoen arabera juzkatzen da (matematikoak figura geometriko bat ikusten dizun bezalaxe), ideia bakun eta per se ebidenteak eraikuntza (dedukzio) teorikoaren oinarri eta jatorrizko elementu sendotzat hartuz; enpirismoak, alderantziz, formaz eta ziurtasunaz baino agian kezkatuago edukiaz, ideien kontsiderazioan bertan, abiapuntu puntuan, engoitik esperientzia pribilegiatzen du, ideien balioa hari dagokion “inpresioan”, genesian bilatzen du eta. Ideia edo ezagutza ororen iturria “inpresio”-etan badago, zentzuetan dago, orduan esperientzian dago. Humeren borroka “arrazionalismo”-ari eta metafisikari tradizioaren logika osoan dago.

Honek guztiak merezi du ohartxo bat gehiago, berriro goragoko hari bati helduz. Ezagutzaren posibilitateen ikerketa, filosofia modernoan, subjektuaren posibilitateen ikerketa da, esan bezala. Mundua ezagutzea gauza bat da, sagarrak nola erortzen diren eta. Nola ezagutzen ditugu ongia eta gaizkia, edo ederra eta itsusia bezalako gaiak? Tradizio cartesianoan itaun zailak dira horiek, etika bat more geometrico asmatzeak problema asko jo du (Descartesez berak erosoago ikusi du moral probisional ez oso geometriko batekin kontentatzea), estetikak ia ez du garapenik izan, eta historiak ia imposible dirudi. Galdera horiek, tradizio locketarrean, hasteko, nola ezagutu litezketik nola hauteman litezkera, etortzen dira, justifikatu nahi direnean, hots, kontzeptutik pertzepziora. Gero pertzepziotik ideia nola loratzen den, etab., ikusiko da. Ikerketa honetan beraz, filosofia ingelesean (moralean eta estetikan bereziki) garapen polit bat egon da, batzuetan “sentimentala” deritzona, arrazoimenaren ondoan sentimendua ere hartu duelako ezagupen iturri zilegizkotzat hein batean, gutxienez “animalia arrazoidun” definitu ohi denaren gizatasuneko osagarri badaezpadakotzat ezaupidean ere. (Barneko eta kanpoko zentzuak, pertzepzioak, bereizten zituen Lockek). Humeek, Kemp Smithek seinalatu duen legez, sentimendua esparru etiko eta estetikora mugatu gabe, errealitate enpiriko ororen gure ezagutzara hedatu du, bereziki lotura kausalaren oinarripenera. Sentimendu honek bistan da bere eskubideak altxa ditzakeela (gizatasunaren izenean)

arrazoimenaren aurka. Eta orduan bide bat bion oposizioa gogortzea izan litekeen eran, arrazoimenaren kontzeptu matematiko zurrunez hori biguntzea eta zabaltzea izango da bestea. Edonola ere arrazoimenaren kontzeptua jokoan dago, dena auzitan jarri behar omen zuena nolabait bera auzipean. Honekin Humeren filosofiaren hirugarren erroa aipa genezake.

Eszeptizismoa da hori eta ez du behar orain hartan luzatzea: irakurleak liburutxo honetan bertan gogoeta deliziosoak aurkituko ditu. Baina Humeren aro-inguru horretan balio diferenteak izan ditu eszeptizismoak. Erdi Aroaren itzaltzeak eta Aristotelaren krisiak eszeptizismo bidezko bat eragin badu, erlijio gerrek ez dute gutxiago eragin: bakarrik, konfesioen arteko kontrobertsietan, eta deisten eta teisten artekoetan gero, humanisten eszeptizismoa, R. H. Popkinek hala ohartarazi digu, erraz bilakatu izan da dogmatismoaren aliatua, arrazoimenaren ahultasunak errebelazioaren edo eliz autoritatearen laguntza eskatzen omen duelako. Alderantziz, Descartesengandik hasita, teologoez maite adina izango dute filosofo arrazionalistek herra eszeptizismoa. Descartesengana badago eszeptizismo puntu famatu bat, metodikoa, nolabait tragikoa, derrigor gainditu beharrezkoa arrazoimena salbatzeko. Descartsek ez du ezer ziurtasuna baino gehiago antsiatzen. Bestela ez da sentitzen gizakia. Konfesio eta zalantza guztien gainetik ziurtasun absolutua behar du bakea edukitzeko. Horrela bihurtzen da, itzulbiran, filosofo arrazionalista superkritikoa teologo zahararen aliatua. Badago beste tradizio bat ere, batez ere Frantzia, Errenazimentuak berreskuraturiko Sexto Enpirikoen testuak irakurketa arretatsua merezi izan diona, kontrobertsia konfesionaletatik adina anbizio cartesianoetatik urrun (baina moderno, eta arrazionalista beraz, beste arrazionalismo batekin) eszeptizismoaren linea autonomo samar bat marraztuz joan dena Montaignegandik Baylegana, azken hauze izan baita Humeren autore kuttunenetako bat. Humez “zientzia eszeptiko” bat proposatzen du. Haren eszeptizismoa, “Akademiatarra” (Akademia Platoniko Erditarren tankerako esanahi da), ez da angustiazkoa, tragikoa. Irribarrezko alaia da, gizakian konfiantzaz bete eta positiboki gaintezinezkoa, hain zuzen gizatasuna salbatzeko, zientzia bera humanoa izan dadin beti: “Be a philosopher; but, amidst all your philosophy, be still a man”, hau da, izan hadi filosofo, baina izan hadi gizonez beti. Eszeptizismo honek bestelako ezten bat erakutsiko du, ezbaiz gabe, Humez erlijioari buruz gogoeta zorrotzean diharduenean (“Erlijioaren Historia Naturala”, 1757; aldiz “Erlijio Naturalaz Dialogoak” hilondoko argitara ziren): baina gaur hemen haren ezagutzaren teoria da interesatzen zaiguna.

Tratatua-ren eta Ikerketa-ren sorrera

Descartesen Metodoaren Diskurtsoa 1637koa da; Humeren Tratatua 1739koa. Egun urte bien artean.

Descartesen lantutako filosofiaren kinka negargarriaz klasikoak bilakatu dira: filosofiaren historian kasko argienek eztabaidatu ez duten, baina eztabaidatuz jarraitzen ez duten, beraz behin eta beti zalantzarik ez den, arazorik ez dagoela bakar bat, etab. (DM, I). Filosofia kaos handiaren erresuma da. Eta filosofoak, itsu baten antzekoak, kobazulo arras ilun batera sarrarazten bide duena ikustuna, harekin borroka kondizio berdinetan egiteko: berak itsuak, filosofoak, eta ikustunen itsuarazleak beren arrazoi molde aldrebesekin. Filosofoen borroka-zulo honetan Descartsek bere metodoarekin leio bat ireki nahi omen du eta egun-argi pixka bat piztu (Ib., VI). Finean, metodo berriaren lehenengo eskakizuna da, utzi filosofoak eta filosofiak, eta behin deliberatuki deliberatu

beharra daukadala nire biziartean “de me défaire de toutes les opinions que j’avais reçues jusques alors en ma créance, et commencer tout de nouveau dès les fondements” (MM, I). Fundamentu erradikal hori, ez liburuak, arrazoimena izango da, “sa propre raison” (RV) alegia edozeinentzat eta guztientzat. Dena hasieratik hasi beharra dago berriro: arrazoimenetik. Gainerakoa (“cogito”, etab.) ezaguna da.

Ehun urte geroago, bitartean cartesianismoak bide handia egin du, sekulako garapenak garatu izan ditu, sistema metafisiko arrazionalista oro-hartzaile izugarriak bata bestearen ondoan edo ondoren eraiki ditu harro, eta ugaritasun horrexen zamaren azpian zapartarazita bezala, filosofian dena apurtuta dago berriro eta ostera dena eztabaidan: “There is nothing which is not the subject of debate, and in which men of learning are not of contrary opinions”, honelaxe adiaka hasi da idazten *Tratatua* filosofo eskoziar gaztea La Flécheko erretiroan. “The most trivial question escapes not our controversy, and in the most momentous we are not able to give any certain decision. Disputes are multiplied, as if every thing was uncertain...”.

Funtsean txit sinplea da, baina txit gogoan hartu gabe horregatik ez da utzi behar, Descartes Errenazimentua ezagutarazten duen tradizio eta klasikozaletasunaren frakasu batetik eta haren aurka hasi bada, Hume bere aldetik hasi dela, hain zuzen, XVII. mendeko arrazionalismoaren frakasuaren kontzientziatik eta, neurri batean, frakasu hori definitiboki berak eragiteko. Hasteko, arrazionalismoak ez du lortu denak ez dezala jarrai zalantzan eta eztabaidan. Are okerrago, gainera, orain gerra horiek irabazten dituztenak, danborrariak eta tronpetariak omen dira, ez lantxadunak eta ezpatadunak; hau da, arrazoimena asko aipatu bai, egiten da, baina “amidst all the bustle ’tis not reason, which carries the prize, but eloquence” (Intr.). Eta bigarren, kamuflatutik, baina “arrazionalismoa” fanatismoaren gotorleku bihurtuta ikusten zuen Humek: Status quo moral, erlijioso eta intelektual ezarri alferraren eta botere bere buruaz putzaren tresna, Newtonen autoritateaz baliatuz askotan. Izan ere, J. Noxonek ederki erakutsi du, Newtonen arrakastaz gero laster autore mordoa ahalegindu da “zientzia newtonianoa ustiitzen Jainkoaren ohorerako eta gizadiaren eraikuntza moralerako”, hau da, erlijio naturalaren eta moralaren sistema zientifikoa eta arrazionalista matematikoa apailatzen (R. Bentley, S. Clarke, etab.). Axioma batzuetatik hasi eta, zer den ongia, gaizkia eta zer behar duzun sinistu, dena matematikoki probatzen zituen. Humek arrazionalismoz jantzitako dogmatismoa eta intolerantzia erlijiosoa sumatzen zuen hor kukubilko moxorro. Humeren planteamendu filosofiko guztiaren helburu nabarmen da, ordea, agnostizismo positiboari euskarri bat paratzea izan da eta superstizio erlijiosoa eta fanatismoa arrazionalki betiko birrintzea (A. Flew). Dogmatismo eta fanatismoaren borrokaren atal bat, metodologikoa, egitarau deduktibistaren arbuioa da. Beste horien jokabide apriorizko arrazionalista (Noxonek ohartarazi bezala, Newtonen Principia-n orientatuagoa eta zinez Descartesen erakoagoa, obra nagusiki sintetikoa baita hura, ezen ez analisi induktibozko Opticks-ean) Humek alderantz egin nahi izan du eta Newton bere fronte enpiristara ekarri. Eztabaida etikoetan dakusagu hori garbi, berak adierazten baitu halaxe adibidez in *Enquiry concerning the Principles of Morals* (Humek berak Autobiografia-n “konparazio gabe nire idazki hoberena” epaitua): hauek, esaten du, ez dira matematikako arazoak, zientzia abstraktukoak, baizik “a question of fact” eta, beraz, “we can only expect success, by following the experimental method, and deducing general maxims from a comparison of particular instances”: Bestea printzipio abstraktu orokor bat goian ezarri eta handik behera jaulkitzea xuxen-xuxen ondorioak eta inferentziak, izan liteke berez eta teoriarik metodo hobea, haatik ez du giza eskasia naturalaren aski kontu egiten, de facto ez da irteten baliozkoa, “and is a common source

of illusion and mistake in this as well as in other subjects". Filosofia naturalaren honezkero sendatuak omen dira gizonak (Newtonekin alegia) "hipotesietarako pasio" behialakotik: "It is full time, lehiatzen zaigu hemen, they should attempt a like reformation in all moral disquisitions; and reject every system of ethics, however subtle or ingenious, which is not founded on fact and observation". Alabaina "izatezko zerak" –questions edo matters of fact-- munduan ez dira etikoak bakarrik (moralak, sozialak, Zuzenbidezkoak, politikoak): existentziaren eremuko zernahiren arazoa izango da hori, morala izan zein fisikoa, hau da, errealitate ez ideal hutseko edozerena, haren ezagutza oinarritu edo justifikatu nahi duzun orduko.

Momentu diferentea da, beraz, pentsamenduan, Descartesengandik. Arrazoimena inbokatuz edo proklamatu berriro hasterik ez dago. Alegia, arrazoimenaren kontzeptu klasikorekin ez dago mundua oinarritzen berriro hasterik: horrek frakasatu du, arrazoimen oinarritzatzailearen zikloa hertsu da.

Zer egin orain? (Hau izango da Tratatuaren eta Ikerketa-ren gaia). Humeren arabera bi tipotako egiak (ezagutzak) daude, bi tipotako zientziak hortaz, eta tipo bakoitzean hainbat diziplina ezberdin: baina zientzietako tipo eta adar guztiok, egiaren edozein mota diferentek, badu kasu guztietan zerbait edonizko eta edozeinekiko berdina, eta da bere gizakiarekiko lotura, menpetasuna. Zientzien adar askotako arbolaren sustrai bakarra.

Egia (zientzia) gizakiaren eraikuntza bat da, gizakiak egiten du: zein kondiziotan? Zein materialekin?... Honelako galdera zerrendaren buruan haxe joko baitugu: Zer da gizaki hori eta nola dihardu ezaupidean? "Ebidentea da --irakurtzen da Tratatu Sarreran-- zientziak, gehiago ala gutxiago, denak harremantzen direla giza naturarekin, eta batzuk harengandik oso urrun garatzen direla ematen badu ere, bide batetik ala bestetik azkenean harengana itzultzen direla. Matematika bera, Filosofia Naturala [Fisika] eta Erlijio Naturala GIZATASUNAREN ZIENTZIAren menpe daude inondik ere, gizakion ulermoldearen azpian daudenez gero eta horien ahalmenen eta fakultateen arabera ebatziak direnez gero. Aurresan ezinezkoa da zer aldakuntza eta aurrerapen egin ahal izango genituzkeen zientzietan, gaiz adimenaren ahalmenak eta helmenak osoki ezagutu ahal izango bagenu, eta erabili ohi ditugun ideien natura, argudiatzerakoan egiten ditugun operazioena bezala, esplikatuz ahal izango bagenu" (Intr., XIX). Hau izango da fundamentu edo oinarri berria, philosophia prima berria: Gizatasunaren Zientzia. "Hemen dago, bada, gure ikerketa filosofikoetan atarramenturik izango dugula fidatu ahal izateko espediente bakarra, orain arte ibili dugun bide aspergarri mantsoa utzita. Noizean behin mugaldean gaztelu bat edo herrixka bat konkistatzen ibili ordez, goazen zuzenean zientzion hiriburura edo erdigunera: giza naturara bertara; behin honetaz jabetuz gero, beste nonahi garaipen erraza itxaron dezakegu eta. Postu honetatik gure konkistak, gizakiaren bizierari hurbilagoatik doazkion zientzia guztietara hedatu ahal izango ditugu, eta gero, astiroago, osokiago beste haiek guztiak ikertzeri pasa, jakin-min hutsaren kontua direnak. Muntako arazo bat ez dago, soluzioa gizakiaren zientzian ["the science of man"] ez daukana barneratuta; eta ziurtasunez deus erabakitzerik ez dago, zientzia honetan trebatu samar ez garen artean. Horregatik natura gizatiarraren printzipioak azaltzen ahaleginez, de fakto zientzien sistema oso bat proposatzen dut ["a compleat system of the sciences"], oinarri kasik zeharo berri baten eta zientziak han ziurtasunez altxa daitezkeen bakarraren gainean eraikia"(Ib., XX).

Pasarte hau sonatua egin da, zientzien sistema konpleto baten bere eskaintzarekin . XVII eta XVIII. mendeetako filosofo handi guztien modura, Humek ere “giza jakintza”-ren erabat, zientzia guztien eta zientziok oinarritzeko metodoaren beraren, erreforma erradikala burutu nahi zuen. Fundamentu berri baten gainean jarri nahi zuen osoa gizakiaren pentsamendua eta jakintza. Ez dakit jendetasunez edo halaxe sentituz, aitortzen ditu aitzindariak, “oraintsuko filosofo batzuk Ingalaterran, gizakiaren zientzia oinarri berri baten gainean ezartzen hasiak direnak eta publikoaren arreta erakarri eta haren jakin-mina piztu dutenak”. Harrotu eta harrotzen da, gariko espirituaren tokatzen zen eran, filosofo horiek “gure aberriaren ohorea” omen direlako, “hain baita egia, beste nazio batzuek poesian gurekin norgehiagoka ahal badute eta are gainditu ahal bagaituzte ere beste arte atsegingarri batzuetan, tolerantziaren eta askatasunaren lurraldeari bakarrik ahal zaizkiola zor izan arrazoimeneko eta filosofiako aurrerapenak”. Dena den, berrikitako zientzia hau berau erreformatu egin beharko da, edo filosofia berriaren arabera ongi definitu eta mugatu gutxienez: ezin bihurtuko dugu beste metafisika bat ohiko maneran. Hau da, azken oinarritarako bilatzen dugun giza naturaren ezagutza, ez da azken errealitate edo esentzia ezkutu batena, baizik agerri-ageriko funtzionatze batzuen ikerketa: jendearen arinariko funtzionatze morala, politikoa, etab., eta orain interesatzenago zaigun zientzietakoa. “Azkenekoaren” ezagutzarik ez dago gizakiarentzat. Ezin dugu esperientziaz bestaldera jauzi egin: “ we cannot go beyond experience; and any hypothesis, that pretends to discover the ultimate original qualities of human nature, ought at first to be rejected as presumptuous and chimerical” (Ib.). Ezin dugu, baina beharrik ere ez dugu. Honekin garbi dago Humeren “zientzia eszeptikoa”-ren esanahia: “Ikusten dugunean giza arrazoimenaren azkeneko marrara heldu garela, gogobeterik esertzen gara atsegitera, nahiz oso egon akordatuta geure ezjakintasunaz eta ohartuta ezin dugunaz gure printzipio orokorrenen eta birfinduenen arrazoi eman, haien errealitatearen esperientzia soilaz gaindi”. Dena airean, bada. Azken oinarririk ez dago. Zientzietako adarrak oinarritzen dituen Lehen Zientzia bere “fenomeno”-en mailakoa da (honek iratzarriko du Kant lozorro dogmatikotik,) “azken funts”-en bilaketari uko egin zaio betiko. Buka dezakegu: “Eta nola gizakiaren zientzia den beste guztien oinarritzapen sendo bakarra, zientzia honi beroni eman diezaiokegun oinariztapen sendo bakarrak esperientzian eta behaketan beharko du funtsatu [“on experience and observation”].

Ohartxo bat: epistemologikoki jada dagoeneko arrazoimena egiaren eta jakitearen, eta gutxiago gizatasunaren azken funtsa eta errealitatea ez den moduan, zientzia ere honezkero ez da giza bizitzan azken balio bat, per se bilatzen dena, baizik arrazoi praktikoengatik.

Programa hau gauzatu nahi izan zuen Tratatuak. Baina obrak ez publikoaren, ez kritikaren oniritzia irabazi zuen eta Humek berak, “inprentara goizegi” eraman zuela eta, gutxietsi egin du Autobiografia-n (“Never literary attempt was more unfortunate than my Treatise of HN. It fell dead-born from the press”), are espresuki zapuztu Elliot of Mintori gutunean “gaztaroko berokeria eta irudimenaren” ekoizpen gisa: “Hain enpresa handi bat, hogeita bat urte bete aurretik bururatua eta hogeita bost aurretik obratua, nahitaez izan behar akatsez betea”. Haren lekuan, esan bezala, irakurle horrek eskuetan duzun beste liburuxka hauxe idatzi zuen. Tratatuak ez irakurtzeko, gomendatu dio Ellioti, eta bai hau, "arazoak laburbilduz eta sinpletuz, zinez osoagoak bihurtu baititut. Addo, dum minuo. Printzipio filosofikoak obra bietan berrargitalpenerako bilduma bat berak prestatu du, espresuki abisatuz “hemendik aurrera autoreak hurrengo

piezok har daitezela, nahi luke, haren sentimendu eta printzipio filosofikoak jasotzen dituzten bakartzat (Advertisement), eta Trataturia propio bildumatik kanpoan utzi du.

Benetan Trataturia nahiko nahasia eta bihurria atera zaio Humeri. Baina interesgarria izan liteke guretzat jakitea zergatik (aparte gaztetasunaren aitzakia), Metodoaren Diskurtsoa ere, esaterako, diskurtso bezala nahasia eta azalpen bezala nahiko txarra baita, eta ez autorearen adinagatik, hemen ere gauza gehiegi batera esan nahi izan delako baizik, eta une berean gauzak garbiegi esaten ausartu gabe.

Labur-labur Trataturia-ren I Liburua honela banatzen da bost partetan: I. Ideiak inpresioetatik eratortzen direla, ebidentziaren proba. II. Espazio, denbora, zenbaki eta existentziaren gure ideien jatorri eta erabilgarritasun enpirikoaren ebidentziaren proba. III. (a) arrazionalki a priori ebatz daitezkeen arazoak, natura kontzeptual hutsekoak direla, ebidentziaren proba; (b) de fakto edo gertarizko arazoak aldiz, natura enpirikokoak direla denak, ebidentziaren proba, eta arazo horien soluzioan kausa-efektu erlazioak duen ikustekoa. IV. Sistema metafisiko ezberdinen problemak. Planak berez txukuna dirudi.

Seinalatu da goian, filosofia modernoak (“arrazionalistak” nahiz enpiristak) ideien analisitik abiatzen direla. Eta historia pixka bat errepetatuz berehala ikusten da, ideia multzo txiki batek sekulako papera jokatzen duela metafisika moderno guztian, sistema handi guztiak nolabait haien inguruan astalkatuta daudela ageri baita. Munduaren sorrera eta existentziaren inguruan (Jainkoaren Metafisika edo Teodizea): denbora/eternitatea, kontingentea/ezinbestekoa, etab. kontzeptuak. Munduan dena joan-etorria da, ezerk ez dirau, nondik dator eta doa mundua bera? Hau da: munduaren existentziak bere kausa bat behar omen du, haren azkeneko kausarena nahitaezko existentziak izango da; munduaren existentziak hasiera bat behar omen du, beraz hasieraren aurrekoa (hasiera gabekoa), etab. Kantek baino lehen, arrazoiketa modu guztiok Humek iraitzi ditu errotik. Apriorizko argudiatzearen aurkako Kanten arrazoia orobat, existentzia ez dela predikatu bat (beraz, Jainkoaren kontzeptutik haren existentzia ez dela eratortzen, proba ontologiko famatuak nahi lukeen moldean), existentziaren ideiarekin Humeren analisiak Trataturia-n aitzinatua dago nabariki, etab., etab. Munduaren naturaren inguruan: hedadura edo espazioa (eta, beraz, materia) azkengabeki zatigarria da, ezin ditu izan orduan zati esentzial bat edo batzuk bere propioak: zati gabe ordea osorik ez dago, beraz substantziak ezin izan litezke materialak, mundua esentzialki arima edo espirituzko monadaz dago osatua (Leibniz Descartes aurka); hortaz, espazioaren errealitatea erlaziozkoa izango da, ez objektibo edo absolutua (Leibniz Newtonen aurka), etab. Humek Jainkoaren zein munduaren (eta arimaren) metafisika guztiok batera eztabaidatu nahi izan ditu eta une berean gainera, bere filosofia alternatiboa finkatzeko, “gure fakultate arrazoitzailearen printzipioak eta jardunak, eta gure ideien natura” argitzea zizun Trataturia-ren asmoa (hau funtsean berdin geratu da Ikerketa-n). Ulertzekoa da, dena lardastu bazaio esku artean. Baina irakurtzeko tenorean, guretzat interesgarria izango da beti ere pentsatzea, Ikerketa honetan ideien jatorriaz eta haien naturaz itxuraz hagitz axolagabekiago disertatzen ari zaigunean, diskurtso metafisikoaren posibilitatea dabilela jokoan.

Ikerketa, alde honetatik, testu askoz aratzagoa da, Trataturiko eztabaida eta kontzeptu abstrusuenetatik soildua (Ni atomizatu edo iraunkorraren problema korapilotsu guztia, adibidez: baina arima hilezkoaren arazoa zegoen tartean, ez subjektu ezagutzailearen identitatea bakarrik!), laburragoa, hobeto idatzia eta, batez ere, Humeren ekarpen

propioan zentratuagoa, besteekin eztabaidak gehienbat utzita. Hemen ere digresio polit franko bada, zalantza gabe, baina ardatz nagusia erraz ikusten da: kausalitatearen eztabaida, horretara edo horretatik zuzenduta dagoela beste guztia. M. Malherbek (1976, 276) idazkiaren eskematxo hau ematen digu: “L’Enquête s’organise autour de la théorie de la causalité en tant qu’elle fournit une science complète de l’entendement, qui comporte l’étude des raisonnements expérimentaux (sections IV à VII), une méthodologie, appliquée successivement à la religion naturelle (section XI), le tout étant encadré par une justification de la philosophie spéculative (section I) et par la définition d’une science sceptique (section XII)”:

Pentsamenduko aro biren artean

Ezagutzea arrazoitzea da. Arrazoitzea erlazioak aurkitzea edo ezartzea da. Erlaziook izan litezke, ala ideien artekoak ala gertakarien artekoak.

- (a) Ideien arteko harremanetan proba edo demostrazio logikoa kabitzen da: predikazioan edo inferentzian ideia lotuen arteko lotura logikoki ezinbestekoa ageri bada, eta kontrarioa kontraesankorra bere baitan edo absurdua: bi eta bi lau dela, osoa handiagoa dela bere zatia baino, etab., holako baitepenen egia, elkarlotutako ideien naturatik edo esanahitik dago soil menpean; hau da, erabilitako ideien beren analisitik egizta edo gezurta daiteke, ideien beren barruan dago kontrolbidea. Ideiek adierazitako errealitatea ideietan beretan dago.

Gertarizko erlazio loturetan demostraziorik ez dago adiera honetan (proba hertsiki logiko hutsarenean): Zesar Foroan asasinatu zuten edo Zesar Kapitolioan asasinatu zuten, edo Zesar ez zuten batere asasinatu, logikoki eta esaldian erabilitako terminoen (“ideien”) aldetik denak berdin artezak dira; historikoki zuzena horietako zein den jakiteko, esalditik (“ideietatik”) kanpoan bilatu beharko da egiaztabidea. Gertarizko egia bat haren kontrarioa beti dira logikoki berdin posibleak, eta haren inpossibilitatea –baldin badago-- beste nonbaitetik etorriko da: bihar eguzkia aterako da, bihar ez da aterako eguzkia, balio logikoa berdina da biona. Humek ederki: “Whatever is may not be. No negation of a fact con involve a contradiction”. Honelako baitepenen egiaren edo gezurraren kontrolbidea esperientzian datza. Baina orain aplikatu iezaiozu hori Jainkoaren existentziari esate baterako: Jainkoa badago bezain zuzena bada logikoki Jainkorik ez dago, zein bide geratzen zaigu, edo non aurkitu esperientzia, bion artean erabakitze? Eta arimaren hilezkortasunaz, zeruaz, infernuaz...? Arazo horiek horrela Humek ez ditu planteatuko liburu honetan, noizbait oso iraga [n](#)-iragaitzean edo izkina batean ez bada behintzat eta inportantzia gabe. Irakurleak lerroetan eta lerroen artean irakurtzen asmatu beharko du. Ideien arteko erlaziozko ziurtasunaren edo demostrazioaren eremu bakarra zientzietan Humerentzat matematikoa zen: irakurleak, irakurgai honen buruan, teologia eta metafisikako liburu askoren oso Inkisizio beltza aurkituko du, ustekabeen lanera deituta... Hain zuzen metafisika edo teologia arrazionalarekiko interes polemikoa, guztiz lehentzarra Humeren obran, nabariago geratzen zen Tratatu-n. Erlijio on batekin baino, hobe filosofia txar (eszeptiko) batekin bizi, dirudi Humeren mezuak. Filosofia pobretxo batekin bada ere, superstizio erlijioso gaiztotxoak borrokatu egin beharra dago. Izan ere, Liburu I bukaeran idatzi duenez: “errakuntzak, erlijio kontukoak, arriskutsuak izaten dira; filosofiakoak, ridikuluak bakarrik”.

- (b) Gertakari arteko harremanetan, demostraziorik ez badago ere (matematikako erlazioetan dagoen bezala), posible da batetik bestera inferentziazko erlazio “probableak” ezartzea (ik. kontzeptuon azalpena VI. Atalean, 1. oin-oharra): “a emanez gero, eman beharra dago b”. Praxian erabiltzen dugun zientzia, molde honetako izaten da, zubi bat egiteko nahiz afaria prantatzeko. Zer oinarri molderekin dugu posible aurreikustea edo baitestea beharkizun hori a ezagun batetik b ezezagun batera? Zerk legitimatzen gaitu pentsatzera, sua pizten badugu, barazkiak egosiko direla? Gertakari artean “beharrezkotasunez” ondoriotzea ahalitzen duena, kausa-efektu erlazioa da: “sua emanez gero, eman beharra dago beroa”. Ikusten ez dugun zerbaiten existentzia ondoriotzeko bide bakarra hori daukagu Humeren iritzian.

Hume oso erradikala izan da puntu honetan: guk kausa-efektu lotura jartzen dugun tokian, berez (edo giza arrazionalki bakarrik) ez omen dago inolako loturarik; arrazionalki soil behatuta edozein gauzak edozer gauza ahal izango omen luke kausatu, edota edozer gauza suertatu ahal izango litzateke kausa batere gabe munduan, azare hutsez: agitze orok bere kausa, esperientziak bakarrik irakatsi digu, ez arrazoimenak, eta esperientziak bakarrik irakasten digu naturan ordenaren bat ikusten; a priori ez naturak bere ordenatik dauka, eta ez arrazoimenak hura ordenatzeko erlazio modurik ezartzen daki bere baitatik; gertakarien mundua ordenatu ahal izatea esperientziaren menpean legoke arras eta zeharo. Ezagunki erradikaltasun honek Kanten, ez bakarrik izu batean esnatzea ametsetatik, baizik erreakzio teorikoa probokatu zuen, ezagutza enpirikoaren baldintza transzendentalez gogoetara behartuz, zientzia justifikatuko bada (eta fedea salbatu). Ez da liburu honetako gaia, baina, labur-labur, Kanten erantzuna Humeri honelatsu bideratu dela esan genezake: zeri zer kausa enpirikoki aitortu, egia da, esperientziak bakarrik irakasten digu; baina munduan gauzak gauza bezala pentsatzeak berak, “zerak” objektu bezala edo gertakari bezala kontsideratzeak, formalki gauzok kausa-efektu eskema baten baldintzetan begiesten direla, inplikutzen du. Bestela esanda: gertakari bat inoiz ez da gertakari bat, kausa-efektu (etab.) erlazio sistema kategorial batean koadratuta ez bada. Edo areago oraindik: kausa gabeko gertakari bat baitestea da (Humeren aurrekariekin kontraesan ebidentezkoa hain zuzen, edo zentzu txarrean “metafisikoa”); era kantiarrean mintzatzeko, unibertsoari kausa-efektu ordena suposatzea, esperientziaren posibilitate baldintzen beharkizun logikoa izango da (apriorizkoa hortaz). Munduak ez du edozer gauza izatea posible duela hasterik, gero ulertua izan behar badu: ulergarria izan ahalaren baldintzen peko dago aldeztu aurretik haren zer ahal izana pentsatu beharra. Dena den, hemen ez dio gehiegi axola, zirriborro gutxi hauekin honen guztiaren argitasuna iluntxo geratzen bada: Humek planteamendu transzendentala eta filosofiaren historiaren hurrengo zikloaren (idealismoaren) abiadura probokatu duela, Humeren eragintza historiko bortitz hori, gogoratzeko bakarrik izan da.

Jarrantuz: nola irakasten digu esperientziak a zerbaitek nahitaez b dakarrela? Irakurleak hau dena irakurgai izango du. Labur-labur beraz, berriro: ohituraren poderioak irakasten digu, ez bestek (ez bestelako gure arrazoibide logikok: ik IV. Atala, II. Parte eta V. Atala). Ohituta gaude, a ikusi dugun orotan b ikusi izan dugula jarraiki etortzen, eta ohitura honek a ikusi orduko b itxarotea jartzen du gure burua. Jarrantu beharra ez da gauzetakoa, gure burukoa baizik: ordea gure buruan ere ez arrazoibide edo demostrazioren baten ondokoa, baina ohitura hutsezkoa, ideien asoziaziozkoa. Arrazoi logikorik egon ez dago (logikoki ez dago ezintasunik, mundua bat batean orain arte ibili denaren alderantziz ibiltzen hasteko), baina, nolanahi ere, ezin dugu ez itxaron, a etorri

orduko badatorrela b. Ezin ez itxarote hori gure giza naturan dago sustraituta, ez arrazoimenean edo harremandu ditugun gertari-ideien naturan eta loturaren moldean. Beraz, kausatasunaren oinarri “arrazional” guztia (kasu: zientzia enpiriko guztiena) ohitura soila da eta haren berme “arrazional” guztia gure sinestea (ik. V. Atala, II. Partea).

Franko bitxia dirudi apika honek guztiak, “Ilustratu” erradikala kontsideratu nahi izaten den batentzat. Problema seguru asko ez dago Humerengan, halere, gure artean antza Ilustrazioaz maiz dauden ideia topiko batzuetan baino. Hume Ilustratu atipiko bat da (Ilustratu denak bezalaxe). Haren berezitasun bat, agian, Ilustrazio kritikoarekin oso kritikoa bera izatean ikus genezake, eta Ilustrazioari Ilustrazioa aplikatu izate horretantxe egongo da haren jarraitun askoren ezaugarri bat (Rousseau, Hamann, Herder, etab.) Alde honetatik, “arrazionalisten” eta enpiristen arrazoimen kontzeptua ezberdina zen beren artean zalantza gabe, baina bietan aski abila zen ziurtasun teoriko eta praktikoa azkenbetikoak tinkotzeko (arrazoimenean berean): enpirista arrazionalista eskoziar honena guztiz bestelakoa izango da arrazoimenaren kontzeptua. “Arrazoimena grinen esklaboa da eta hori bakarrik behar du izan, formulatu du erradikalki (“gaztetako berokeria” batzuk benetan egiazkoak izan dira), eta haiei zerbitzatu eta obeditu beste ofiziorik ezin espero lezake” (Tratatua, II, 3). Beti ere haren filosofia zuzena hauxe geratu da ordea: “Ohitura da giza bizitzaren gidari nagusia” (Ikerketa, V). Ohitura giza naturaren ahalmen eta printzipio funtsezko bat da. Esperientzia eta ohituragatik ez balitz, “inoiz ez genuke jakingo helbideak helburuetara egokitzen edo gure ahalmen naturalak zeinahi efektuaren sorrarazten erabiltzen. Berehalaxe amaituko litzateke ekintza oro, baita espekulaziorik gehiena ere. Gidari funtsean giza natura bera da (bere “gidarien” gidari ere). Arrazoimenak, ezar ditzake nahi dituen printzipioak, egin ditzake nahi dituen agindu praktikoa, “naturak beti eutsiko die bere eskubideei, eta azkenean edozein arrazoiketa abstrakturi nagusituko zaio”. Finean: “Nature is always too strong for principle”.

Descartes-en arrazoimenak geometrikoa izan nahi zuen; Humerenak Newton suposatzen du eta esperientzian dauka bere oinarritzapena.

Bietarik jazo da arrazoimenarekin, estatutua aldatzean: batetik gutxitu bezala egin da, nahi bada, lehengo bere agente bakarra eta absolutua orain erlatibizatu eta partekatu egin behar baitu (esperientziarekin, sinestearekin, etab.); bestetik, aitzitik, arrazoimenaren esparrua itzel zabaltzeko da, lehen arrazoizkotik (geometrikotik) baztertuta zegoen hainbat giza mundu naturala begira (ohiturak, Foruak, tradizioak, historia; morala, politika, estetika: “irrazional” deklaraturiko unibertso gizatar hedatsua), orain posible bihurtzen zaigulako horren guztiaren funtsezko arrazoizkotasuna bindikatzea. Arrazoimenaren ondoan, gure zentzuek, pertzepzioek, eta gure sentimenduek, legitimazio osoa aurkitzen dute: eta beren azken legitimazioa giza naturan dute denek.

Agian, hemen, berez ageri da sobera eta gogoratzea apenas izango da beharrezkoa, giza naturaren gai humetarrari jarraipen eta garapen handia, Rousseauk, eman diola. Esanahitsuak dirudite halere “arrazionalismo”-aren kritiko bion arteko harremanek. 1763an Hume Versaillesera bidaiatu zen Lord Hertforden idazkari pribatu legez, kolonia Ipar Amerikarren jabetzagatik Zazpi Urteko Gerrako Bake Tratueta, gero Enbaxada ingelesean Paris chargé d'affaires gisa geratzeko. Philosophes eta literato frantsesek, intelligentsia nazionalako krema eta loreak, ongietorri entusiastikoa egin zion. Orduan philosophes eta literato lausengari horiexek madarikaturiko bat Rousseau

zen (Emile argitara berritan) eta, Mme. de Verdelinen eskaerari jarraiki, Humekek bere babespean hartu zuen, baita hainbat laguntza eman ere, bidea irekiz Ingalaterrako joateko eta arrakasta dirdaitsurako Londonen tertulia literarioetan, Derbyshiren bizilekua lortuz orobat patxada landatar baketsuan lan egin ahal zezan. Baina 1767an Rousseauk, beti errezeloz beterik, lagunaren aldetik zerbait gaitziritzia sentituz edo, bere ihesaldi famatuetakoa beste bat eszenaratu zuen eta desagertu egin zen egun batean, atzean eskandalua utziz. Eta nolabait sintomatikoa da: Humeren eragina zabala izan da hurrengo filosofian, baina beti “ jarraitasun kraskatu” bat da.

1769an Edinburghera itzuli zen, sorlekuan, jendeak maitekiro “Saint David” bezala beneratua, azken urteak estimazioz betea bizitzeko eta “lasaiki” hiltzeko. Kolega filosofikoentzat, haatik, Humeren pentsamendua inkomodoegia zen, Ingalaterran adina Eskozian. Humeren lana, egia esan, oso eskoziar baten lana izan da. Baina, askotan gertatzen da, Eskola Eskoziarreko autore inportanteenak, Humeren ondoren, haren kritikoak izan dira, Th. Reid, etab. (Adam Smith geratzen da salbu, hau espresuki Humezalea agertu baita). Humeren ulertzaile, eta jarraitzaile, hoberena, Immanuel Kant izango da: eta, ez dakit zergatik, Kant honek arbaso eskoziarrak zeuzkala uste zuen. Agi denez Humekek berak, atzerritarra Ingalaterran, problematiko bezala bizitu du bere eskoziartasuna: “Berrogeita hamar ingelesetatik ez dut uste bat bakarra dagoenik, bihar lepo-hezurra apurtuko dudala entzungo balu, poztu egingo ez litzatekeena. Gorrotatu egiten naute, batzuk tory ez naizelako, bestetarik whig ez naizelako; enparauek, kristau ez naizelako; eta den-denek, eskoziarra naizelako”, adierazten zuen Sir Elliot of Mintori gutun batean 1761ean. Gertatu egiten dira nonbait, mundu handian ere halakoxe komeria txikiak.

Joxe Azurmendi.

I ATALA FILOSOFI MOTA EZBERDINEZ

1. Filosofia morala, edo giza izaeraren zientzia, bi era ezberdinez trata daiteke. Bietariko bakoitzak bere meritua berezia dauka, eta gizadiaren entretenigarri, ikaspide eta berritzaile izan daiteke. Batak gizakumea batez ere ekintzarako sortutzat jotzen du. Eta bere egintzetan dastamen eta sentimenaren eraginpean dagoen aldetik; objektu baten atzetik eta beste bati iheska, objektu horiek izan bide duten balioaren arabera, eta euren aurkezteko moduaren arabera. Eta bertutea objektu guztietatik baliotsuena omen denez, filosofo-mota honek kolorerik atseginenez pintatu ohi du hura, poesia eta elokuentzia bide direla, euren gaia era xume eta argian azalduz, irudimenari laketa izateko eta gure sentimenduei eragiteko erarik egokienean hain zuzen. Eguneroko bizitzako kasurik eta behaketarik nabariak hautematen dituzte; kontrako alderdiak dotore kontrastatzen dituzte; eta aintzaren eta zorionaren ikuspegiz bertutearen bideetara erakartzen gaituztelarik, gure urratsak bide horietatik zuzentzen dituzte, prezepturik bidezkoenez eta adibiderik ospetsuenez. Bizioaren eta bertutearen arteko aldea sentiarazten digute; gure sentimenduak kinatzen eta arautzen dituzte; eta horrela ez daukate gure bihotzei prestutasunaren eta benetako ohorearen maitasunera eragitea besterik, euren ahalegin guztien xedea ustez atzeman dutelakoan.

2. Beste filosofo motak, ordea, gizakumea izaki aktibotzat baino gehiago arrazoimenduntzat jotzen du, eta haren jokabidea lantzen baino gehiago haren adimena

hezten saiatzen da. Giza izaera espekulagaitzat hartzen dute eta arakapen zorrotzez aztertzen dute, gure adimena arautu, gure sentimenduak kinatu eta gu zeinnahi objektu, ekintza edo portaera onestera edo gaitzestera garamatzaten printzipioak topatzeko. Literatura guztiaren lotsagarri iruditzen zaie filosofia oraindik moralaren, arrazoiaren eta kritikaren oinarri argi erabaki ez izana; eta oster, egi gezurrez, bizio-bertuteez, eder-itsusiez etengabe mintzatzea, bereizketa horien iturria bereizteko gauza izan gabe. Lan-sail horretan ari bitartean, ez diote ezein oztopori amore ematen; aitzitik ordea, kasu konkretuetatik printzipio orokorretara igonik, euren ikerketei ekiten diete, are printzipio orokorrangoen bila, eta ez dute atsedetik giza jakinminak, zeinnahi zientziatan, mugarazle behar dituen jatorrizko printzipioak jo arte. Euren espekulazioek abstraktuak eta baita irakurle arruntarentzat ulergaitzak ere iruditu arren, ikasien eta jakintsuen onespena atxeki nahi dute; eta euren bizi guztiko ahaleginari aski ordain zaiola uste dute, baldin geroaren argibide izan litezkeen egia ezkuturen batzuk aurkitzen badituzte.

3. Egia da filosofia erraz eta argia gizadirik gehienari askoz maitagarriago egingo zaiola filosofia landua eta lantsua baino; eta askok gomendatuko du hura, ez bestea baino gozoagotzat bakarrik, baizik ongarriagotzat ere. Bizimodu arruntean sarbide gehiago dauka; bihotza eta sentimendua taxutzen ditu; eta gizakumeei eragiten dien printzipioak atzematean, hauen jokabidea berritzen du, eta azaltzen ari den perfekziora hurbiltzen ditu. Filosofia lantsua, ordea, negoziarako eta ekintzarako balio ez duen gogo-jokuan oinarria duelarik, ezereztu egiten da filosofoa ilunpetik egun-argira irteten denean, eta beraz, haren printzipioek ezin dute gure jokabide eta portaeran eraginik izan. Gure bihotzeko sentimenduek, gure grinen berotasunak, gure hunkipenen indarrak haren ondorioak makaltzen dituzte eta filosofo sakona plebeiu soilera ekartzen dute.

4. Hau ere aitortu beharko da gainera: osperik luzeena, baita mereziena ere, filosofia errazari egokitu zaio eta arrazoilari abstraktuek, berriz, uneko izena bakarrik irabazi dute oraingoz, euren garaiko apeta eta ezjakintzari esker, baina ez dira izan euren itzalari etorkizun zuzenagoan eusteko gai. Filosofo sakon batek aise izan lezake errakuntza bat bere arrazoiaketa xotiletan, eta errakuntza batek nahitaez beste errakuntza bat dakar filosofoa ondorioak garatzen ari denean, eta ez dio ondorio hori onartzeari uzten, nahiz eta itxura bitxikoa edo zentzuz bestekoa izan. Kolorerik ederren eta xarmagarrienez gizadiaren zentzua aurkeztekotan diharduen filosofoa, ordea, istripuz erratzen baldin badu, ez da aurrerago joaten, bai ordea, zentzura eta gogoaren berezko sentipenetara jotzea berrituz, bide zuzenera itzultzen eta bide arriskutsuetatik libre gelditzen. Zizeronen ospeak gaur ere badirau, baina Aristotelena guztiz gainbehera dago. La Bruyerek itsasoak haratzen ditu eta hala ere bere ospea mantentzen du. Baina Malebrancheren aintza haren nazioari eta aldiari bakarrik dagokie. Eta Adisson agian gozamenek irakurriko da, Locke guztiz ahazturik dagoenean.

Filosofo hutsa normalean munduan onarpen eskasa duen gizakera mota da, gizartearen aurreramentu eta laketerako inolako ekarpenik egiten ez duela jotzen denez, gizateriarekiko komunikaziotik urrun bizi baita, eta haren ulergaitasunetik urruntasun berean dauden nozioetan buru-belarri murgilduta. Bestalde, ezjakin hutsa are mesprezatuago dago, eta ezer ere ez da gizakera estuaren seinale hobetzat hartua zientziak loratzen ari diren garai eta nazio batean, entretenigarri noble hauetara inolako zaletasunik ez edukitzea baino. Gizakera perfektuena ertz bi hauen artean dagoena dela uste da eskuarki: liburuetarako, lagunarterako eta negozioetarako gaitasun eta zaletasun berdina duena, jendarteko harremanetan Letra Ederretatik harako bereizmena eta fintasuna agertzen duena, eta negozioetan filosofia egoki baten emaitza diren prestutasuna eta zehaztasuna erakusten dituen. Gizakera hain lortua landu eta zabaltzeko, ezer ere ez aproposagorik estilo eta garapen errazeko saiakerak baino,

bizitzatik lar apartatzen ez direnak, ulertzeko dedikazio edo barnebilkuntza sakonegirik behar ez dutenak, eta ikastuna bizitzako zeinnahi beharretara aplikatzeko moduko sentimendu noblez eta prezeptu zuhurrez jantzita bidaltzen dutenak berriro gizartera. Saiakera hauek bide, bertutea maitagarri, zientzia atsegin, lagunartea ikasbide eta bakardadea entretenimendu bihurtzen dira.

Gizakumea izaki arrazoizkoa da eta halako gisan zientziatik hartzen ditu beharreko jana eta elikua. Baina giza gogoaren irismena hain da murrizta, ezen nekez espero daiteke arlo honetan ase handirik bere lorpenen hedaduratik edo segurtasunetik. Gizakumea izaki gizartekoia da, eta ez izaki arrazoizko baino gutxiago. Baina ez dauka beti lagun atsegin eta dibertigarri ondoan edukitzerik, edo haren nahi adinako xerari eusterik. Gizakumea izaki ekinkorra ere bada, eta joera hau bide, baita bizitzako premia ezberdinak bide, negozioaren eta zereginaren mende dago. Baina gogoak patxada zerbait ere behar du, ez baitauka beti ardurapean eta arazopean ibiltzeko joerari eusterik. Badirudi, beraz, naturak bizitza bikoitza ezarri duela giza endarentzako egokientzat, eta gizakumeei isilki agindu diela ez uzteko ezein aurrejoerari gehiegi hartaratzen, beste ardura eta entretenigarri batzuetarako ezgai izateraino. Eman zeure zientzi grinari -dio naturak-, baina egizu zure zientzia gizazkoa izan dadin eta gizartera erreferentzia zuzena ukan dezan. Debekatu egiten ditut pentsamen abstraktua eta ikerketa sakonak, eta zorrozki zigortuak izango dira: sorrarazten duten malenkonia pentsakorra, norbera hartan murgilarazten duten zalantza amaigabeak eta zure usteko aurkikunde horiek jakinarazten dituzunean jasoko duten abegi hotza izango dute zigortzat. Izan filosofoa, baina zeure filosofia guztiaren erdian, segi gizakume izaten.

5. Gizadirik gehienak filosofia erraza abstraktua eta sakona baino nahiago izatea aski balu, beroni arbuiorik eta gaitzezpenik jaurti gabe, agian ez litzateke bidegabea iritzi orokor honekin konformatzea eta gizakume bakoitzari bere gustu eta sentimenak berez, oztopo gabe, gozatzen uztea. Baina maiz auzia urrunago eraman ohi denez gero, arrazoiketa sakon oro edo ohiki metafisika deritzona baztertzeraino, oraintxe goaz haren alde arrazoiz zer alega litekeen azaltzera.

Hasteko, hauteman dezakegu filosofia zorrotz eta abstraktuaren alde on handi bat filosofia erraz eta gizakorrerako daukan balioa dela, honek hura gabe ezin duelarik bere sentipen, prezeptu eta arrazoietan behar adinako zehaztasun-mailarik atzeman. Letra Ederrak ez dira giza bizitzaren erretratua besterik, jarrera eta egoera ezberdinetan. Gorespen edo gutxiespenezko, mirespen edo barregarritzko sentipen ezberdinak iradokitzen dizkigute, aurkezten diguten objektuaren kualitateen arabera. Artista, ahalegin honetan nagusitzeko prestatuago dago, baldin, gustu finaz eta ulermen azkarraz gainera, adimenaren barne-ehundura eta eragiketak, bizio-bertuteak bereizten dituzten grinaren eta sentipen-mota ezberdinen arikuntza, zehatz ezagutzen baditu. Bilaketa edo barne-ikerketa honek nekagarri eman badezake ere, hein batez nahitaezko bihurtzen zaie bizitzaren eta ohituren itxura kanpoko eta bapatekoak ganoraz deskribatu nahi dituztenei. Anatomilariak objekturik ezatseginenak eta izugarrienak erakusten ditu, baina haren zientzia onuragarri zaio pintoreari, Venus bat edo Helena bat marrazten duenean ere. Honek bere artearen kolorerik aberatsenak erabili eta bere irudiei jite bitxia eta xarmagarria ezarri arren, orduantxe ere giza gorputzaren barne-egiturari, muskuluen kokaguneari, hezurren ehundurari eta atal eta organo guztien zertarakoari eta eiteari begiratu behar die. Zehaztasuna beti zaio ongarri edertasunari, eta arrazoiketa zorrotza sentimen finari. Alferrik egingo diogu eder batari, besteari muzin eginez.

Gainera, zeinnahi arte eta lanbidetan, baita bizitzari eta ekintzari gehien dagozkienetan ere, hauteman dezakegu zehaztasun gogoak, hala nahiz hola norberagandu delarik ere, haien perfekziora hurbiltzen eta gizartearen interesetarako ongarriago egiten dituela. Eta filosofo bat negozioetatik aparte bizi badaiteke ere, filosofiaren izpirituak, zenbaitek arretaz landua izanez gero, gizarte osoan gradualki hedatua izan behar du eta gisako

zehaztasuna erantsi, arte eta lanbide orori. Politikak prebisio eta argitasunerako gaitasun gehiago lortuko du agintearen banaketan eta orekan. Abokatuak metodo hobeak eta printzipio gardenagoak bere arrazoiketetan. Jeneralak erregulartasun handiagoa disziplinan eta kontu gehiago bere plan eta operazioetan. Lehengo gobernuen aldean, egungo gobernuen egonkortasuna eta egungo filosofiaren zehaztasuna hobetu egin dira, eta eiki neurri berdintsuan hobetzen jarraituko dute.

6. Ikasketa hauetatik jakinmin xaloaren gozamina besterik atera ezin balitz ere, halaxe ere ez lirateke arbuiatu behar, giza endari eman zaizkion plazer ziur eta kaltegabe bakanetariko batera helbide baitira. Bizitzako zidorrik gozoren eta kaltegabeenak zientziaren eta jakintzaren etorbideetan zehar darama. Eta bide horretan oztoporen bat kendu edo ikuspegiren bat ireki dezakeena gizartearen ongiletzat jo behar da. Eta ikerketa hauek zailak eta nekagarriak iruditu arren, adimen batzuei zenbait gorputzi bezalakoa gertatzen zaie, alegia, osasun sendo eta indartsukoak izanik, ariketa gogorra behar dutela, gizadirik gehienarentzat lantsua eta astuna litzatekeen zerean gozamina aurkitzen dutela. Iluna neketsua da izan ere adimenarentzat, begiarentzat bezalaxe, baina ilunetik argia ateratzea, horretarako behar den ahalegina bide, atsegingarri eta pozgarri izan behar derrigor.

Baina filosofia sakon eta abstraktuaren iluntasun hori neketsua eta gogaikarria izateagatik ezezik, errore eta zalantzaren iturria izateagatik ere kritikatzeko da. Izan ere, hementxe dago metafiskaren zati handi bati jartzeko eragozpenik zuzen eta fidagarria: ez dela izatez zientzia alegia, baizik sortzen dela bai adimenari arras eskuragaitz zaizkion gaitan sartu nahi duen giza banitatearen alferreko ekinetik, bai herri-sineskerien maltzurtasunetik; sineskeriok, izan ere, zela normalean leialki defendatzeko gauza ez direnez, sastraka nahaspilatsu hauek jartzen dituzte tartean, euren ahultasuna estaltzeko eta babesteko. Zelai ageritik uxaturik, ohoin hauek oihanean ezkututzen dira eta bertan enboskaturik, zain daude gogoaren ibilpide babesgabe guztietan noiz oldartuko eta hura nola beldur eta aurriritzi erlijiosoez menderatuko. Antagonistarik indartsuena ere, une batez arretari uzten badio, azpiratu egingo du. Eta askok koldarkeriaz edo ergelkeriaz, ateak euren etsaiei irekitzen dizkiete eta gurtasunez eta mentasunez pozik hartzen dituzte euren legezko nagusitzat.

7. Baina aski arrazoi ote da hau, filosofoek euren ikerketak lagatzeko eta sineskeriari bere gordeguaren jabe izaten segitzen uzteko? Ez ote da bidezko aurkako konklusiora jotzea eta guda-etsaiaren gordelekurik ezkutuenetaraino eramane beharra onartzea? Alferrik itxaroten dugu gizakumeek, euren dezepzio maizkorrei esker, hain airezko zientziak azkenik laga eta giza arrazoimenari dagokion gunea aurki dezaten. Zeren, anitz pertsonak topiko hauek azkenik gabe behin eta berriro ekartzeko ardura nabariegia izanaz gain, honez gain, diot, etsipen itsuaren motiboak inoiz ez dezake arrazoiz bederen zientzian tokirik izan, zeren, arteko ekina denik eta agorren gertaturik ere, oraindik itxaron baitaiteke geroko belaunaldien ekinak, zorte onak edo argitasun gehitzeak aurreragoko aroetan ezagutzen ez zen aurkikunderik agian lortzea. Jeinu abenturazale orok sari zailaren bila joko du eta hozturik baino areago, bere aurrekoen porrotek kinaturik aurkituko da, hain abentura zaila burutzearen ospea berari bakarrik dagokiola itxaroten baitu. Jakintza auzi nahaspilatsu hauetatik berehala askatzeko era bakarra da giza adimenaren izaera serioan ikertzea eta, bere ahalmenen eta gaitasunaren azterketa zehatzaren bitartez, ez dagoela inola ere hain gai urrun eta abstraktuetarako presturik erakustea. Neke hau jasan beharra da, handik aurrera patxadan bizi ahal izateko. Benetako metafisika ere landu behar dugu kontuz-kontuz, metafisika gezurrezkoa eta adulteratua deusezteko. Zenbait pertsonarengan filosofia iruzurti horren aurkako babestoki den nagikeria beste zenbaitengan jakinminak gainditzen du. Eta batzuetan nagusitzen den etsipenak espektatiba eta ilusio ustetsuak izan ditzake atzetik.

Arrazoibide zorrotza eta zehatza da pertsona eta jarrera guztientzat balio duen erremedio nonnahiko bakarra, eta bera bakarrik da gauza filosofia bihurri eta mordoilo metafisiko hori amiltzeko, zeina, herri-sineskeriaz nahasita egonik, ezaxolki arrazonatzen duenarentzat nolabait ere sargaitz bihurtzen den eta zientziaren eta jakintzaren itxura hartzen duen.

8. Alde on honetaz gain, hots, ikerketa xehearen ondoren jakintzaren adarrik ezbaikor eta ezatseginena baztertuz gain, bada anitz alde on garrantzitsu giza izaeraren indarraren eta ahalmenaren azterketa zehatzetik datorrena. Adimenaren eragiketei buruz, nabaria da, nahiz eta guri barneki dagozkionak izan, hala ere, gogoetagai bihurtzen direnean, ilunpean murgilduak diruditela, eta begiak ezin izaten dituela aise topatu eragiketa horiek bereizten eta ezberdintzen dituzten marrak eta mugak. Objektuak xotilegiak dira luzaro itxura edo egoera berean irauteko, eta berbertan atxeki behar dira, naturatik harako eta gogoetak biribilduriko gai penetrazioz. Honela, zientziaren zati ez baztergarri bat bilakatzen da gogoaren eragiketa ezberdinak ezagutzea soilki, bata bestearengandik bereiztea, beharreko ataletan sailkatzea, eta gogoeta eta ikergai egiten ditugunean aurkitzen diren itxurazko anabasa hori zuzentzea. Ordenatze- eta bereizte-lan hori, gure zentzuen gai diren kanpo-gorputzekin egitean meriturik ez duen hori, baliotsuago bihurtzen da gure gogoaren eragiketei buruz osatzen denean, hartarako topatzen dugun zailtasun eta ahaleginaren arabera. Eta gogo-geografia edo gogoaren zati eta ahalmen ezberdinen mugapen horretaz harago bagoaz ere, gutxienez gozamina da hain urrun heldu izana. Eta zenbat eta nabariagoa iruditu zientzia hau (inola ere ez da nabaria baina), hainbat eta arbuigarriagotzat jo behar da bere ezjakintza, jakintza eta filosofia xede dituzten guztien aldetik.

Ez daiteke gainera inolako susmorik gelditu zientzia hau ez-ziura eta kimerikoa dela ere, espekulazioaren eta baita ekintzaren aurkako eszeptizismoari heltzen ez badiogu. Ez dago zalantzan jartzerik gogo zenbait ahalmenez eta gaitasunez horniturik dagoela, ahalmen hauek elkarren artean bereiztekoak direla, bapateko hautemateari benetan ezberdin zaiona gogoetak bereiztua izan litekeela eta, beraz, giza adimenaren eskuetatik harago ez dauden egia eta gezurra hain zuzen. Bada mota honetako beste bereizketa nabaririk ere, hala nola adimenaren eta nahimenarena, irudimen eta grinena, zeinnahi gizakiren ulermenaren barruan jausten direnak. Eta bereizketarik zorrotzen eta filosofikoenak ez dira gutxiago errealak eta ziurrak, ulergaitzagoak izan arren. Ikerketa hauetako zenbait garaipen-kasuk, oraintsukoak batez ere, jakintza adar honen ziurtasun eta sendotasunaren nozio zuzenagoa eman diezagukete. Filosofoaren ahaleginarentzat ontzat jo behar al dugu egiazko planeta-sistema batez jabetu eta gorputz urrun haien kokagunea eta ordenua zehaztea, bitartean guri, hain bertatik dagozkigun gogoaren parteak hain garaipen handiz zedarritzen dituztenak mesprezatzen ditugularik?

9. Baina ez al dezakegu itxaron filosofiak, kontuz landua eta publikoaren arretak bultzatua baldin bada, ikerketa hauek urrunago eraman ditzan eta, zati batean behintzat, giza gogo bere eragiketetan mugiarazten duten iturri isil eta printzipioak aurki ditzan? Denbora luzez astronomoei aski izan zitzairen, fenomenoetatik abiaturik, zeru gorputzen egiazko mugimenduak, ordenua eta magnitudea erakustea, noizbait filosofo bat agertu zen arte, arrazoiketarik dohatsuenez, planeten jira-birak gobernatzen eta gidatzen dituzten legeak eta indarrak ere erabaki bide dituen. Naturaren beste arlo batzuetan ere gauza bera gertatu da. Eta gogo ahalmenei eta euron egiturei buruzko ikerketetan ere garaipen berdina lortzeko itxaropenik galdu beharrik ez dago, antzeko goitasun eta zuhurtzia berdinez garatzen badira. Daitekeena da gogoaren eragiketa eta printzipio bat beste baten mende egotea, zeina, halaber, beste orokorrago eta unibertsalago batean ebatzia izan daitekeen. Eta ikerketa hauek noraino hel daitezkeen ez dago erraz erabakitzerik saialdi arretatsu baten aurretik, ezta ondoren ere. Baina egia da mota

honetako saialdiak egin ohi direla, baita oso zabarki filosofatzen duten filosofoen aldetik ere, eta ez daiteke ezer beharrezkoagorik izan eginkizunari arreta eta aditasun zorrotzez heltzea baino, giza adimenaren eskueran balego ganoraz burutua izan dadin, eta bestela, gutxienez halako konfidantza eta ziurtasunez baztertua izan dadin. Azken ondorio hau ez da noski desiratzekoa, ez da azkarregi onartzekoa ere. Zeren suposizio horren arabera, zenbat gutxitu beharko genituzke filosofia honen edertasuna eta balioa? Orain arte, moralistak, gure onespén-gaitzespenak kintzen dituzten ekintzen aniztasun eta ezberdintasun mugagabea gogoematean, ohituak izan dira sentimendu barietate hau bere mende izan lezakeen printzipio komunén bat bilatzen. Eta tarteko printzipio orokor horren grinan urrunegi joan badira ere, onartu beharra dago, hala ere, barkatzekoa zaiela bizio-bertute guztiak egoki ebatz litezkeen printzipio orokor batzuk topatzeko itxaropena. Gisa gogoa izan dute kritikariek, logikariek eta baita politikariek ere. Gainera ez dira hain ahalegin alferrekoak ere izan, nahiz eta agian denbora luzeagoak, zehaztasun handiagoak eta ekin beroagoak zientzia hauek oraindik perfekzioetik hurbilago eraman ditzaketen. Gisa honetako asmoak bertan behera uztea arrazoiz jo daiteke burugabe, arrapatatsu eta dogmatikoagotzat, bere erabaki eta printzipio gordinak gizarteari inoiz ezartzen saiatu ez den filosofiarik ausarten eta baizaleena baino.

10. Eta zer axola dio giza izaerari buruzko arrazoiketok abstraktuak eta ulertzailak badirudite ere? Hortik ez dago haien faltsutasuna inola ere uste izaterik. Aitzitik, ordea, ezinezkoa dirudi orain arte hainbeste jakintsu eta filosofo sakoni ihes egin diona hain bistakoa eta ulerterreza izatea. Eta ikerketa hauek kostatzen zaizkiguna kosta, geure burua nahiko saritutzat jo dezakegu, onurari ezezik gozamenari buruz ere, baldin bide hauetatik gure ezagutzei hain garrantzi handiko auzietan zerbait gehitu ahal badiegu.

Baina, izanak izan, pentsaketa hauen izaera abstraktua ez baita noski eurentzat gomendio bat, alde txar bat baizik, eta eragozpen hau agian arretaz eta trebetasunez eta alferreko xehetasunak baztertuz gainditzekoa denez gero, datorren ikerketan argitasun zerbait botatzen saiatu gara jakintsuei ez-ziurtasunak eta ezjakinei iluntasunak urrundu dizkien gai hauetara. Pozik geundeke filosofia ezberdinen mugak biltzeko gauza bagina, ikasketa sakona argitasunarekin eta egia beritasunarekin bat eginik! Eta are pozago baldin, era erraz honetan arrazonatuz, orain arte sineskeriaren abarotzat eta absurduaren eta errearen estalkitzat bakarrik balio izan bide duen filosofia nahaspilatsuaren oinarriak azpijan ahal baditugu.

II ATALA

IDEIEN JATORRIAZ

11. Nornahik aise onartuko du alde handia dagoela gogoaren pertzepzioen artean, gizakume batek bero larraren mina eta bero tamainakoaren atsegina sentitzen duenean, eta gero sentipen hori gogora ekartzen edo irudimenez aurreratzen duenean. Ahalmen hauek zentzuen pertzepzioak imitatu edo kopiatu ahal dituzte, baina ez dute inoiz jatorrizko sentipen haren indarrik edo bizitasunik atzemango. Ahalmen hauetaz diogun gehiena da ezen, indartsuen ari direla emanik ere, objektua hain bizi irudikatzen dutela, non ia-ia sentitu edo ikusi egiten ditugula esan baikenezake. Baina gogoaren eritasunak edo zorotasunak guztiz aldrebesturik ez badago, inoiz ere ez dute halako bizitasun-mailarik izango, pertzepzio hauek sentipenetatik arras berezkaitez egiteraino. Poesiaren kolore guztiek batera, direnik bikainenak badira ere, ezin dute objektu naturalik pintatu, deskribapena egiazko paisaiatzat harrarazteko moduan. Pentsamenerik trinkoena ere sentsaziorik ahulena baino gutxiago da.

Honen antzeko bereizketak gogoaren pertzepzio guztiak jotzen dituela ikus dezakegu. Gizon haserrea oso ezberdin aritzen da emozio horretaz pentsatu besterik egiten ez duenaren aldean. Norbait maitemindurik dagoela badiote, aise uler dezaket adierazten zaidana eta haren egoeraz egoki jabetu, baina inoiz ez dezaket ezagutza hori erratu grinaren nahasmahas eta astinduekin. Gure iragan sentipen eta inpresioez gogoeta egitean, gure pentsamena ispilu zintzoa da, eta bere objektuak egiazki kopiatzen ditu, baina erabiltzen dituen koloreak ahulak eta hilak dira, gure jatorrizko pertzepzio hark zekartzanaren aldean. Ez da bereizmen zorrotzeko ahalmenik ez metafisikari-bururik behar horiek bereizteko.

12. Hona, bada, gogoaren pertzepzio guztiak bi mota edo espezetan bana ditzakegula, euren indar edo bizitasun-maila ezberdinez bereizten direlarik. Indar edo trinkotasun gutxiagokoei ohiki pentsamenduak edo ideiak deritze. Beste motakoek gure hizkuntzan ez daukate izenik, eta beste gehienetan ere ezetz uste dut, helburu filosofikoz bakarrik baitzen beharrezko hitz edo deitura orokor baten barruan sartzea. Demaigun, beraz, askatasun pixka bat geure buruari eta inpresioak deitu, hitz hau ohizkoaz beste adiera batean erabiliz. Inpresio hitzez, beraz, gure pertzepziorik trinkoenak adierazi nahi ditut: entzun, edo ikusi, edo sentitu, edo maite, edo gorroto, edo desiratu, edo nahi izaten dugunean. Eta inpresioak bereiziak dira ideietatik, hauek bizitasun gutxiagoko pertzepzioak direlarik, zeintzuek ohartzen garen gorago aipatu sentsazio eta mugimenduei buruz gogoeta egitean.

13. Ez daiteke, lehen begiratuan, gizakumearen pentsamena baino mugagabeagorik ezer izan, zeren giza botere eta agente orori ihes egin ezezik, naturaren eta errealtatearen mugetara ere ez baita lotzen. Munstroak taxutzeak eta eite eta itxura inkongruenteak batzuek ez dio irudimenari objekturik naturalenak eta etxekoenak bururatzeak baino arazo gehiago ekartzen. Eta gorputza bertan minez eta ozta-ozta arrastatu beharreko planetari atxekirik dagoen bitartean, pentsamenak, amen batean, unibertso ingururik urrunetara eramanez gaitzake. Edo unibertsoaz harago, kaos mugagaberaino, non, uste denez, natura anabasa hutsean omen dagoen. Inoiz ikusi edo entzun gabea ere bururatua izan daiteke. Pentsamenaren ahalmenaz harago ez dago ezer, era bateko kontradikzioa izan ezik.

Baina gure pentsamenak askatasun mugagabe hori ukan behar duen arren, azterketa hurbilagoan aurkituko dugu, izatez, oso muga-barru estuan dagoela, eta gogoaren ahalmen sortzaile guzti hori ez dela zentzuek eta esperientziak eskuraturiko materialak nahasteko, azpikoz goratzeko, gehitzeko edo gutxitzeko ahalmena besterik. Urre-mendi bat pentsatzen dugunean, elkargarri bihurtzen ditugu urrea eta mendia, aurrez ezagutzen genituenak biak. Zaldi bertutetsua ere burura dezakegu, zeren geure baitako sentipenetik

burura dezakegu bertutea, eta hau zaldiaren eite eta irudiari bil diezaiokegu, abere etxekoa baitugu bera. Laburki, pentsaketaren material guztiak geure barne edo kanpo pertzepzioetik harakoak dira. Pertzepzio horren nahasketa eta osakuntza geure gogoari eta nahimenari bakarrik dagokio. Edo, filosofi hizkeran adierazteko, gure ideiak, edo pertzepzio ahulagoak, gure inpresioen edo pertzepzio biziagoen kopiak dira.

14. Hau frogatzeko hurrengo bi argumentuak nahikoak izango direla uste dut. Lehenbizi, gure pentsamenduak eta ideiak aztertzen ditugunean, diren osatuenak eta gorenak badira ere, beti aurkitzen dugu aurreko sentipen- edo gogo-egoera batetik kopiatuak bezain ideia xotiletara biltze direla. Lehen begiratuan, jatorri horretatik urrunen diruditen ideiek ere, azterketa hurbilagoaren ondoren, bertatik harakoak direla aurkitzen da. Jainko ideia, izaki amaigabegi burutsu, jakintsu eta ona esan nahi duen neurrian, geure gogogaren beraren eragiketei buruz gogoeta egitean eta jakinduri eta ontasun-kualitate haiek mugagabeki gehitzean sortzen da. Ikerketa honi nahi dugun hedapena emanik ere, beti aurkituko dugu ideia guztiak antzeko inpresio baten kopiak direla. Jarrera hau ez dela unibertsalki baliozkoa edo salbuespenik gabea baieztu nahi dutenek errefutatzeke metodo bakarra eta erraza daukate: euren ustez sorburu horretatik ez datorren ideia agertzea. Orduan gure lana genuke, geure doktrinari eutsi nahi izatekotan, ideia hari dagokion inpresio- edo pertzepzio-bizia agertzea.

15. Bigarren, gizakumerik baldin bada bere organoen akatsen bategatik sentsazio-mota horretarako gauza ez denik, orduan dagozkien ideietarako ere ez dela gauza aurkitzen dugu. Itsuak ezin du koloreen inolako noziorik osatu, ezta gorak ere hotsenik. Itzul hauetariko edonori falta duen zentzua. Bere sentsazioentzat erreten berri hau irekitzean, bere ideientzat ere erreten berria irekitzen da, eta ez du inolako trabarik aurkitzen objektu horiek bururatzeko. Kasu berbera da sentsazioa eragiteko gai den objektua organoari inoiz jarri ez bazaio ere. Beltzak edo Laponiarrak ez dauka ardoaren gozoaren inolako noziorik. Eta, nahiz eta adibide gutxi edo bat ere izan ez halako gogo akatsarenik, zeinean pertsona batek ez duen inoiz sentitu edo bere espezieari dagokion sentipen edo grinarik izateko erabat ezgai den, hala ere, hautemate bera gertatzen dela ikusten dugu neurri txikiagoan. Jokabide mantso samarreko gizakumeak ezin dio antzik ere eman mendeku edo ankerkeri gogo amorratuari, eta bihotz berekoiak ere ez dauka adiskidantzaren eta eskuzabaltasunaren gailurak asmatzerik. Aise onar daiteke beste izaki batzuek ukan ditzaketela guk antzeman ere ezineko zentzuak, zentzu horien ideiak inoiz ez zaizkigulako aurkeztu ideia bat gogora hel daitekeen bide bakarrez, hots, arartegabeko sentipenez edo sentsazioz.

16. Bada, ordea, fenomeno kontraesankor bat, froga dezakeena ez dela arras ezinezkoa ideiak eurei dagozkien inpresioetatik aparte sortzea. Aise onartuko da begitik sartzen diren kolore-idea ezberdinak, edo belarritik datozen hotsarenak, elkarren artean egiaz ezberdinak direla, nahiz eta, aldi berean, berdintsuak izan. Hau kolore ezberdinez egia bada, ez da gutxiago egia izango kolore berdinenen ñabardura ezberdinez, eta orduan ñabardura bakoitzak ideia ezberdina sortzen du, besteetatik berezia. Zeren, hau ukatuz gero, izan bailiteke, ñabarduren gradapen jarraitua bide, kolore batetik beste arras ezberdin batera oharkabez pasatzea. Eta norbaitek onartzen ez badu bitarteko batzuk ezberdinak direla, ezin du ukatu, absurduan erori gabe, ertzekoak ezberdinak direnik. Demagun, beraz, norbait hogeita hamar urtetan zehar bizi izan dela eta kolore-mota guztiak bereganatu dituela, halabeharrez, sekula egokitu ez zaion halako urdinaren ñabardura bat izan ezik. Jar haren begi aurrean kolore honen ñabardura guztiak, huraxe izan ezik, ilunenetik argienera mailaka jaitsiz. Garbi dago hutsunea somatuko duela ñabardura hura falta den lekuan, eta gune horretan beste edozeinetan baino distantzia handiagoa igerriko du elkarren ondoko koloreen artean. Orain galdetzen dut ea ba ote lezakeen, bere irudimen hutsez, huts hori horni eta ñabardura haren ideia irudika, nahiz

eta inoiz zentzuen bidez aurkeztu ez. Gutxi direla uste dut horretarako gauza ez dela uste dutenak. Eta honek frogatzat balio dezake ideia bakunak ez direla beti euren dagozkien inpresioetatik harakoak, nahiz eta kasu hau hain izan bakana, ezen ia alferrekoa baita hautematea ere, eta horregatik ez du gure epaia aldatzerik merezi.

17. Hona, beraz, proposizio bat bere baitan bakuna eta ulergarria dirudiena ezezik, behar bezala erabiliz gero, era berean ulergarri egingo lukeena edozein eztabaida, hainbeste denboran arrazoiketa metafisikoak eskuratu eta lorrindu duen mordoilo guzti hori ezabatuz. Ideia guztiak, batez ere abstraktuak, ahulak eta ilunak dira berez. Gogoak aginte urria besterik ez dauka haiengan. Beste antzeko ideia batzuekin aise nahastekoak dira. Eta hitz bati, sarritan, baina esanahi zehatzik gabe erabili dugunean, halako ideia bat datxekiola pentsatzera jotzen dugu. Inpresio guztiak ordea, hots, sentsazio guztiak - bai kanpokoak, bai barrukoak- bortitzak eta biziak dira. Hauen arteko mugak zehaztasun handiagoz ebazten dira, eta ez da erraza euren buruzko oker edo errakuntzan erortzea. Beraz, hitz filosofikoren bat esanahi edo ideiarik gabe erabiltzen den susmorik baldin badugu -askotan gertatzen denez-, galdetzea baino ez daukagu delako ideia hori zein inpresiotatik datorren. Eta inolakorik ere ezartzerik ez badago, orduan gure susmoa baiezteko balioko du. Gure ideiak hain argitasun garbira ekarrita, arrazoiz espero dezakegu euren izaera eta errealitateari buruz sor daitekeen edozein eztabaida uxatzea.¹

III ATALA

IDEIEN ASOZIAZIOAZ

18. Garbi dago gogoaren pentsamendu edo ideia ezberdinen artean badela lotura printzipio bat, eta oroimenera edo irudimenera azaltzean, bata besteari tiratzen diola, halako metodo eta erregulartasunez. Gure pentsamendu edo diskurtso neurtuagoan, aise hautematekoa da ohizko ideia-zerrenda edo katean bapatean sartzen den edozein pentsakizun partikular berehalaxe somatu eta eragozten dela. Eta gure asmakeriarik eroen eta galduenetan ere, gure ametsetan ere, gogoeta egiten badugu, irudimena ez dela guztiz noranahian ibili aurkituko dugu, bata-bestearen atzetik joan diren ideien artean badela oraindik elkarlotura bat baizik. Den solasik askeen eta jareinena transkribatuko bagenu ere, berehalaxe agertuko litzateke haren une guztietan elkarlotzen zuen zerbait. Edo hori ez balitz, solasaldia hautsi zuen pertsonak, hala ere, esan ahal izango luke bere gogoan izan zela pentsakizun zerrenda bat, pixkanaka gaitik urrundu zuena. Hizkuntza ezberdinetan, elkarlotura edo komunikapen txikiak ere susma ez daitekeen artean, aurkitu izan da ideiarik konplexuenak adierazteko hitzak ia bata-bestearekikoak direla. Froga garbia hori ideia konplexuetan sartuak diren ideia bakunak printzipio unibertsal batek, gizadi osoari eragiten dionak, elkartzen dituela.

19. Ideia ezberdinak elkarrekin loturik daudela behaketari ihes egiteko bistakoegia bada ere, ez dut ordea filosfo bakarrik ere topatu, asoziazio printzipio guztiak zenbatzen edo sailkatzen saiatu denik, nahiz eta jakinmina sortzeko moduko gaia izan. Niretzat, ideien artean hiru lotura printzipio bakarrik daudela dirudi, hots: antza, aldamentasuna denboran eta espazioan, eta kausa edo efektua.

Printzipio hauek ideiak lotzeko balio dutela nekez zalantzan jarriko da, nik uste. Pintura batek gure pentsakizunak, berez-berez, originalera daramatza². Etxeko gela baten aipuak, berez-berez, besteei buruzko galdera edo hautua dakar³. Eta zauri bat pentsatzen badugu, nekez utziko diogu hari dagokion minaz pentsatzeari⁴. Baina zenbaketa hau osoa dela eta hauez beste asoziazio-printzipiorik ez dagoela frogatzea zaila izan liteke, irakurlea edo norbera ere konformatzeko moduan. Kasu horietan egin dezakegun guztia da adibide zenbait hartu eta pentsakizun ezberdinak elkarlotzen dituen printzipioa arretaz aztertu, printzipioa ahalik eta orkorrena izatea lortu arte⁵. Zenbat eta kasu gehiago aztertu eta arreta gehiago ezarri, segurantza gehiago izango dugu orotasunetik hara egindako zenbatzea osoa eta guztizkoa dela izan ere.

IV ATALA
ZALANTZA ESZEPTIKOAK
ERAGIKETEI BURUZ
I PARTEA

20. Giza arrazoimen edo ikermenaren gai guztiak, berez bi sailetan zati daitezke, hots, ideien erlazioak eta izatezko zerak. Lehen sailean dira Geometria, Algebra eta Aritmetika eta, laburki, intuitiboki eta frogabidez ziurra den edozein baiezipen. Hipotenusaren karratua bi alboen karratuaren berdina dela bi figura horien arteko erlazioa adierazten duen proposamena da. Hiru bider bost hogeita hamarren erdia izateak zenbaki horien arteko erlazio bat adierazten du. Honelako proposamenak pentsamenaren eragiketa soilez atera daitezke, naturako zeinnahi zokotan zernahi gertatzeaz aparte. Naturan zirkulurik edo triangelurik inoiz izan ez balitz ere, Euklidesek demostraturiko egiek beti eutsi zioketen euren ziurtasun eta ebidentziari.

21. Izatezko zerak, giza arrazoimenaren bigarren gaiak direnak, ez dira era berean ziurtatzen. Guk haien egiaz dugun ebidentzia ere, nahiz eta den handiena izan, ez da aurrekoaren tankera berekoa. Edozein izatezko zeren kontrakoa litekeena da nolanahi, inoiz ez baitezake kontradiziorik inplika, eta gogoak sortzen baitu, guztiz errealitateari balegokio moduko erraztasun eta berezkuntzaz. Bihar ez da eguzkia irtengo ez da proposamen ez-ulergarriagoa eta kontradikzio gutxiagokoa irtengo da baiezipena baino. Alferrik saiatuko gara bere faltsutasuna frogatzen. Frogabidez faltsua balitz, kontradikzio bat lerramake, eta gogoak ezingo luke inoiz bereiztuki sortu.

Jakinmina piztekoa izan liteke, beraz, ikertzea zer izaera daukan zeinnahi existentzia erreal eta izatezko zer segurtatzen duen ebidentziak, zentzuen eta gure oroimeneko artxiboen oraingo lekukotzatik harago. Filosofia zati hau, hauteman daitekeenez, bai aintzinakoek eta bai oraingoek gutxi landu dute eta beraz, gure zalantzak eta hutsak, hain ikerkuntza garrantzizkoa egitean, barkagarriak izan litezke, hain zidor zailetatik gida edo zuzenbide gabe goazenez gero. Ongarri ere gerta litezke, jakinmina kintzeagatik edo zeinnahi arrazoiketa edo ikerkuntza askeren hondagarri diren fede eta segurtaun inplizituak desagiteagatik. Filosofia komunean akatsak, baldin badaude, aurkitzeak ez luke, nik uste, atzeragarri izan behar, kinagarri baizik, ohi denez, orain arte publikoari aurkitu zaiona baino zerbait osoago eta bateragarriagoa intentatzeko.

22. Izatezko zerei buruzko gure arrazoiketa guztiak kausa-efektuen erlazioan oinarritzen direla dirudi. Erlazio honexen bitartez bakarrik jo dezakegu gure oroimenaren eta zentzuen ebidentzietatik harago. Norbait bertan ez den izatezko zer bat zergatik sinesten duen galdetzen bazaio, adibidez, bere laguna herrian edo Frantzian dagoela, arrazoi bat emango luke, eta hau beste izate bat izango litzateke, hala nola harengandik hartutako gutun bat, edo haren aurreko asmo edo promesen ezagutza. Irla huts batean erloju bat edo beste makinaren bat topatzen duen gizakumeak laster aterako luke irla hartan noizbait beste gizakume bat izan den ondorioa. Izateei buruzko gure arrazoiketa guztiak izaera berdinekoak dira. Eta eurretan etengabe suposatzen da oraingo izatearen eta hartatik inferitzen denaren artean badela lotura bat. Lotzen dituen ezer ez balitz, arras inferentzia hutsala litzateke. Hots artikulatu bat eta solas razional bat ilunetan entzuteak norbaiten presentzia segurtatzen digu. Zergatik? Horiek giza egitura eta harikoak direlako, eta horrekin estuki loturik daudelako. Era honetako beste arrazoiketa guztiak aztertzen baditugu, kausa-efektuen erlazioan oinarritzen direla aurkituko dugu, eta erlazio hau hurbila edo urruna dela, zuzena edo kolateral. Beroa eta argia suaren efektu kolateralak dira eta efektuetariko bat bestetik zuzen atera daiteke.

23. Honela, bada, izatezko zerak segurtatzen dizkigun ebidentzia haren izaerari buruzko ondorio betegarria geuganatu nahi badugu, kausa-efektuen ezagutzara nola heltzen garen atera behar dugu.

Baieztera menturatuko naiz, salbuespenik onartzen ez duen proposamen gisan, erlazio honen ezagutza ez dela inoiz ere a priori arrazoiketaz atzematen, oso-osoan esperientziatik datorrela baizik, zeintzunahi objektu partikular etengabe elkarloturik daudela erreparatzean. Eman objektu bat berezko arrazoimenez eta argitasunez osaturiko gizakume bati. Objektu hau guztiz berria balitzaio, ez litzateke gauza izango, ezta haren kualitate sentigarrien ikerketarik zorrotzenez ere, haren inolako kausarik edo efekturik aurkitzeko. Adanek, sortzetik guztiz garaturiko ahalmen razionalak aitortuko bagenizkio ere, uraren jartotasun eta gardenetik ezingo zuen atera hark ito zezakeenik, edo argitik edo suaren berotik hark erre egin zezakeenik. Zentzuetara azaltzen dituen kualitateetatik ez du ezein objektuk erakusten ez hura sortu zuen kausarik, ez hartatik sortzen den efekturik, eta gure arrazoimenak ezin du, esperientziaren laguntzarik gabe, existentzia errearen eta izatezko zeren inolako inferentziarik atera.

24. Honako proposamen hau: kausa-efektua ez dago arrazoimenez aurkitzerik, esperientziaz baizik, aise onartua izango da noizbait guztiz ezezagun izan zaizkigula gogoratzen ditugun objektuei buruz, nahitaez jabetzen baikara zein ezigaitasun nabarian ginen une hartan, haietatik zer etorriko zen asmatzeko. Filosofia naturalari buruz tutik ez dakien gizakume bati eman bi haitzurdin-zati leun eta ezetz inoiz atera hala elkarri itsasten direla, non apartatzeko indar izugarria behar den zuzenetara, albo-presioari ordea aise amore ematen diotela. Naturaren abio normalaren antz gutxi duten gertaerek esperientziaz bakarrik ezagut daitezkeela onartzea ez da zaila. Polboraren leherketa edo imanaren erakarmena a prioriko argumentuz aurki daitekeen inork ez du pentsatzen. Era beretsuan, efektu bat mekanismo korapilotsu baten edo atal ezezagundun egitura baten gorabeheran dagoela suposatzen dugunean, ez daukagu eragozpenik gure harekiko ezagutza guztia esperientziari eransten. Nork segurta lezake azken arrazoa eman dezakeela, zergatik diren esnea eta ogia gizkumearentzat eliku egokiak, baina ez lehoi edo tigrearentzat?

Baina egia berak ez daukala ebidentzia bera eman lezake, lehen begiradan, gure munduratze beretik etxeko ditugun, naturaren abio osoaren antz handia daukaten eta ustez kualitate bakunen edo zatikako egitura ezkuturik ez duten objektuen mende dauden gertaerei buruz. Efektu hauek adimenaren eragiketa soilez, esperientziara makurtu gabe, aurki genitzakeela pentsatzera jotzen dugu. Uste dugu, bapatean mundu honetaratu bagina, bilar-bola batek beste bat jotzean mozioa erants diezaiokeela, eta ez genukeela gertatzeko zain egon beharrik, hartaz iritzi ziurrik emateko. Halako eragina dauka ohiturak, ezen, sendoena den lekuan, gure berezko ezjakintza estali ezezik, bere burua ere gorde egiten baitu, eta badirudi egon ere ez dagoela, hain zuzen mailarik gorenean dagoelako.

25. Baina naturaren lege guztiak eta gorputz-eragiketa guztiak, bat ere utzi gabe, esperientziaz bakarrik ezagutzen direla konbentzitzeko, agian aski izango dira honako gogoetak. Zeinnahi objektu aurkezten zaigula, harengandik sortzeko efektuaz pronuntziatu behar bagenu, aurreko obserbaziorik gabe, nola behar luke, galdetzen dizut, gogoak eragiketa honetan ihardun? Delako objektuaren efektutzat hartzeko moduko gertaeraren bat asmatu edo iruditu beharko luke. Eta asmatze hori garbi dago erabat arbitrarioa dela. Gogoak ezin du inoiz ere ustezko kausaren efekturik aurkitu, eskutatzerik eta aztertzerik zorrotzenez, efektua kausaren arras ezberdina baita, eta, ondorioz, ezin baitu honengan aurkitu. Mugimendua, bigarren bilar-bolan, lehen bolarenaz guztiz bestelako mugimendua da. Batak ere ez du ezer, bestearen zantzu txikienik izatekorik. Jaso eta bertan behera utzi den harria edo metal-zatia berehalaxe erortzen da. Baina auzia a priori kontsideraturik, ba al da egoera horretan aurki dezakegun ezer, goranzko baino areago behearanzko mugimenduaren edo beste zeinnahi mugimenduren ideiarik eman lezakeenik harrian edo metal-zatian?

Eta eragiketa natural guztietan halako efektu jakin baten lehen irudipena edo askakuntza arbitrarioa denez esperientziarekin kontsultatu ezik, era berebean jo behar dugu baita kausa-efektuen arteko lokarri edo konexioa delakoa ere, biak batzen eta kausa haren eraginetik harako beste edozein efektu ezinezko bihurtzen duen lokarria. Bilar-bola bat beste baterantz marra zuzenean doala ikustean, bigarren bolaren mugimendua ukitzen edo sakada baten ondorioztat akzidentez sujeritzen bazait ere, ez ote dut bururatu ahal beste halako ehun gertaera berdin sor litezkeela kausa hartatik? Ez ote zitezkeen bi bolak geldi gera? Ez ote zitezkeen lehen bola marra zuzenean bere abiagunera itzul, edo bigarren bolan edozein marra edo norabidetan errebotatu? Suposamen guzti hauek bidezkoak eta bururatzekoak dira. Orduan zergatik eman behar diogu bati lehentasuna, bestea baino bidezkoago eta bururagarriagoa ez izanik? Gure inolako a prioriko arrazoiketak ez liguke inoiz lehentasun honetarako inolako oinarririk erakutsi ahal izango.

Hitz batez, beraz, oro efektu bere kausaren gertaera ezberdina da. Ezingo litzateke, beraz, bere kausan aurkitu eta bere lehen askakuntza edo bururatzea, a priori guztiz arbitrarioa izan behar. Eta kausarekiko lotura iradokita gero ere, era berean arbitrario emango du, beti baitago beste anitz efektu arrazoiari guztiz bidezko eta berezko irudituko zaiona. Alferrik saiatuko ginateke, beraz, zeinnahi gertaera bakan erabakitzen edo zeinnahi kausa edo efektu inferitzen, behaketaren eta esperientziaren laguntzarik gabe.

26. Hemendik atera dezakegu arazoa, zergatik ez den saiatu ezein filosofo, zentzuzkoa eta jatorra behintzat, edozein eragiketa naturalen azken kausa erakusten edo unibertsoan edozein efektu bakan sortzen duen indarraren ekintza argi azaltzen. Aitortzen da giza arrazoimenaren ahalegin nagusia fenomeno naturalen printzipio eragileak bakuntasun handiagora ekartzea dela, eta anitz efektu partikular kausa orokor gutxira, analogian, esperientzian eta behaketan oinarrituriko arrazoiketara bidez. Baina kausa orokor hauen kausei dagokienez, alferrik saiatuko gara aurkitzen, eta euren inolako esplikazioak ere ez gaitu beteko. Azken iturri eta printzipio hauek guztiz debekaturik daude giza jakinmin eta ikerkuntzarentzat. Zaulitasuna, grabitatea, zatien konexioa eta mugimendua bultzadaz komunikatzea, horra ziur aski gizadian aurkitu ahal ditugun azken kausak eta printzipioak. Eta nahiko zorionekotzat jo dezakegu geure burua, baldin, ikerketa eta arrazoiketara zorrotzez, fenomeno naturalak printzipio orokorretara jasotzeko, edo hauetara hurbiltzeko gauza bagara. Tankera naturaleko filosofiarik perfektuenak gure ezjakintza pixka bat uxatu besterik ez du egiten, tankera moral edo metafisikozko filosofiarik perfektuenak ere agian ezjakintza horren arlo handiagoak nabarmentzeko bakarrik balio duen moduan. Honela zeinnahi filosofiaren emaitza giza itsutasun eta ahultasunaren obserbazioa da, eta noiznahi topo egiten dugu eurokin, baztertzeko edo uxatzeko ahalegin eta guzti ere.

27. Geometriak berak ere, filosofia naturalaren laguntzailatzat hartzen dugunean, ez dauka akats hau ontzerik edo azken kausen ezagutzara eramaterik, hargatik mereziki gorai patua den arrazoiketako zehaztasunaren bitartez. Matematika aplikatuaren adar guztiek suposizio honekin jotzen dute, hots, halako lege batzuk naturak bere eragiketetan ezarriak direla, eta arrazoiketara abstraktuak erabiltzen dira, bai lege hauen aurkikuntzan esperientziara jotzeko, bai hauen eragina erabakitzeko distantzi eta kantitate maila jakin baten mende dauden kasu partikularretan. Honela, esperientziaz aurkitutako mugimendu-legea da gorputz mugikari baten oldarra edo indarra bere masa-abiaduren arrazoi konposatu edo proportzioaren arabera dela. Eta, beraz, indar txiki batek oztoporik handiena mugiaraz edo pisurik astunena jaso lezakeela, nolabaiteko askakuntzaz edo tresnaz, indar haren abiadura kontrakoa gaitzitzeko adina gehitu ahal izanez gero. Geometriak lege honen aplikazioan laguntzen digu, edozein makina-mota

osa dezaketen zati eta figura guztien neurri zehatzak ematen dizkigula, baina nolanahi ere, legearen beraren aurkikuntza esperientziari bakarrik zor zaio, eta munduko pentsakizun abstraktu guztiek ere ezingo gaituzte inoiz urrats bat hurbildu bere ezagutzara. A priori arrazoitzen dugunean eta objektu edo kausa bat soilean kontsideratzen dugunean, hots, gogoari agertzen zaion moduan, zeinnahi obserbaziotatik at, inoiz ezin digu iradoki bere efektuaren gisako objektu ezberdin baten noziorik, eta are gutxiago haien arteko lotura banagaitz eta hauskaitzik erakutsi. Gizakume batek oso argia behar du kristala beroaren eta izotza hotzaren efektua dela arrazoibidez aurkitzeko, bi egoera horien arteko zerikusia aurrez jakin ezik.

II PARTEA

28. Baina oraindik ez gaude nahi bezain aserik jarritako lehen galderari buruz. Soluzio bakoitzak galdera berria dakar, aurrekoa bezain zaila eta ondorengo ikerkuntzetara garamatzana. Zein da izatezko zeren gure arrazoiketen izaera? -galdetzen denean, badirudi kausa-efektuen erlazioan oinarriturik egotea dela erantzun zuzena. Zein da erlazio horren gure arrazoiketa eta ondorio guztien oinarria? -berriz galdetzean, hitz batez erantzun daiteke: Esperientzia. Baina geure azter-gogoari jarrai, galdetzen badugu: Zein da esperientziaren ondorio guztien oinarria? -orduan honek beste galdera berri bat dakar, ebatzen eta azaltzen askoz zailagoa izan litekeena. Jakinduria eta askitasun handiko plantan dabilzan filosofoek lan zaila daukate azter-joeradun pertsonekin ostenduta dauden zoko guztietatik kanporatzen eta ziur asko azkenean dilema arriskutsura eramango dituztenekin. Larriune horri aurrea hartzeko erarik onena geure pretentsioetan apalak izatea da, eta areago geuk bistaratzea zailtasuna inork objeziotzat jaurti aurretik. Honela gure jakinduria bertute gisako zerbait egin dezakegu nolabait.

Zati honetan pozik nagoke lan erraz batez, hemen planteaturiko galderari ezezko erantzuna bakarrik emanez. Horrela diot ezen, kausa-efektuen eragiketetan esperientzia izan eta gero ere, gure ondorioak esperientzia horretatik hara aterak, ez daudela arazoiketetan edo adimenaren ezein prozesutan oinarrituak. Erantzun hau azaldu eta defendatu egin behar dugu.

29. Bete-bete onartzekoa da naturak bere sekretuetatik urrun eduki gaituela eta objektuen kalitate azal batzuen ezagutza bakarrik eman digula, objektu horien eraginean agintzen duten indarrak eta printzipioak ezkutatzen dizkigularik. Gure zentzuek ogiaren kolore, pisu eta sendotasunaren berri damaigute, baina ez zentzuek ez arrazoiketak eman diezaguke hura giza gorputzaren eliku eta euskarri egiten duten kalitateen berri. Ikusmenak eta ukimenak gorputzen oraingo mugimenduaren halako antz bat ematen dute. Baina gorputz mugikari bat mugagabeki leku-aldean erabil dezakeen indar edo ahalmen miragarri hari buruz, eta gorputzek beste batzuei emanda baizik inoiz galtzen ez duten hari buruz, ez daukagu bururapen txikienik ere sortzerik. Baina ahalmen⁶ eta printzipio naturalen ezjakintza hau eta guzti ere, beti suposatzen dugu kalitate sentigarri berdinak ikustean, ahalmen ezkutu berberak dituztela, esperimendatu ditugun antzeko efektuek segituko dietela espero dugu. Aurretik jandako ogiaren antzeko kolore eta sendotasuneko gorputz bat azalduko baligute, ez genuke esperimendua berregiteko koskarik izango, eta segurki antzeko elikua eta euskarria somatuko genioke. Baina jakin nahi nuke nik gogoaren edo pentsamenaren prozesu honen oinarria zein den. Denek onartzen dute kalitate sentigarrien eta ahalmen ezkutuen artean ez dagoela lotura jakinik, eta beraz, gogogari ez zaiola lotura etengabe eta erregular horri buruzko ondorioa aterarazten, horren izaeraz jakin dezaketetik. Iragan esperientziari buruz, objektu doi-doi haiexen eta bere ezagutzaldi doi-doi hartakoen informazio zuzena eta ziurra bakarrik eman dezakeela onar daiteke. Baina esperientzia honek zergatik hedatu behar du geroko uneetara eta objektu batzuetara,

hauek, dakigunetik, itxuraz bakarrik antzekoak izatea litekeelarik?: horra ekin nahi niokeen auzi nagusia. Arestian jan dudan, elikatu nauen ogia, hots, halako kualitadedun gorputz bat, une hartan halako ahalmen ezkutuz horniturik zegoen. Baina atera al daiteke hortik beste ogi-zati ezberdin batek ere elika nazakeela beste une batean, eta kualitate sentigarri berdinek beti behar dutela ahalmen ezkutu berdinekin batuta egon? Ondorio horrek inondik ere ez dirudi nahitaezko. Gutxienez aitortu beharko da hemen gogogak lortutako ondorio bat dagoela, urrats bat eman dela, pentsamen-prozesu bat, eta azaldu beharreko inferentzia bat. Hurren bi proposamenok berdinak izatetik urrun daude: halako objektuari beti halako efektua egokitu zaiola aurkitu dut, eta: itxuraz antzekoak diren beste objektu batzuei antzeko objektuak egokituko zaizkiela aurrikusten dut. Onartuko dut, nahi bada, proposamen bata zuzen inferi daitekeela bestetik. Badakit, egitez, beti inferitzen dela. Baina inferentzia hori arrazoi-kate baten bidez egiten dela ihardesten badidazu, arrazoiketa hori azaltzea nahi nuke. Bi proposamen horien arteko lotura ez da intuitiboa. Bitarteko bat behar da gogoia inferentzia horretara helaraz dezan, egiatan arrazoi edo argumentu bidez helden bada. Bitarteko hau zer den, aitortuko dut, nire ulermenaz gain dago, eta egiatan badela eta izatezko zere buruzko gure ondorio guztien sorburua dela diotenei dagokie azaltzea.

30. Argumentu ezezko honek, noski, guztiz konbintzente bilakatu behar du denboraren buruan, hainbat filosofo trebe eta zorrotzek ikerkuntzak horrantz bideratu eta inor ez bada gai adimenari ondorio honetan lagunduko dion proposamen bilgarriarik eta bitarte-urratsik aurkitzeko. Baina auzia oraingoz berria denez gero, irakurle guztiak ez dira euren argitasunaz fidatuko pentsatzeraino, arrazoiketa batek euren ikerkuntzari ihes egiten diola-ta, ez dagoela horregatik errealtatean oinarritua. Arazo honengatik, agian lan zailagoan sartu beharra dago, eta giza jakintzaren adar guztiak zenbatuz, hauetako batek ere ez duela arrazoiketa hori permititzen erakusten ahalegindu.

Arrazoiketa guztiak bi motatan zati daitezke, hots, arrazoiketa demostratiboa edo ideia-erlazioei dagokiena, eta arrazoiketa morala edo izatezko eta existentziatzko zerei dagokiena. Kasu honetan argumentu demostratiborik ez dagoela nabaria dirudi, ez baitago inolako kontraesanik naturaen abioa aldatu ahal izatean eta objektu batek, itxuraz espermentatu ditugun beste batzuen antzeko batek, efektu kontrakoak edo ezberdinak sortu ahal izatean. Ez al dezaket argi eta ezberdinki bururatu hodeietatik erortzen den gorputz batek, beste alde guztietan elurraren antza izanik ere, gatzaren zaporea edo suaren sentsazioa edukitzea? Ba al da proposamen ulergarriagorik baiezpen hau baino, hots, zuhaitz guztiak abenduan eta urtarrilean loratzen direla, eta maiatzean eta ekainean hostoa galduko dutela? Baina ulergarria eta ezberdinki bururatua izatekoa denak ez darama inolako kontradikziorik, eta inoiz ez daiteke bere gezurrik frogatu argumentu demostratiboz edo inolako a prioriko arrazoiketa abstraktuz.

Beraz, argumentuz konbentzituko bagintuzte geure iragan esperientziaz fidatzeko eta hura geure geroko judizioen gidari egiteko, argumentu hauek probableak bakarrik edo izatezko eta existentzia errealezko zerei dagozkienak izan beharko lukete, gorago aipatu zatiketaren arabera. Bistan baitago ez dagoela honelako argumenturik, arrazoiketa-mota honen gure azalpena sendotzat ete betegarritzat jotzen bada. Existentziari buruzko argumentu guztiak kausa-efektuen erlazioan oinarritzen direla esan dugu, eta gure ondorio esperimental guztiak etorkizuna iragana izan den bezalakoa izango den suposamenetik hara sortuak direla. Azken suposamen hau argumentuz frogatu nahi izateak dudarik gabe bertan itzulka ibiltzea eta zalantzan dagoena jakintzat ematea dakar.

31. Izatez esperientziako argumentu guztiak objektu naturalen artean aurkitzen dugun antzean oinarritzen dira, eta horrek garmatza objektu haiei zerizkien efektuen antzekoak espero izatera. Eta esperientziaren autoritatea eztabaidatzerik, edo hura giza

bizitzaren goren gidaritzat nardatzerik ergelak edo zoroak ez bestek ez badu pentsatuko ere, filosofo bati noski zilegi izan dakioke giza izaeraren printzipioa (esperientziari autoritate indartsu hori ematen eta naturak objektu ezberdinetan jarri duen antzetik alde ona aterarazten digun giza izaera horren printzipioa) aztertzeke adina jakinmin izatea. Antzekoak diruditen kausetatik antzeko efektuak itxaroten ditugu. Gure ondorio esperimentalak honetara biltzen direla dirudi. Baina ondorio hau arrazoiak sortzekotan, bistakoa dirudi hasieran eta kasu bakarrean ere esperientzi zerrenda luzearen ondoren bezain biribila izan behar lukeela. Baina egia oso bestelakoa da. Ez dago ezer arraultzak bezain antzekorik, baina inork ez du, itxurazko antz hori dela-ta, arraultza guztietan dasta eta zapore berdina itxarongo. Mota honetako esperimentu uniforme-zko kate luzearen ondoren bakarrik lortzen dugu gertaera partikular bati buruzko segurtasuna eta fidantza. Baina non da arrazoiketa prozesurik, kasu batetik zeharo ondorio ezberdina ateratzen duenean lehenengo kasu horren berdin-berdinak diren beste ehun kasutatik ateratakoaren aldean? Galdera hau egiten dut, bai neure burua informatzeko, bai zailtasunak bistaratzeko. Ezin dut topatu, ezin dut iruditu horrelako arrazoiketarik. Baina gogoia ikasgura dut, norbaitek irakatsi nahi badit.

32. Esperimentu uniforme-sorta batetik kualitate sentigarrien eta ahalmen ezkutuen arteko lotura inferitzen dugula esan behar al da? Honek, aitortuko dut, beste hitz batzuetan azaldutako zailtasuna bera dirudi. Hala ere berriz dator galdera: zein argumentatze prozesutan datza inferentzia hau? Non dago bitartekoa, elkarretik hain urruneko proposamenak batzen dituzten tarteko ideiak alegia? Ogiaren koloreak eta beste kualitate sentigarriek berez ez daukatela aitortzen da eliku- eta sostengu-ahalmen ezkutuekin inolako loturarik. Zeren bestela ahalmen ezkutu hauexetatik inferi genezake, kualitate sentigarri horiek agertuz bat-batera, esperientziaren laguntzarik gabe, filosofo guztien iritziaren eta gertaeren euren aurka. Hona, bada, objektuen ahalmen eta eraginei buruzko gure ezjakintasunaren egoera naturala. Nola konpontzen da esperientziaz? Honek zenbait efektutatik harako efektu berdintsu mordo bat erakusten digu, eta objektu partikular haiek, une jakin hartan, halako ahalmenez eta indarrez horniturik zeudela irakasten digu. Objektu berri bat antzeko kualitate sentigarritz horniturik gertatzen denean, antzeko ahalmen eta indarrak itxaroten ditugu, baita efektu bera ere. Ogiaren antzeko kolore eta sendotasuneko gorputz batetik ogiari dagozkion elikua eta euskarria itxaroten ditugu. Baina dudarik gabe azalpena behar duen gogogaren urrats edo aurrerakada bat da. Gizakume batek dioenean: Aurreko kasu guztietan halako kualitate sentigarriak halako ahalmen ezkutuei loturik topatu ditut, eta beste hau dioenean: Antzeko kualitate sentigarriak beti egongo dira antzeko ahalmen ezkutuei loturik, orduan ez da tautologiaren errudun, eta bi proposamenok ez dira inola ere berdinak. Proposamen bata bestetiko inferentzia omen da, baina aitortu behar inferentzia hori ez dela intuitiboa ez demostratiboa. Zer nolako da orduan? Esperimentala dela esatea printzipio-eskea da, zeren esperientziatik harako inferentzia orok, oinarritzat, etorkizuna berdina izatea suposatzen du. Naturaren abioa alda litekeela eta iragana balitekeela etorkizunaren gidari ez izatea susmorik balitz, esperientzia oro alferrekoa litzateke eta ezingo luke inolako inferentziarik edo ondoriorik eman. Ezinezkoa da, beraz, esperientziatik harako ezein argumentuk iraganaren etorkizunarekiko antz hori demostratu ahal izatea, argumentu guztiak ustezko antz hartantxe oinarritzen baitira. Eman dezagun naturaren abioa oso erregularra izan dela orain arte. Honek, beronek bakarrik, beste argumentu edo inferentzia berririk gabe, ez du demostratzen etorkizunean ere berdina izango denik. Alferrik ahaleginduko gara izakien izaera iragan esperientziatik ezagutzen. Haien izaera ezkutua, eta beraz haien efektu eta eragin guztiak, aldatu egin daitezke, euren kualitate sentigarrietan batere aldakuntzarik izan gabe. Hauxe da batzuetan eta objektu batzuekin gertatzen dena. Zergatik ez daiteke beti

eta denekin gerta? Zein logikak, zein argumentatze prozesuk segurtatzen gaitu inferentzia honen aurka? Ezein irakurketak, ezein ikerketak ezin izan dit koska hau konpondu, ez satisfakziorik eman hain garrantzizko gorabeheran. Zer nezake hoberik publikoari koska azaltzea baino, nahiz eta agian konponbiderik lortzeko itxaropen urria dudan? Honela behintzat geure ezjakintasunaren ohartun izango gara, geure jakintzarik gehituko ez badugu ere.

33. Argumentu batek bere ikerkuntzari ihes egin diolako ez dela benetan existitzen ateratzen duen gizakumea harrokeria barkagaitzaren errudun dela aitortu behar dut. Baita aitortu behar dut, nahiz eta jakintsu guztiak batera, zenbait gizalditan zehar gai baten alferreko ikasketarik egin izan, hala ere balitekeela arinkeria izatea gai hori, horregatik, giza ulermenaz gain dagoela ateratzea. Gure ezagutzaren iturri guztiak aztertu eta auzi horretarako denak desegokiak direla aterako bagenu ere, oraindik geldi liteke susmoa, zenbaketa ez ote den osoa edo azterketa hain zehatza. Baina gagozkion gaiari buruz, badira kontsiderapen batzuk, harrokeri salapena edo hutsegite-susmoa deusezten dutenak.

Argi dago baserritar ezjakin eta tenetelenek ere, edo haurrek, edo baita basapiztiek ere, esperientziaz aurreratzen dutela eta objektu naturalen kalitateak ikasten dituztela, haietatik datozen efektu naturalak behatzean. Haur batek kandela garrari ukitzean min sentsaziorik izan badu, nekez hurreratuko dio eskurik beste ezein kandelari, antzeko efektua itxarongo baitu kalitate eta itxura sentigarrietan antzeko den kausatik. Norbaitek segurtatuko balu haurraren adimena argumentatze edo arrazoitze-prozesuren baten bitartez heltzen dela ondorio horretara, arrazoiz eska diezaioket argumentu hori azaltzeko, eta ez luke hain eskari bidezkoari ukorik egiterik izango. Ez duzu esaterik argumentu korapilatsua denik, eta agian bere ikerkuntzari ihes egiten dionik, haur soil baten gaitasunerako bistakoa dela onartzen baita. Zalantzarik bazenu, edo, gogoeta ondoren argumentu nahasi eta sakonen bat emango bazenu, orduan nolabait auziari amore ematen diozu, eta aitortzen duzu ez dela arrazoiketa iragana etorkizunaren antzekoa dela suposarazten eta itxuraz antzekoak diren kausetatik antzeko efektuak itxaronarazten dizkiguna. Hauxe da atal honetan finkatu nahian nabilen proposamena. Zuzen banago, ez dut aurkikuntza handirik egin dudanik pretenditzen. Oker banago, oso eskolamutil atzeratua naizela atera behar, ezin baitut aurkitu, dirudienez, sehaskatik irten aurretik erabat etxeko nuen argumentu bat.

V ATALA

ZALANTZA HORIEN

IRTENBIDE ESZEPTIKOA

I PARTEA

34. Filosofiarako grinak, erlijiorako grinak bezala, honako alde txarrerako isuria dauka: nahiz eta gure portaera zuzentzen eta gure bizioak erauzten saiatu, izatez bakarrik balio dezake, inprudenziaz erabiliz gero, joera nagusi bat indartzeko eta gogo hartarakotasun sendoagoz eramateko lehendik ere berez (bere berezko jitearen predisposizioz eta isuriz) gehiegi jotzen duen posiziorantz. Filosofo jakintsuaren irmotasuna nahi dugun eta gure gozamena geure gogoetara bakarrik mugatzekotan garen bitartean, azkenerako Epiktetoren eta beste estoikoen antzeko filosofia egitera hel gintezke, norberekeri sistema zorrotzagoa alegia, eta, arrazoien bitartez, bertute eta atsegin sozial orotik harago jarri. Giza bizitzaren hutsalkeria arretaz aztertzen eta gure pentsakizun guztiak ondasunen eta ohoreen izate huts eta joankorrera bideratzen ditugun bitartean, agian geure berezko nagikeria xaxatzen baino ez gara ari, zeinak, munduko zalaparta eta negozioen monotonía gorrotatuz, arrazoi itxurako bat bilatzen duen, nahikeria osoari eta kontrolgabeari ekiteko. Bada, ordea, alde txar honetarako isuririk ez daukan filosofia bat, giza gogoaren ezein grina okerrekin elkartzekoa ez delako, ezta

ezein berezko emozioz edo joeraz nahastekoa ere. Eta hori Filosofia Akademikoa edo Esszeptikoa da. Akademikoak etengabe mintzo dira zalantzaz eta iritzi-kolokaz, arrapatako erabakien arriskuaz, eta bizitza eta jokabide komunen esparruan sartzen ez diren espekulazio guztiei uko egiteaz. Ez dago, beraz, filosofia hori baino ezer, gogoaren nagikeria nabarmenaren, harrokeria ausarkoiaren, pretentsio handien eta sineskortasun sorginkoien kontrakoagorik. Grina oro da kontuz ibili beharrekoa, egizaletasuna izan ezik. Harrigarria da, beraz, filosofia hau, ia kasu guztietan kaltegabea eta errugabea izan behar duelarik, hainbeste destaina eta gaitzespen funskaberen gai izatea. Baina agian errugabe izate horrexek dakarkio batez ere denen gorrotoa eta gaitzia. Inolako grina irregularik ez ferekatzean, aldeko gutxi lortzen du. Hainbeste bizio eta erokeriari kontra egitean, libertinotzat, profanotzat eta erlijio-gabetzat salatzen duen arerio piloa altxarazten du.

Ez dugu ez beldurrik izan behar filosofia honek, gure ikerkuntzak bizitza arruntera mugatzen saiatzean, bizitza arrunteko arrazoiketak inoiz azpijango ote dituen, eta bere zalantzak ekintza oro, eta espekulazio oro ere, deusezteraino eramango ote dituen. Naturak beti eutsiko die bere eskubideei, eta azkenean edozein arrazoiketa abstrakturi nagusituko zaio. Nahiz eta, aurreko atalean bezala, aterako bagenu esperientziatik harako arrazoiketa guztietan gogoak ezein argumentuz ez ulermen prozesuz ezin eusteko urratsa eman duela, ez dago arriskurik ia jakintza guztia euren gorabeheran dagoen arrazoiketa haiek halako aurkikundeak jota gelditzeko. Gogo urrats hori ematera arrazoiketak eramana ez bada ere, pisu eta autoritate berdineko beste printzipioren batek hartaratua izan behar du. Eta printzipio honek bere eraginari eutsiko dio, giza izaerak bera diraueno. Printzipio hori zer den jakiteak merezi luke ikerketa lantsu bat.

35. Demagun pertsona bat, arrazoi eta gogoeta ahalmenik indartsuenez osatua gainera, bapatean mundu honetan sartzen dutela. Berehalaxe hautemango luke objektuen segida etengabea, eta gertaerak bata-bestearen atzean, baina hortik aurrera ezingo luke ezer aurkitu. Lehenengotan, ezein mugimenduk ez lioke kausa-efektuen ideiarik emango, zeren ahalmen partikularrak, eragiketa natural guztien eragile diren horiek, inoiz ez zaikie zentzuei agertzen, eta ez da arrazoizko, gertaera bat kasu batean beste baten aurretik doalako soilki, bata horregatik kausa eta bestea efektua denik. Bien lotura arbitrarioa eta kasuala izan daiteke. Baliteke inolako motiborik ez izatea bataren izatea bestearen agertzetik ateratzeko. Eta hitz batez, halako pertsonak, esperientzia gehiago gabe, ezingo luke ezein izatezko zeren aierurik edo arrazoiketarik egin ez ezertaz segur egon, bere oroimenari eta zentzuei berbertan azaltzen zaionaz izan ezik.

Demagun orain esperientzia gehiago daukala eta munduan bizi izan dela zeintzu objektu edo gertaera antzeko beti elkarloturik dauden ohartzeko adina. Zein da esperientzia honen ondorioa? Berehalaxe ateratzen du objektu baten izatea beste baten agertzetik. Baina bere esperientzia guztiaz ere, ez du inolako ideiarik edo ezagutzarik lortu objektu bata bestea sorrarazten duen ahalmen ezkutuz, eta ez dago inolako arrazoiketa-prozesuz beharturik inferentzia hori bereganatzera. Baina hala ere, inferentzia hori egitera derrigorturik aurkitzen da. Eta bere adimenak eragiketa horretan inolako parterik ez daukala sinetsiko balu ere, pentsakera berdinean segituko luke. Beste printzipioren bat egon behar du halako ondorioa aterarazten diona.

36. Printzipio hori Ohitura edo Ekandua da. Zeren egintza edo eragiketa partikular baten errepikak egintza edo eragiketa bera berritzeko joera sortzen duen guztian, arrazoiketa-edo adimen-prozesu ezeinen sakada gabe, beti esaten dugu joera hori Ohituraren efektua dela. Hitz hau erabiltzean ez dugu pretenditzen joera horren azken arrazoia ematerik. Beharbada ezin diegu gure ikerkuntzei harago eragin, ez kausa honen kausarik ematerik pretenditu ere, bai ordea berarekin konformatu behar, esperientziatik datozen gure

ondorio guztiei ezartzeko azken printzipiotzat. Bada nahiko estimagarria hain urrun heldu ahal izatea, harago ez garamatzatelako gure ahalmenen murritasunaz kexatu gabe. Ez dago dudarik egiazkoa ez bada, behintzat oso egiantzeko proposamena aurreratzen dugula, segurtatzen dugunean ezen, bi objektuen -adibidez, beroaren eta garraren, pisuaren eta sendotasunaren- etengabeko lotura ikusirik, ohiturak bakarrik behartzen gaituela bata itxarotera bestearen agerpenetik. Gainera hipotesi honexek bakarrik azaltzen bide du koska hau, hots, zergatik mila kasutan inferentzia bat egiten dugun, haien batere ezberdina ez den kasu bakarrean egiteko gauza ez garelarik. Arrazoimena ezgai da halako barietateak. Zirkulu bakarra aztertzean ateratzen dituen ondorioak unibertsoa zirkulu guztiak aztertzean aterako lituzkeen berberak dira. Baina ezein gizakumek ez lezake, gorputz bakara beste batek bultzaturik mugitzen ikusita, beste gorputz guztiak ere antzeko bultzadaz mugituko direnik inferitu. Esperientziatik hara egindako inferentzia guztiak, beraz, ohituraren efektuak dira eta ez arrazoiketarenak.

Ohitura da, beraz, giza bizitzaren gidari nagusia. Printzipio honexek bakarrik egiten du gure esperientzia baliagarri izan dakigun, eta berak behartzen gaitu iraganean agertutako gertaeren antzekoak etorkizunean itxarotera. Esperientziaren eraginik gabe izatezko zerei buruz ezjakintasun osoan geundeko, oroimenak eta zentzuek berbertan ematen digutenetik harago. Inoiz ez genuke jakingo helbideak helburuetara egokitzen edo gure ahalmen naturalak zeinnahi efektuen sorraraztean erabiltzen. Berehalaxe amaituko litzateke ekintza oro, baita espekulaziorik gehiena ere⁷.

37. Baina agian komeni da hemen nabarmentzea ezen, nahiz eta esperientziatik harako gure ondorioek oroimenaz eta zentzuez harago gu eraman eta nahiz eta lekurik eta aldirik urrunenetan gertaturiko izatezko zeren segurtasuna guri eman, hala ere beti beharko duela zentzuen eta oroimenaren aurrez gertaeraren bat izan, hartatik ondorio haiek ateratzeko modukoa. Basamortuan eraikuntza ponposen hondarrak topatu dituen gizakumeak laster aterako luke lur hura, behinola, biztanle zibilizatuek landua dela. Baina horrelako ezer aurkeztzen ez bazaio, inoiz ezingo luke halako inferentziarik osatu. Aurreko histori aroetako gertaerak ikasten ditugu, baina orduan irakaspen hori dakarten liburu aleak arretaz irakurri behar ditugu eta gero gure inferentziei segi lekukotzaz lekukotza, gertaera haien begi-lekuko eta ikusleenganaino heldu arte. Hitz batez, gure oroimenaren eta zentzuen aurrean dagoen gertaera batetik abiatu ezik, gure arrazoiketak hipotetiko hutsak lirateke, eta nahiz eta katenmaila denik eta elkarlotuen egon, inferentziak kateak, oro har, ez luke inolako euskarririk eta bere bitartez ezingo genuke inoiz egiazko existentzia baten ezagutzara heldu. Kontatzen didaten zeinnahi izatezko zer zergatik sinesten duten galdetzen badut, arrazoi bat eman behar didate, eta arrazoi hori harekin loturiko beste gertaera bat izango da. Baina era honetan in infinitum jotzerik ez dagoenez gero, oroimenaren edo zentzuen aurrez den gertaeraren batean amaitu behar da, edo bestela sineste hori guztiz funskabea dela aitortu behar.

38. Zein da, beraz, auzi guzti honen ondorioa? Bakarra eta xumea, nahiz eta, aitor dezagun, ohizko teoria filosofiko guztietatik nahiko urrun. Izatezko zer edo egiazko existentzia ororen sinestea soil-soilik dator oroimenaren eta zentzuen aurrez den objektuen batetik eta objektu honen eta besteren baten ohizko loturatik. Edo beste hitz batzuetan: nolanahiko bi objektu-mota -garra eta beroa, elurra eta hotza- beti elkarloturik egon direla kasu askotan ikusi ondoren, garra edo elurra berriz zentzuei aurkeztzen bazaie, ohiturak beroa eta hotza itxarotera, eta kualitate hori benetan existitzen dela eta gehiago hurbilduz gero agertu egingo dela sinestera daramake gogoia. Sineste hau gogoia halako zirkunstantzietan jartzearen ondorio nahitaezkoa da. Arimaren eragiketa hain baztergaitza da hau, hala situaturik gaudenean, nola den maitasun-grina sentitzea, ongarri zaigunean, edo gorroto-grina, kaltegarri zaigunean. Eragiketa guztiok

berezko sen gisakoak dira, ezein arrazoiketak edo pentsamen- eta ulermen-prozesuk ez sortu ez kendu ezinekoak.

Une honetara heldutakoan, oso zilegi litzateke gure ikerketa filosofikoetan gelditzea. Auzirik gehienetan ezin dugu urrats bat harago eman eta denetan, azkenean, ikerketa setatien eta arretatsuenen ondoren, hementxe amaitu behar. Baina, nolanahi ere, gure jakinmina barkagarria eta agian txalogarria izango da, ikerketa aurreratuagoetara bagaramatza eta sineste honen eta beronen sorrarazle den ohizko loturaren izaera zorroztasun gehiagoz azterrarazten badigu. Honela atsegin emateko moduko azalpenak eta analogiak aurki ditzakegu, gutxienez zientzia abstraktuak maite eta, diren zehatzenean ere, zalantza eta ez-ziurtasun maila bat gorde dezaketen espekulazioekin entretenitzen direnentzat. Gusto ezberdinak dituzten irakurleei buruz, atal honetatik gelditzen dena ez da haientzat pentsatua izan, eta hurrengo ikerkuntzak berdin uler daitezke, hau albora utzi arren.

II PARTEA

39. Giza irudimena baino askeagorik ez dago ezer. Eta kanpo eta barne zentzuek emandako lehen multzoa gainditzerik ez badu ere, ahalmen mugagabea dauka ideia horiek nahasteko, konbinatzeko, banatzeko eta bereizteko, fikzioaren eta irudipenaren barietate guztietan. Gertaera mordo bat asma dezake errealitatearen antz guztiekin, denbora eta leku konkretuetan ezarri, existenteak bailiran bururatu eta berak ziurtasun osoz sinesten duen edozein gertaera historikoren zirkunstantzia guztiekin pintatu. Zertan da orduan halako fikzioaren eta sinestearen aldea? Ez da halako ideia jakin bat, gure onespena lortu eta zeinnahi fikzio ezagunek falta duen bururapenari lotua. Zeren gogoak, bere ideia guztiengan agintea duenez gero, ideia partikular hau nahiki erants baitiezaioke edozein fikziori eta beraz, nahi duena sinesteko gai litzateke, gure eguneroko esperientzian topatzen dugunaz batera. Gure bururapenean giza burua eta zaldi burua bil ditzakegu. Baina ez dago gure esku abere hori egiatan izan dela sinesterik.

Hortik, beraz, fikzioaren eta sinestearen arteko aldea bigarrenari, ez lehenengoari, eransten zaion sentipen edo sentsazioaren batean egotea eta nahimenaren mende ez egotea, ez norbere gogara moldatu ahal izatea. Naturak eragina izan behar du, beste sentipen guztiek bezala, eta egoera berezi batetik sortua, zeinean gogoia ere adiuntza berezian aurkitzen den. Objektu bat oroimenari edo zentzuei azaltzen zaien bakoitzean, berehalaxe, ohituraren indarrez, bultzatzen du irudimena normalean hari loturik dagoen objektua bururatzerara. Eta bururatze honi fantasiaren hara-honez beste sentsazio edo sentipen batek laguntzen dio. Honetantxe bakarrik datza sinestea, zeren izatezko zerik ez dagoenez gero, bere kontrakorik ezin bururatzeko bezain irmoki sinestekorik, bururapen onartuaren eta baztertuaren artean ez bailegoke alderik, bata eta bestea bereizteko sentipenik ez balitz. Bilar-bola bat gain leun batean beste baterantz mugitzen ikusten badut, aise burura dezaket hura jotzean gelditu egingo dela. Bururapen honek ez darama kontradikziorik. Baina nolanahi bola baten besteaganako bultzada eta mugimendu ezartzea errepresentatzen dudana bururapena oso bestela sentitzen dut.

40. Sentipen honen definiziorik intentatuko bagenu, agian oso lan zaila genuke, ezinezko ez bada, hotzaren sentipena edo suminaren grina sentimendu hauen esperientziarik inoiz izan ez duen izaki bati golkoratu nahi bagenio bezalaxe. Sinestea da sentipen honen izen zuzena eta egiazkoa, eta inork ez dauka hitz horren esanahiaz jabetzeko eragozpenik gizakumea ohartzen ari baita unero errepresentatzen duen sentimenduaz. Agian ez litzateke desegokia sentimendu honen deskripzioa intentatzea, era honetan bere azalpen osoagoa eskura lezakeen analogiaren batera iristeko itxaropenez. Diodana, beraz, sinestea ez dela objektu baten bururapen biziago, zorrotzago, indartsuago, irmoago eta seguruagoa besterik, irudimenak, berez, atzeman lezakeena baino.

Hain ez-filosofikoa eman lezakeen hitz aniztasun honek adierazi nahi duen bakarra da gogoaren egintzak, errealitateak eta hartakotzat hartzen ditugunak fikzioak baino presenteago ez egotea egiten duen egintza horrexek ebazten duela pentsamenean pisu gehiago izan dezaten eta eragin handiagoa ematen diela grin en eta irudimenaren gainean. Zerari berari buruz ados egonez gero, ez du merezi hitzei buruz eztabaidatzea. Irudimenak bere ideia guztien gain agintzen du eta litezkeen era guztietan bil, nahas edo alda ditzake. Objektu fikziozkoak noiznahi eta nonnahi burura ditzake. Gure begi aurrean jar ditzake, nolabait, euren egi egiazko kolorez, existituak bailiran. Baina irudimenaren ahalmen honek ez baitu sekula, bere kabuz, sinestea erdiesterik, argi dago sinestea ez datzala ideien izaera edo ordena berezian, euren bururatzeko eran edo gogoak haietaz duen sentikieran baizik. Aitortuko dut ezinezkoa dela sentikera edo burutapen hau zehazki azaltzea. Inguruko zerbait adieraz dezaket en hitzak erabil ditzakegu. Baina euren izen egiazkoa eta berezia, arestian esan bezala, sinestea da, eta hau bizitza arruntean nornahik aski ulertzen duen hitza da. Eta filosofian ezin dugu harago joan sinestea judizioaren ideiak irudimenaren fikzioetatik bereizten dituen gogoak sentitutako zerbait dela esatetik. Pisu eta eragin gehiago ematen die, garrantzi handiagokotzat agerrarazten ditu, gogoari ezarri egiten dizkio eta gure egintzen printzipio arautzaile bihurtzen ditu. Esaterako, ezagutzen dud an norbaiten abotsa dantzut orain, eta hotsa aldameneko gelatik datorrela dirudi. Nire zentzen inpresio honek pentsamena berehala daramait pertsona horrengana inguruan dituen objektu guztiekin batera. Oraintxe bertan existitzen bezala pintatzen dut dena, aurretik ezagutzen ditudan kualitatez eta erlazioz osatua. Ideia hauek indartsuago euren ganatzen naute gaztelu xarmatuaren ideiek baino. Sentitzeko ahalmenaz oso bestelakoak dira, eta alde guztietara eragin gehiago daukate atsegina edo mina, poza edo tristura sorrarazteko.

Har dezagun, bada, doktrina hau bere zabalera guztian eta aitor dezagun sinestearen sentipena irudimenaren fikzio soilei dagokiena baino bururapen biziagoa eta irmoagoa dela eta bururatzeko era hau objektua oroimenaren eta zentzuen aurrez den zerbaitekin lotzeko ohituratik datorrela. Suposizio hauetatik hara, uste dut ez dela zaila izango beste gogo-eragiketa analogo batzuk topatzea eta fenomeno hauen lorratzei segitzea orokortasun handiagoko printzipioetaraino.

41. Hauteman dugu naturak ideia partikularren arteko loturak jarrita dauzkala eta, ideia bat gure pentsakizunetara aurkeztuz batera, bere korrelatiboa ekartzen duela, eta gure arre ta hartarantz eramaten, mugimendu xume eta somagaitzez. Lotura eta asoziazio printzipio hauek hirutara bildu ditugu: Antza, Aldamentasuna eta Kausalitatea, eta eurok dira gure pentsakizunak loturik dauzkaten lokarriak eta gutxi asko gizadi osoan aurkitzen den gogoeta eta diskurtsu-jite erregularra sorrarazten dutenak. Baina bada auzi bat, oraingo arazoaren irtenbidea bere mende daukana. Gertatzen al da erlazio guztiotan ezen, objektuetariko bat oroimenari eta zentzuei aurkezten zaienean, gogoak, haren korrelatiboaren bururapenera eramana izanez gainera, beste era batera lortu ahal izango zuen baino haren bururapen irmoago eta indartsuagoa hautematen duela? Badirudi haxe dela kausa-efektuen erlazioetik datorren sinestearen kasua. Eta beste erlazio- edo asoziazio-printzipio batzuetan ere kasu bera bada, lege orokortzat ezar daiteke gogoaren eragiketa guztietarako.

Beraz, gure asmorako lehen esperim entutzat hauteman dezakegu ezen, lagun ausente baten erretratuaren aurrez, hartaz dugun ideia nabarmenki bizi arazten duela antzak, eta ideia horrek dakarren edozein grinak, bai pozak, bai tristurak, indar eta sendotasun berria hartzen duela. Efektu honen eragiket an biak biltzen dira, erlazioa eta oraingo inpresioa. Erretratuak haren inolako antzik ez badu, edo edukitzeko asmorik izan ez badu behintzat, gure pentsamenik ez du eraman ere egingo harengana. Eta erretratu

bera ere ausente izanez gero, laguna bezala, nahiz eta gogoia bataren pentsakizunetik bestearenera pasa ahal izan, pasatze horrek haren ideia bizitu baino areago ahuldu egin duela aurkitzen du. Atsegin zaigu lagun baten erretratuari begiratzea aurrean daukagunean, baina erretratua kendutakoan laguna bera zuzen jotzea nahiago dugu hain irudi urrun bezain ilunaren isladan baino.

Erromatar Erlijio Katolikoaren zeremoniak gisa bereko adibidetzat har daitezke. Superstizio horren debotoek, leporatzen zaizkien amarrukerien zurigarritzat, mugimendu, jarrera eta ekintza haien efektu ona somatzen dutela alegatzen dute, euren debozioa bizituz eta euren berotasuna berretuz, zeina motelduko omen litzatekeen, objektu urrun eta ezmaterialak bakarrik zuzenduz gero. Gure fede-objektuak, diote, ikur edo irudi sentigarritzat taxutzen ditugu, eta ikur hauen berbertako presentziak adimenezko ikuspen eta kontenplazio hutsez ahal izango genukeen baino presentziago egiten ditugu. Objektu sentigarriek beste edozein motatakoek baino eragin gehiago daukate irudimenean eta eragin hau erraz eransten die eurekin zerikusia edo antza daukaten ideiei. Praktika hauetatik eta arrazoiketa honetatik aterako dudana gauza bakarra da oso ohizkoa dela antzak ideien indartzea ekartzea, eta kasu guztietan antza eta oraingo inpresioa batera behar direnez gero, aurreko printzipioaren errealitatea frogartzeko sobera esperientziak horniturik gaude.

42. Esperimentu hauek beste era batekoekin indar ditzakegu, aldamentasunaren efektuak antzarenak bezala kontsideratuz. Ziur da distantziak ideia ororen indarra gutxitzen duela eta edozein objektutara hurbiltzeak, gure zentzuei agertzen ez bazaie ere, berbertako inpresioaren antzeko eragina daukala gogoarengan. Edozein objektutan pentsatzeak gogoia erraz eramaten du haren aldamera dena. Baina objektu baten presentzia aktuala bakarrik eramaten du bizitasun gehiagorik. Etxetik mila gutxitara naizenean baino gehiago eragiten dit, nahiz eta distantzia horretantxe ere etxekoan eta lagunaren hurreko zernahik sortzen duen, noski, haien ideia bat. Baina aurreko kasuan bezala, gogoaren bi objektuak ideiak dira. Hala ere, batetik bestera aise iragaten da. Iragate hori bakarrik ez da gauza edozein ideiarik bizitasun gehiago emateko, berbertako inpresioa falta bada.

43. Inork ez dezake zalantzarik izan kausalitateak beste aldamentasun- eta antz-erlazio bien eragin berdina daukanik. Pertsona superstiziosoak santuen eta gizon gurenen zaleak dira, debozioa bizteko eta imitatu nahi dituzten bizitza exenplugarrien bururapen intimitate eta biziagoa emateko sinboloak eta irudiak bilatzen dituzten arrazoi beragatik. Baina bistan da debotu batek lor lezakeen erlikiarik onenetarikoa santuaren eskulan bat dela, eta haren soinekoak eta altzariak alde honetatik begira badaitezke, haren esku egonak eta hark erabiliak direlako da. Alde honetatik efektu inperfektutzat jo behar dira, haren existentziaren egia ikasgarritasun digun edozein baino ondorio-kate laburragoz hari lotuak.

Demagun lagun aspaldi zendu edo ausentearen semea aurkezten digutela. Argi dago objektu honek berehalaxe piztuko lukeela bere ideia korrelatiboa eta gure pentsakizunetara behinolako intimitate eta etxekotasun guztia ekarriko lukeela, beste kasu batean aurkez zitezkeen baino kolore biziagoz. Gorago aipatu printzipioa frogatzen duen beste fenomeno bat da hau.

44. Fenomeno hauetan beti presuposatzen dela ikus dezakegu objektu korrelatiboa sinestea. Bera gabe, erlazioak ez luke inolako indarrik. Pinturaren eraginak suposatzen du gure laguna noizbait existitu dela sinesten dugula. Gure etxetik hurbiltasunak inoiz ez dezake gure etxe-ideiarik kina, hura egiatan badela sinesten ez badugu. Orain, ordea, sineste hau, oroimena eta zentzuak gainpasatzen dituen kasu guztietan izaera berdintsukoa dela baieztatu da, eta hemen azaldutako pentsamen-iragate eta bururapen bizitasunaren antzeko kausek sortua dela. Egur-zati lehor bat sutara jaurtitzen dudanean

nire gogoak berehalaxe bururatuko du garra gehitu egingo dela eta ez gutxitu. Kausatik efekturako pentsamenaren iragate hau ez dator arrazoimenetik. Bere jatorri bakarra ohituran eta esperientzian dauka. Eta lehenengotik zentzuen aurrez den objektutik abiatzen denez gero, garraren ideia edo bururapena indartsuago eta biziago egiten du horrek irudimenaren edozein amets jare eta flotakorrek baino. Idea hori berehalaxe sortzen da. Une berean pentsamenak hartarantz jotzen du eta zentzuen aurrez den inpresiotik harako bururapenaren indar guztia ezartzen dio. Ezpatak bihotzera apuntazen didanean, ez al nau biziago larritzen zauriaren eta minaren ideiak, edalontzi bat ardo aurkezten didatenean baino, nahiz eta halabeharrez objektu honen ondoren ideia hori bururatu? Baina prozesu guzti honetan zer dago hain bururapen bortitza sorrarazteko gai denik, objektu presente bat eta honekin lotu ohi dugun beste objektu baten ideia ohiturazko iragatea besterik? Hauxe da gogoaren eragiketa izatezko eta existentziazko zerei buruzko gure ondorio guztietan eta poztekoa da euren argiz hura azaltzeko moduko analogiak topatzea. Objektu presentetik harako iragateak erlaziodun ideia indara eta sendotasuna ematen dio kasu guztietan.

Hemen dagoena, beraz, naturaren abioaren eta gure ideien segidaren arteko harmonia aurrez jarria da, eta, nahiz eta lehenengoa arautzen duten indar eta ahalmenak guztiz ezezagunak zaizkigun, hala ere, gure pentsakizunek eta bururapenek naturako beste obren norabide berari jarraitu diotela aurkitzen dugu. Gure espeziearen iraupenerako eta giza bizitzako zernahi zirkunstantzia eta gertaeratan gure jokabidea gidatzeko hain beharrezkoa den egokitasuna eragin duen printzipioa ohitura da. Objektu baten presentziak ohiki berari lotutako objektuen ideia berehalaxe piztuko ez balu, gure ezgutza guztiak gure oroimenaren eta zentzuen barruti estura mugatu beharko luke, eta inoiz ez ginatekeen helbideak helburuei egokitze edo gure ahalmenei on egiten edo gaitza baztertzeko ariarazteko gauza izango. Kausa finalak aurkitzen eta kontenplazten gozatzen duten horiek badute hemen gai zabalik, euren harridura eta miresmena enplegatze.

45. Erants dezadan, aurreko teoriaren indargarriagotzat, ezen, gogoaren eragiketa hau, zeinaren bitartez kausa berdinetatik efektu berdinarik eta alderantziz ateratzen ditugun, gizaki guztien iraupenerako hain funtzezkoa denez gero, ez dela probable eragiketetan hain geldoa dugun arrazoimenaren dedukzio engainosoen esku uztea; arrazoimen hau, izan ere, ez baita agertzen inondik ere haurtzaroko lehen urteetan, eta kasurik onenean, adin eta giza bizitzako aldi orotan errore eta huts egitera oso emana baita. Naturaren ohizko jakinduriarekin adosago dator gogoaren egintza hain beharrezkoa, sen edo joera mekanikoren batez segurtatzea, bere eragiketetan hutsezina dena, biziaren eta pentsamenaren lehen agerpenetik abiatzen dena, eta adimenaren dedukzio lantsuetatik independentea izateko modukoa. Naturak gure organoak erabiltzen irakatsi digun bezala, hauek mugiarazten dituzten muskulu eta nerbioen ezagutzarik eman gabe, halaxe ezarri du guregan sen bat, gure pentsamena kanpo-objektuen artean jarrita daukanari dagokion abiotik daramana, nahiz eta objektuen abio eta segida erregular hau bere orotasunean gidatzen duten ahalmen eta indarren berririk ez jakin.

VI ATALA

PROBABILITATEAZ9

46. Mundu honetan adurrik ez balitz ere, gertaeraren egiazko kausaren gure ezjakintasunak adimenean eragin bera izango luke eta sineste edo iritzi mota berdintsua sortuko luke.

Nolanahi ere, bada probabilitate bat, alde batean posibilitate gehiago izatetik datorrena; eta gehiagotasun hori goratu eta aurkako posibilitateak gainditu ahala, probabilitatea hein horretan gehitzen da eta bere gehiagotasunak aurkitu dugun aukeraren aldeko sineste edo baieztapen handiagoa sortzen du. Dato batean halako zenbaki bat edo puntu-

kopuru jakin bat markatuko balitz bere sei aldeetariko lautan, eta beste zenbaki edo puntu-kopuru bat beste bietan, bigarrena baino probableago litzateke lehenengoa agertzea, nahiz eta askoz probabilitate handiagoa eta gure sinestea edo gertaeraren espero askoz sendoagoa litzatekeen, mila alde berdin eta bakarra bestela markaturik balitu. Pentsamen- edo arrazoiketa-prozesu honek jakina eta bidezkoa eman dezake, baina geldiago kontsideratzen dutenentzat espekulazio-gaia ekar dezake.

Bistakoa dirudi, gogoak dato jaurtitzetik etor daitekeen gertaera deskribatzeko aurrerantz begiratzen duenean, alde bakoitzak irteteko probabilitate berdina duela jotzen duela. Eta hauxe da adurraren benetako izaera, hartan diren gertaera partikular guztiak berdin-berdinak izatea alegia. Baina gertaera batean bestean baino alde kopuru handiagoa dela topatzean, gogoak maizago jotzen du gertaera horretarantz, eta azken emaitza erabakiko duten probabilitate eta aukera ezberdinak aztertzean, hura maizago azaltzen zaio. Gertaera partikular beraren ikuskera batzuk biltzeak berbertan dakar, naturaren joko azalgaitz batez, sinestearen sentipena, eta gertaera hura nagusiarazten dio kontrakoari, zeina ikuskera-kopuru txikiagoak eutsia den, eta gogoaren maiztasun gutxiagoz agertzen den. Sinestea irudimenaren fikzio soilei dagokiena baino objektuaren bururapen irmoagoa eta sendoagoa dela onartzen bada, eragiketa hau, agian, ulergarria izan daiteke. Ikuskera edo blistada batzu horien biltzeak ideia gogorkiago irartzen du irudimenean, indar eta sendotasun gehiago damaio, grinena eta afekzioen gaineko eragina sentigarriago egiten du, eta hitz batez, sinestearen eta iritziaren izaera osatzen duten fidantza eta segurantz sortzen du.

47. Kausen probabilitatea eta adurrarena kasu bera da. Badira kausak erabat uniformeak eta konstanteak direnak efektu jakin baten sorreran, eta hauen eragiketan inoiz ez da aurkitu inolako hutsik edo irregulartasunik. Suak beti erre du eta urak beti ito du zeinnahi gizaki. Mugimenduaren sorrera bultzadaz eta grabitatez, lege unibertsala da, oraingoz behintzat inolako salbuespenik ikusi ez baitzaio. Baina badira beste kausa batzuk irregularrago eta ez-ziurrago agertu direnak. Rubarboa ez da beti purga gertatu, ezta opioa logarri ere, sendagai hauek hartzen dituzten guztientzat. Kausa batek bere ohizko efekturik sortzen ez duenean egia da filosofoek ez diotela hori naturaren irregulartasunari leporatzen, baizik suposatzen dutela eragiketa hori kausa ezkuturen batzuek, osatzaileen egitura bakanean daudenek, eragotzi dutela. Baina gertaerari buruzko gure arrazoiketak eta ondorioak printzipio hau ez balitz bezalakoak dira. Ohiturak gure inferentzietan iragana etorkizunera pasarazten digularik, iragana erabat erregularra eta uniformea izan denean, geroko gertaera segurantzarik handienez itxaroten dugu, eta kontrako suposamenari ez diogu inolako tokirik uzten. Baina, itxuraz, kausa berdin-berdinak direnetatik efektu ezberdinak sortu direla aurkitzean, efektu guzti horiek gogoaren baitan egon behar dute iragana etorkizuneratzean, eta gure kontsiderapenean sortu behar dute gertaeren probabilitatea jotzen dugunean. Maizen gertatzen ikusi dugun eta huraxe gertatuko dela sinetsirik gauden efektua hautatzen badugu ere, beste efektuak ezin ditugu bertan behera utzi, baizik bakoitzari pisu eta balio jakin bat ezarri, maizago ala ez-maizago izan den kontu. Europako laterririk gehienetan, urtarileko zenbait aldiz izotza egitea probableago da hilabete osoan eguraldi jaso izatea baino, nahiz eta probabilitate hau klimen arabera aldatu, eta ipar laterrietan ziurtasunera iritsi. Beraz, edozein kausatetik harako efektua erabakitzeke iragana etorkizuneratzen dugunean, argi dago iraganean agertu diren hein berean etorkizuneratzen ditugula gertaerak eta bururatzen dugu bat, esaterako, ehun aldiz, beste bat hamar aldiz eta beste bat behin gertatu dela. Ikuskera-mordo handi bat gertaera berean biltzean une batez, gertaera hau indartu eta finkatu egiten dute gure irudimenean, sinestea deitzen diogun sentipena sortzen dute eta haren objektuari lehentasuna ematen diote kontrako objektuaren gainetik, zeina ez dagoen esperimentu-kopuru berdinak

etsia eta ez den ere pentsamenera hain maiz azaltzen iragana etorkizuneratzean. Saia bedi nornahi gogoaren eragiketa hau hartutako edozein filosofi sistematatik esplikatzen eta ikusiko du nolako zailtasuna dakarren. Nire aldetik, aski izango dela uste dut aipu hauek filosofoen jakinmina kinatzen badute eta jabearazten badiete ohizko teoriak zein erkinak diren hain gai bitxi eta gurenak jorratzean.

VII ATALA
BEHARREZKO
KONEXIO-IDEIAZ
I PARTEA

48. Zientzia matematikoen alde on handia zientzia moralen ondoan honetan da, lehenengoen ideiak sentigarriak izatean, argiak eta zehatzak direla beti alegia, eta haien arteko alderik txikiena ere berehalaxe hautematen dela, eta termino berek beti ideia berak adierazten dituztela, anbiguotasun edo bariazorik gabe. Inoiz ez da obalurik zirkuluaz erratzen, ez hiperbolarik elipseaz. Isoszelea eta eskalenoa, bizio-bertuteen eta on-txarren aldean, askoz muga zehatzagokoak dira. Geometrian termino bat definitzen bada, gogoak bere kabuz aise ordeztuko luke, definizioa definituagatik, eta definiziorik erbili gabe ere, objektua bera aurkez dakieke zentzuei eta honela hura garbi eta irmo atzeman. Baina gogoaren goragoko sentimenduek, adimenaren eragiketek, grinen iharrospen ezberdinek, euren baitan bereziak izanik ere, erraz ihes egiten digute gogoetak aztertzen dituenen. Ez dago gure esku objektu originala birsortzea, hartaz gogoeta egiteko aukera dugun guztian. Honela, pixkanaka, anbiguotasuna gure arrazoiketetan sartuz doa. Objektu berdintsuak aise hartzen dira berdintzat eta azkenean ondorioa premisetatik oso urrun dago.

Hala ere, segurtasunez baietz daiteke ezen, zientzia hauek ikuspegi egokiz aztertzen baditugu, alde onak eta alde txarrak ia partu egiten direla eta berdintasun-mailan jartzen dituztela. Gogoak Geometriako ideia argiak eta zehatzak aise gordetzen baditu ere, arrazoi-kate askoz luzeago eta nahasiagoari ekin behar dio eta elkarretatik ideia askoz urrunagoak konparatu, zientzia honetako egia korapilotsuagoak atzemateko. Eta ideia moralek, kontu handiz ibili ezik, iluntasunean eta nahasmenean erortzeko joera badute ere, diskisizio hauetan inferentziak askoz laburragoak dira eta ondoriora daramaten bitarteko urratsak askoz gutxiago, kantitateaz eta zenbakiaz diharduten zientzietan baino. Izatez, nekez dago Euklidesen proposamen hain errazik, edozein arrazoi-keta moraletan aurki daitekeen baino zati gehiago ez izatekorik, kimerara edo harrokeriara jo ezik. Giza gogoaren printzipioen lortatzari urrats gutxiren bitartez segitzen badiogu, pozik egon gintezke geure aurrerapenaz, kontuan izanik naturak zein bizkor oztopatzen dituen kausei buruzko gure ikerkuntzak eta nola geure ezjakintasunaren kontzientziara ekartzen gaituen. Beraz, zientzia moraletan edo metafisikoetan gure aurrerapenaren oztopo nagusia, ideien iluntasuna eta terminoen anbiguotasuna da. Matematiketako oztopo nagusia da edozein ondoriotara heltzeko behar den inferentzi-luzetasuna eta pentsamen-hedadura. Eta agian gure aurrerapena filosofia naturalean zerak batez ere atzeratzen du, behar den esperimentu eta fenomenorik ezak, sarritan adurrez aurkitzen diren eta behar denean ikerkuntzarik zorrotzenez eta zuhurrenez ere topatu ezin diren fenomenoak hain zuzen. Oraingoan bederen, filosofia moralak geometriak edo fisikak baino gutxiago aurreratu bide duenez gero, atera dezakegu ezen, zentzu honetan zientzia horien arteko alderik izatekotan, lehenengoaren aurrerapena oztopatzen duten zailtasunak gaitasun eta ernetasun gehiago behar dutela, gaindituak izateko.

49. Metafisikan ez dago ideia ilunago edo ez-ziurragorik, gure diskisizioetan noizbait tratatu beharreko ahala, indarra, energia edo beharrezko konexioa baino. Atal honetan, beraz, hitz horien esnannahi zehatza finkatzen saiatuko gara, ahal bada, eta horrela filosofi mota horri hainbeste gaitzesten zaion iluntasun zati bat kendu.

Eztabaida askorik behar ez duen proposizioa dirudi gure ideia guztiak ez direla gure inpresioen kopia besterik, edo beste hitz batzuetan, ezinezko zaigula pentsatzea, aurrez geure kanpo- eta barne-zentzuz sentitu ez dugunik. Proposizio hau azaltzen eta frogatzen saiatu naiz eta neure itxaropena agertu dut, behar den arreta jarritz gero, gizakumeak orain arte ahal izan duen baino zehaztasun eta argitasun gehiago lortu ahal

izango duela. Ideia anizkunak, agian, egoki ezagutuak izan daitezke euren osagarri diren zati edo ideia bakunen zenbaketa den definizioz. Baina definizioak ideiarik bakunenetara eramandakoan, eta halako anbiguotasun edo iluntasunez topo egindakoan, zer irtenbide gelditzen zaigu? Zer asmakizunez behar ditugu ideia hauek argitu eta erabat zehatz eta xedatu bihurtu gure adimenaren begirako? Erakuts gure ideiak haietatik kopiatuak izan diren inpresio edo sentipen jatorrizkoak. Inpresio guztiak bortitzak eta sentigarriak dira. Ez dute anbiguotasunik jasaten. Erabat gardenak izan ezezik, ilunean dautzan euren ideia lagunen gainera ere argi egiten dute. Eta horrela agian mikroskopio edo optika-mota berria eskura dezakegu, zeinaren bitartez zientzia moraletan ideiarik bakunenak eta nimiñoenak ere handi daitezkeen, hala nola gure ulermenpean aise eror ahal daitezen eta gure ikerkuntzaren gai izateko ideiarik gizenen eta sentigarrientzat ezagutuak izan daitezen.

50. Indar edo beharrezko konexio-ideia guztiz geuganaturik izateko, azter dezagun bere inpresioa, eta inpresioa ziurtasun handiagoz topatzeko, bila dezagun erator litekeen iturri guztietan.

Gure inguruan diren kanpo objektuei behatzean eta kausen eragiketa aztertzean, inoiz ez gara gauza, une bakar berean, indar edo beharrezko konexiorik, efektua kausarekin batu eta haren ondorioa hutsezin egingo duen inolako kualitaterik aurkitzeko. Egitez, bata besteari darraiola bakarrik aurkitzen dugu. Bilar-bola baten sakadari beste baten mugimendua dator kio. Hauxe da kanpo-zentzuei ageri zaien guztia. Gogoak ez dauka objektuen segidaren sentipen edo barne-inpresiorik batere. Ez dago, beraz, ezein kausa-efektuen adiuntza jakinetan ezer, indar edo beharrezko konexio ideiarik iradoki dezakeenik.

Objektu baten lehen agerpenetik, inoiz ezin dugu atera hartatik zer efektu datorkeen. Baina gogoak kausaren baten indarrik edo energiari aurkitu ahal izango balu, ahalko genuke efektua aurikusi, baita esperientziaren laguntzarik gabe ere, eta hasiera-hasieratik hartaz ziurtasunez pronuntziatu, pentsamenaren eta arrazoimenaren indar hutsez.

Izatez, ez dago ezein materi zati, bere kualitate sentigarrien bitartez, inolako indar edo energiari adieraztera hel daitekeenik, edo zerbait eragin dezakeela edo efektua dei genezakeen objektu ezberdinen batek segituko diola pentsatzeko biderik emango digunik. Solidotasuna, hedaera, mugimena: kualitate hauek osoak dira euren baitan eta inoiz ez dute eurretatik sor litekeen beste gertaera batera jotzen. Unibertsoko eszenatokia taigabe aldatzen ari da eta objektu batek beste bati darraio etengabeko segidan, baina erabat ezkutuan dagokigu makina osoari eragiten dion indar edo ahala eta inoiz ez da agertzen gorputzaren ezein kualitate sentigarritan. Sua izatez badakigu garraren ohizko laguna dela, baina zer konexio izango duten ez daukagu aieru egiterik ez pentsatzerik ere. Ezinezkoa da, bada, ahalaren ideia eratortzea, gorputzak euren eragiketaren une bakunetan hautematetik, ezein gorputzek ez bailuke inoiz agertuko ideia honen originala izan litekeen inolako ahalik¹⁰.

51. Beraz, kanpo-objektuek, zentzuei agertzen zaizkien bezala, indar edo beharrezko konexioaren inolako ideiarik ematen ez digutenez gero kasu partikularretako iharduna dela bide, dakusagun ea ideia hau gure gogoaren eragiketei buruzko gogoetatik datorren eta barne-inpresioen batetik kopiatzekoa izan litekeen. Esan liteke barne-indar baten jakile garela etengabe, geure nahimenaren agindu hutsez gure gorputz atalak mugi edo gure gogoaren ahalmenak gida ditzakegula sentitzen dugunean. Nahimen egintza batek gure menbruetan mugidak eragin ditzake edo ideia berri bat irudimeneratu. Nahimenaren eragin hau kontzientziari esker ezagutzen dugu. Bere eraginez lortzen dugu ahalaren edo energiaren ideia eta ziur gaude gu eta beste izaki adimendun guztiak ahal horren jabe garela. Ideia hau, beraz, gogoetazko ideia da, gure gogoaren eragiketei

buruzko gogoetatik eta nahimenak bai gorputz organoetan bai arimaren ahalmenetan darabilen aginteari buruzko gogoetatik sortzen baita.

52. Pretentsio hau aztertzerako joko dugu, eta lehenbizi nahimenak zer eragin daukan gorputz organoetan. Eragin hau, hauteman dezakegunez, beste guztiak bezala, esperientziaz bakarrik ezagun daitekeen gertaera da eta inoiz aurrikus ez daitekeena, efektuari lotu eta bata bestearen ondorio nahitaezko egingo duen kausan ageri den ezein energia eta indarren bitartez. Gure gorputzaren mugimenak gure nahimenaren aginduari darraio. Etengabe jabetzen gara horretaz. Baina hori nola gerta daitekeen berbertan jakile izatetik, nahimenak haren bidez hain eragiketa harrigarria burutzen duen energiari hain urrun gaude, ezen ikerketarik erneenari ihes egingo baitio.

Zeren, lehenik, ba al da natura guztian ezer ezkutuagorik, gorputz-arimen batasuna baino, zeinaren bidez delako substantzia izpiritual batek materialaren gainean halako eragina daukan, ezen pentsakizunik birfinena ere materiari baldarrena mugiarazteko gai den. Nahikari ezkutu batez mendiak mugiarazteko edo planeten orbitak kontrolatzeko gai bagina, aginte zabal hori ez litzateke harrigarriagoa ez gure ulermenetik haragokoa. Baina kontzientziari esker, nahimenean indar edo energia zerbait atzemango bagenu, indar hori ezagutu egin beharko genuke. Beste efektuarekiko lotura ezagutu beharko genuke, gorputz-arimen batasun ezkutua ezagutu beharko genuke, baita bi substantzien natura ere, zeinaren bitartez bata hain maiz gai den bestearengan operatzeko.

Bigarrenik, ez gara gorputzeko organo guztiak ahalmen beraz mugiarazteko gai, nahiz eta esperientziaz beste arrazoirik ezin eman, kasu batetik besterako hain alde nabarmenerako. Zergatik dauka nahimenak eragina mihian eta hatzetan, eta ez bihotzean eta giblean? Galdera honek ez liguke inolako esturirik ekarriko, lehen kasuan indar baten jakile bagina, eta bestean ez. Orduan hautemango genuke, esperientziatik aparte, zergaitik nahimenaren aginpidea hain muga estuetan hesitzen den. Kasu hartan bere bidez operatzen duen indar edo ahalaren berri erabat jakinik, bere eraginak zergatik hain zuzen halako mugak dituen eta zergatik harago ez doan jakingo genuke.

Hankan edo besoan perlesiak bapatean jo, edo menbrua horiek gal berri dituen gizakumea, hasieran, haiek mugitzen edo euren ohizko eginkizunetan erabiltzen saiatzen da. Une honetan gorputzadar horiek bere ahalez menperatzeko kontzientzia dauka, osasun ederreko edozein gizakumek egoera eta baldintza normaletan edozein menbrua mugiarazteko gaitasunaren kontzientzia daukan bezalaxe. Baina kontzientziak ez du inoiz engainatzen. Beraz, ez kasu batean ez bestean, ez gara ezein ahalaren kontzientzidun. Esperientziaz bakarrik ezagutzen dugu gure nahimenaren eragina. Eta esperientziak erakusten digun gauza bakarra da gertaera batek besteari darraiola etengabe, haiek batzen eta banagaitz egiten dituen lotura ezkutuargitu gabe.

Hirugarrenik, Anatomiak irakasten digu ahalaren objektu zuzena, mugimen nahietsian, ez dela izatez mugiarazten den menbrua, halako muskulu-, nerbio- eta animali izpiritu batzuk baizik, eta agian zerbait niminoago eta ezezagunagoa, haien bidez hedatzen delarik segidan mugimendua, bere mugimena nahiaren objektu arartegabea den menbrua atzeman aurretik. Eman al daiteke frogaz ziurragorik eragiketa guzti hau burutzen duen ahala, barne-sentipenak edo kontzientziak zuzen eta osoki ezagutua izan beharrean, erabat misteriozkoa eta ulergaitza dela? Halako unean gogoak zerbait egin nahi du. Berehalaxe gertatzen da ezagutzen ez dugun eta intentatzen dugunaren guztiz ezberdina den beste gertaera bat. Gertaera honek beste are ezezagunago bat sorrarazten du, azkenean, segida luzearen ondoren, nahi den gertaera sortu arte. Baina jatorrizko ahala sentitua balitz, ezagutua izan beharko luke. Ezagutua balitz, bere efektuak ere ezagutua beharko luke, ahal oro bere efektuari dagokiona baita. Eta, alderantziz,

efekturik ezagutuko ez balitz, ezingo litzateke ahalik sentitu ez ezagutu. Zeren nola izango dugu, ba, geure menbrak mugitzeko ahalaren kontzientziarik, ahal hori eduki ere ez badaukagu, animala izpiritu zenbait mugitzeko ahala baizik, eta izpiritu horiek, azkenean gure gorputzadarren mugimena sortzen badute ere, gure ulermenaz guztiz at operatzen badute?

Guzti honetatik atera dezakegu, inolako ausartziarik gabe, baina segurtasunez nik uste, gure ahalaren ideia ez dela kopiatzen ezein sentipen edo guregan den ezein ahal-kontzientziatik, animala mugimendua sorrarazten dugunean, edo gure menbrak euren erabilera eta egiteko propiora aplikatzen ditugunean. Haien mugimenduak nahimenaren aginduari darraiola esperientzia komuneko kontua da, beste berezko mugimendu batzuk bezala. Baina bere bidez burutzen den ahala edo indarra, beste berezko gertaera batzuetan gertatu ohi denez, ezezaguna eta bururagaitza da.

53. Gure gogoetan ahal edo indar baten kontziente garena baieztuko al dugu, gure nahimenaren egintzaz edo agintzez, ideia berri bat kontzientziratzen dugunean, gogoaren kontenplazioan ezartzen, hura alde guztietatik ateratzen eta, azkenik, beste ideia bategatik lagatzen dugunean, nahiko zehazki kontsideratu dugula pentsatutakoan? Ustedut argumentu berek frogatzen dutela nahimenaren agindu honexek ere ez digula indar edo energiaren inolako ideia egiazkorik ematen.

Lehenik, onartu beharrekoa da, ahal bat ezagutzen dugunean, bere efektua lortzeko gaitasuna duen kausaren alderdi huraxe ezagutzen dugula. Hauek sinonimoak direla jotzen baita. Beraz, bai kausa eta bai efektua eta hauen arteko erlazioa ezagutu behar ditugu. Baina arimaren izaera eta ideia baten izaera geuganatzekotan al gabilta, ala bata bestea sorrarazteko gaitasuna? Hona hemen benetako kreazioa: zerbait hutsetik sortzea. Horrek hain ahal handia darama, ezen agian lehen begiratuan izaki mugagabeaz beheragoko edozein izakiren ahalaz goitik dagoela emango bailuke. Gutxienez aitortu beharko ahal hori ez dela sentitua, ez ezagutua, ezta gogoak bururatzekoa ere. Gertaera bakarrik sentitzen dugu, hots, nahimenaren aginduari darraion ideia baten existentzia. Baina eragiketa hau nola gertatzen den eta berau sortzen duen ahala gure ulermenetik at dago.

Bigarrenik, gogoak bere gain duen agintea mugatua da, gorputzak bere gain duena bezala. Eta muga horiek ez dira arrazoimenak ezagutuak edo kausa-efektuen ezagutzaz ezagutuak, esperientziaz eta behaketaz bakarrik baizik, beste gertaera natural guztien eta kanpo objektuen ihardunaren kasuan bezala. Gure sentipen eta grinekiko aginpidea ideiei buruz daukaguna baino ahulagoa da askoz, eta azken aginpide hauxe ere oso zedarri estuetan dabil. Nork pentsa lezake muga hauen azken arrazoiak ematerik edo zergatik ahala kasu batzuetan eskasa den eta beste batzuetan ez den erakusterik?

Hirugarrenik, auto-aginte hau oso ezberdina da une ezberdinen arabera. Gizakume osasuntsuak eritasunak jota dagoenak baino gehiago dauka. Goizean gure pentsakizunen jabeago gara gauean baino, edo baraurik bapo janda baino. Eman al genezake aldaera hauen arrazoirik, esperientziaz besterik? Ez ote da hemen izango, bai substantzia materialen batean, bai substantzia izpiritualen batean, mekanismo edo zati-egituraren bat, efektua bere mende daukana eta, bera guztiz ezezagun zaigularik, nahimenaren ahala edo energia-era berdin ezezagun eta ulergaitz egiten duena?

Nahizatea ziur aski hartaz nahiko jabeturik gauden gogoaren egintza da. Egin hartaz gogoeta. Begira alde guztietatik. Ba al da hartan ahalmen kreatzailearen antzeko ezer, zeinaren bidez ideia berri bat hutsetik ateratzen duen, eta halako Fiat gisako batez, honela mintzatzea zilegi bazait, izadiko eszena ezberdinak izateratu zituen Egilearen oroahala imitatzen duen? Honela, nahimenaren indar honen kontziente izan beharrean, daukagun bezalako esperientzia seguratu behar da, hain efektu harrigarriak nahizate soil baten ondorio direla sinesteko.

54. Gizadirik gehienak inoiz ez du zailtasunik aurkitzen izadiko eragiketarik komunetak eta ikusienak azaltzeko, hala nola pisudunen erorrera, landareen hazkuntza, animalien sorrera, gorputzen janari bidezko elikua. Aitzitik, suposatzen dute kasu guztiotan kausaren indar edo energia bera hautematen dutela, zeinaren eraginez hura efektuarekin lotua den eta bere eragiketetan beti hutsezina den. Ohitura luzez, gogoaren halako isuria erdiesten dute ezen, kausaren agerpenaz batera, haren ohizko laguna segurki espero baitute, eta nekez bururatzen zaie hartatik beste zeinnahi gertaera sor litekeenik ere. Fenomeno ezarruntak, hala nola lurrikarak, izurriak, eta nolanahiko mirariak aurkitzean bakarrik ez dute jakiten kausa egokirik izendatzen eta nola efektua honek sortua izan litekeen azaltzen. Normala da gizakumeak, halako zailtasunetan, adimendun printzipio ikuskaitzen batera jotzea¹¹, harrigarri zaien eta euren ustez naturaren ahal arruntez azaldu ezin den gertaeraren arartegabeko kausatzat. Baina euren ikerketak aurrerago daramatzaten filosofoek berehalaxe hautematen dute ezen, gertaerarik jakinenetan ere, kausaren energia gertaerarik ohigabeenetan bezain nekez ulertzekoa dela, eta esperientziatik bakarrik ikasten dugula objektuen elkarlotura maizkorra, haien arteko konexiorik ulertzeko sekula gauza izan gabe.

55. Honetan, bada, filosofo asko arrazoimenak beharturik aurkitzen dira, herriak miragarriak eta naturazgainak diruditen kasuetan bakarrik jotzen duen printzipiora jotzera. Gogo eta adimena gauza guztien azken eta jatorrizko kausa ezezik, naturan den gertaera ororen kausa arartegabea eta bakarra direla aitortzen dute. Normalean kausak deitzen diren objektuak, izatez, okasioak besterik ez direla jotzen dute, eta efektu ororen benetako eta arartegabeko printzipioa ez dela naturako ezein ahal edo indar, halako objektuak betirako elkarloturik egotea nahi duen izaki goren baten nahizatea baizik. Bilar-bola bata naturaren Egilearengandik hartutako indarrez besteari eragiten diola esan beharrean, Jainkoa bera dela diote, nahizate partikular batez, bigarren bolari eragiten diona, ekintza honetara lehen bolaren bultzadaz behartuta egonik, unibertsoa gidatzeko Berak autoezarritako lege orokorretatik hara. Baina euren ikerketan aurrera diharduten filosofoek erreparatzen dute ezen, gorputzen elkar-ekintzan agintzen duen ahala erabat ezezagun zaigun bezala, ez zaigula gutxiago ezezagun gogoaren gorputzarekiko, edo gorputzaren gogoarekiko ekintzan agintzen duen ahala, eta ez dugula kasu batean baino bestean azken printzipioa hautemateko gaitasun gehiago, zentzuen edo kontzientziaren bitartez. Ezjakite berak ondorio berera daramatza beraz. Jainkoa dela diote gorputz-oroimen batasunaren kausa arartegabea, eta ez direla zentzu organoak, kanpo objektuek joak izanik, gogoan sentsazioak sortzen dituztenak, baizik gure Kreatzaile oroahaltzuaren nahizate partikular bat dela, organoan halako mugimenduaren ondorioz halako sentsazioa eragiten duena. Era beretsuan, ez da nahimenaren inolako indarra gure menbruen mugimendu lokala eragiten duena. Jainkoa bera da atsegin zaiona berez ahalgabe den gure nahimenari jarraitzea, eta gure ahalari eta efikaziari okerki ezartzen diogun mugimendua menderatzea. Baina filosofoak ez dira ondorio honetan gelditzen. Zenbait aldiz indiferentzia bera hedatzen diote gogoari berari ere, bere barne-ihardunei ere. Gure ikuskera mentala edo ideien bururatzea gure Egileak egiten digun agerkundea besterik ez da. Gure pentsamena zeinnahi objektutara nahikara zuzentzen dugunean, eta guregan haren irudia sortzen denean, ez da nahimena ideia hura sortzen duena: Kreatzaile unibertsa da gogogari agertzen diona eta presente egiten diguna.

56. Filosofo hauen ustez, beraz, Jainkoz betea dago dena. Berak nahita ez bada ezer ez den, berak emanda ez bada ezerk ahalik ez duen printzipioa gutxi dutela, naturari eta izaki kreatu guztiei ahal osoa kentzen diete, haien Egilearekiko menpetasuna nabarmenago eta zuzenago egiteko. Ez dira ohartzen, teoria honekin, gehitu beharrean, gutxitu egiten dutela hainbeste goraipatzen dituzten atributuen handitasuna. Ziur aski

beheragoko izakietan halako ahal-maila bat delegatzeak Jainkoarengan ahal gehiago darama, dena bere nahizate zuzen-zuzenez eragiteak baino. Munduaren egitura hasiera-hasieratik bere Probidentzia beraren helburu guztiak eta bere eragiketa beraz betetzeko adinako zehaztasun perfektuz taxutzeak jakinduria gehiago eskatzen du, une bakoitzean Kreatzailea mundu-zatiak egokitzea eta bere hatzez makina harrigarri horren gupil guztiak animatzera beharturik balego baino.

57. Lehenik, Izaki Gorenaren energia eta eragiketa unibertsalen teoria honi ausartegia deritzot, giza arrazoimenaren ahultasunaz eta bere eragiketa guztietan konfinaturik dagoen muga estuez behar bezala jabetua den inor konbentzitzeko. Horraino daraman argumentu katea erabat baliokoa balitz ere, susmoa sortu behar, segurantz osoa ez bada, gure gaitasunen eskuetatik harago eraman gaituela, hain ondorio harrigarri eta bizitza eta esperientzia arruntetik urrunetara jotzen duenean. Sorginen munduan aurkitzen gara gure teoriaren azken urratsetara heldu aurretik, eta han ez daukagu inolako arazorik geure ohizko argumentu metodoz fidatzeko, edo geure ohizko analogiak eta probabilitateak inolako autoritaterik badutela pentsatzeko. Gure bizitza motzegia da hain leze sakonak arakatzeko. Eta nahiz eta harro esan ematen dugun urrats bakoitzean egiantz-senak eta esperientziak gidatzen gaituela, ziur egon gaitezke delako esperientzia horrek ez daukala autoritaterik esperientzi esparrutik guztiz at dauden gaitara aplikatzen dugunean. Baina geroago izango dugu honetaz berriz tratatzeko aukera¹².

Bigarrenik, teoria hau oinarritzen den argumentuetan ezin dut inolako indarrik hauteman. Egia da ez dakigula gorputz hauek nola jokatzen duten elkarrekin. Euren indarrak eta energiak guztiz ulergaitzak dira. Baina ez al gara era berean ezjakinak gogo batek, gogo gorena bada ere, bere buruarengan nahiz gorputz batengan nola edo zein indarrez iharduten duen? Nondik ateratzen dugu, galdetzen dizut, horren ideia? Geure baitan ez daukagu ahal horren inolako sentipen edo kontzientziarik. Izaki gorenaren beste ideiarik ez daukagu geure gaitasunei buruzko gogoetatik ikasten duguna baino. Gure ezjakintasuna zerbait baztertzeko arrazoi ona balitz, energia oro ukatzera beharturik geundeke bai izaki Gorenarengan, bai materiariak zakarrean. Egia esan, bataren eragiketak bestearenak bezain gutxi ulertzen ditugu. Mugimendua bultzadatik harakoa dela ulertzea errazagoa al da nahizatetik sor litekeena baino? Kasu bietan geure ezjakintasun sakona bakarrik ezagutzen dugu.

II PARTEA

58. Baina bizkortu beharra daukagu gai honetan konklusio batera heltzeko, gehiegi luzatu baikara. Alferrik ihardun dugu ahalaren edo beharrezko konexioaren ideia baten bila beronen iturri izan zitezkeela suposatu dugun guztietan. Badirudi gorputzen eragiketaren kasu bakanetan inoiz ezin izan dugula, ezta azterketarik zorrotzenaz ere, gertaera batek besteari darraiola besterik aurkitu; eta ez garelako kapaz kausari eragimena damaion indar edo ahalik, edo bera eta bere efektua delakoaren arteko konexiorik, ulertzeko. Zailtasun bera azaltzen da gogoaren gorputzari buruzko eragiketei behatzean: gorputzaren mugimenak bestearen aginduari darraiola dakusagu, baina ez gara gauza mugitzea eta nahizatea batzen dituen lokarria, edo gogoak haren eraginez efektu hau sortzeko behar duen energia hautemateko edo bururatzeko. Nahimenak bere gaitasun eta ideien gainean duen aginpidea ere ez da batere ulergarriago. Horrela, oro har, natura osoan ez dago burura dezakegun konexio-kasu bakarrik ere. Gertaera guztiek erabat jareak eta banakoak dirudite. Gertaera bat besteari darraio, baina inoiz ez dugu euren arteko lokarriarik somatu. Elkartuak dirudite, baina ez elkarrekikoak. Eta zerbait noizbait ez zaiela kanpo-zentzuei edo barne-sentimenari agertu asmatzerik ez dugunez gero, nahitaezko ondorioa dela dirudi inolako ahal- edo konexio-ideiarik ez daukagula, eta hitz hauek guztiz zentzugabeak direla arrazoiketa filosofikoetan edo bizimodu arruntean erabiltzean.

59. Baina bada oraindik ondorio hau ebitatzeko modu bat eta oraindik aztertu ez dugun iturri bat. Zeinnahi objektu edo gertaera azaltzen zaigunean, argitasun eta zorrotasunik handiena badugu ere, esperientziaren laguntzarik gabe, ezinezko zaigu hartatik sor litekeen gertaera aurkitzea, ezta asmatzea ere, edo gure iragarmena gure oroimenetik edo zentzuetatik ber-bertan dagoen objektutik harago eramatea. Halako gertaera bat beste bati darraiola hauteman dugun kasu edo esperimendu baten ondoren ere, ez gara nor arau orokorrik adierazteko edo antzeko kasuetan zer gertatuko den aurreratzeko, zeren zuzenki ausarkeria barkagaiztat jotzen baita naturaren abio osoa kasu bakarretik epaitzea, den zehatzena eta ziurrena bada ere. Baina halako gertaera-mota bat beti, kasu guzti-guztietan, beste bati loturik izan denean, ez daukagu beldurrik bata bestearen agerpenaz iragartzeko eta izatezko edo existentziazko zer bati buruz ziurtasuna eman ahal digun arrazonamendu bakarra erabiltzeko. Orduan objektuetariko bati Kausa deritzogu eta besteari Efektua. Euren artean badela jotzen dugu konexioren bat, ahalen bat batarengan, zeinaren eraginez bestea hutsik gabe sorrarazten duen eta nahitaez indartsuenez, ziurtasunik haudienez jokatzen duen.

Badirudi, beraz, gertaeren arteko lotura beharrezkoaren ideia hau gertaera horien etengabeko elkartzearen zenbait kasutatik aterea dela. Ideia hau ez dezake inoiz iradoki horietariko kasu bakar batek, litezkeen posizio eta ikuspegi guztietatik aztertuta ere. Baina kasu-erreskada batean ez dago ezer ezberdina denik berdina berdintzat jotzen diren kasu banakoen aldean; haxe izan ezik: ohiturak, antzeko kasuen errepikaren ondoren, gogoak, gertaera bat agertzean, honen ohizko kidea itxarotera eta existituko dela sinestera daramala. Beraz, gogoan sentitzen dugun konexio hau, objektu baten irudimenetik bere ohizko kidera pasatze hau, ahalaren edo beharrezko konexioaren ideia oso errazten digun sentipena edo inpresioa da. Auzi honetan ez dago besterik ezer. Azter aferra alde guztietatik. Ideia honi ez diogu inoiz beste jatorriarik aurkituko. Haxe da hartatik konexio-ideiarik inoiz hartu ezingo dugun kasu baten eta hura iradokitzen diguten antzeko zenbait kasuren arteko alde bakarra. Gizakume batek bultzadazko mugimen-komunikatzea lehenengoz ikusi zuenean, bilar-bolen elkar-jotzean esaterako, ezin izan zuen gertaera bata bestearekin konektatuta dagoela aldarrikatu, elkartuta bakarrik baizik. Eite bereko zenbait kasuri behatu ondoren, konektatuta daudela aldarrikatzen du. Zer aldakuntza gertatu da konexio-ideia berri hau emateko? Bakar-bakarrik orain

gertaera hauek bere irudimenean konektaturik daudela sentitzen duela eta bataren existentzia aise iragar dezakeela bestearen agerpenetik. Beraz, objektu bat beste batekin konektaturik dagoela diogunean, gure pentsamenean konexio bat lortu dutela eta bata bestearen froga bihurtzen den inferentzia hauxe ematen dutela bakarrik esan nahi dugu, ondorio harrigarri samarra noski, baina nahiko ebidentziaz oinarriturik dirudiena. Ebidentzia hau berriz ez da motelduko adimenean, zeinnahi desfidantza orokor edo berriak eta ohigabeak izan litezkeen ondorioei buruzko susmo eszeptikoren bat dela-ta. Eszeptizismoarentzat ez dago konklusio pozgarriagorik giza arrosoimen eta gaitasunaren ahultasun eta muga estuei buruzko aurkikuntzak baino.

60. Eta zer berau baino adibide indartsuagorik aurkez daiteke adimenaren makaltasun eta ezjakintasun harrigarriei buruz? Zeren objektuen arteko erlaziorik osoki ezagutzerik axola bazaigu, kausa-efektuena da segurkien. Izatezko edo existentziazko zerei buruzko gure arrazonamendu guztiak hortxe oinarritzen dira. Horixe esker bakarrik lor dezakegu segurantz zerbait oroimenaren eta zentzuen oraingo lekukotzatik urrun diren objektuez. Zientzia guztien onura berehalako bakarra da jazoko diren gertaerak euren kausen bitartez nola kontrolatu eta arautu irakastea. Gure pentsamenduak eta ikerketek, beraz, erlazio horri buruz dihardute beti. Baina horretaz osatzen ditugun ideiak hain imperfektuak dira, ezen ezin baitugu kausaren definizio egokirik eman, kausari arrotz eta kanpoko zaion zerbaitetik ateratakoa izan ezik. Antzeko objektuak antzeko objektuekin elkarturik daude beti. Honen esperientzia badaukagu. Esperientzia honen arabera kausa bat zera dela defini dezakegu, hots, beste objektu bat darraion objektua, lehenengoaren antzeko objektu guztiei bigarrenaren antzeko objektuak darraizkiotenean. Edo beste hitz batzuetan, lehen objekturik izan ez balitz, bigarrenik ez zen inoiz izango.

Kausa baten agerpenak, ohiturazko transizioz, gogoari efektuaren ideia ezartzen dio beti. Honen esperientzia ere badaukagu. Esperientzia honen arabera, beraz, kausaren beste definizio bat eman dezakegu eta deitu objektu bat beste bat darraiona eta bere agerpenak pentsamena beti bestearengana daramana. Bi definizioak kausari arrotz zaizkion zirkunstantzietan kokatzen badira ere, ez daukagu eragozpen hau gainditzerik edo kausaren alderdia adieraz lezakeen beste definizio perfektuagorik ematerik, efektuarekiko konexioa baino. Konexio honen inolako ideiarik ez daukagu, ezta ezagutu nahi dugunaren nozio ezberdinik ere, hura bururatzen saiatzen garenean. Hari baten bibrazioa, adibidez, halako hotsaren kausa dela diogu. Baina zer esan nahi dugu baieztatu honekin? Esan nahi dugu bibrazio honi hots hori darraiola eta antzeko bibrazio guztiei antzeko hotsek jarraitu dizkietela: Edo bibrazio honi hots horrek darraiola eta, bataren agerpenaz, gogoak zentzuei aurrea hartzen diela eta bestearen ideia berehalaxe sortzen duela. Kausa-efektuen erlazio honi bi ikuspegiotatik edozeinen arabera beha diezaiokegu, baina hauetaz harago ezin dugu haren ideiarik izan.¹³

61. Bil ditzagun atal honetako arrazonamenduak: ideia oro aurreko inpresio edo sentipenen baten kopia da, eta inolako inpresiorik topatu ezin dugun lekuan, egon ziur ez dagoela ideiarik. Gorputzen edo gogoen eragiketa-kasu banako guztietan ez dago ezer inpresiorik sor lezakeenik ezta, beraz, ahal edo beharrezko konexioaren ideiarik iradoki dezakeenik ere. Baina kasu berdin asko agertzean eta objektu berari beti gertaera bera darraiola agertzean, kausaren eta konexioaren nozioa geuganatzen hasten gara. Orduan sentipen edo inpresio berri bat sentitzen dugu, alegia, ohizko konexio bat pentsamen edo irudimenean objektu baten eta beraren betiko kidearen artean. Eta sentipen hauxe da bila gabiltzan ideiaren originala. Zeren ideia hau kasu banakotik barik zenbait antzeko kasutatik sortzen denez, kasu-multzoa kasu banakoaren ezberdina izatearen aldetik sortu behar. Baina irudimenaren ohizko konexio edo jauzi hauxe da bata bestetik bereizten dituen zertzelada bakarra. Beste xehetasun guztietan berdintsuak dira. Ikusi dugun lehen kasua, bi bilar-bolen elkar jotzeak ezarritako mugimena alegia, -

adibide argi honetara itzuliz- orain gogora dakigukeen beste edozein kasuren berdin-berdina da, lehenengotan gertaera bat beste batetik ezingo genukeela inferitu izan ezik, orain hori egin dezakegularik esperientzia uniformeko segida hain luzearen ondoren. Irakurleak arrazonamedu hau aise ulertuko duen ez dakit. Hitzak gehituz, edo ikuspegi-barietate handiagoz azalduko banu, ilunago eta nahasiago bihurtuko ez ote litzatekeen beldur naiz. Arrazonamendu abstraktu orotan bada ikusgune bat, hura zorionez atzeman ahal izanez gero, gaiaren azalpena munduko etorririk eta hizkerarik mardulenak baino gehiago hurbiltzen gaituena. Ikusgune horixe atzematen saiatu behar dugu eta erretorikako loreak hauei gehiago dagozkien gaietarako utzi.

VIII ATALA
ASKATASUNAZ ETA
BEHARRAZ
I PARTEA

62. Arrazoiz itxaron liteke, zientziaren eta filosofiaren hasieratik hain biziki eztabaidatu eta tematuriko gaitan, hitz guztien esanahia bederen erabakia izango zela tematzaille guztien adostasunez, eta bi mila urtetan zeharreko gure ikerkuntzek hitzetatik eztabaidako gai egiazko eta benetakora pasatzea lortu ahal izango zutela. Zeren ez al da, bada, oso erraza arrazoiketan erabilitako hitzak zehazki definitzea eta definizio hauek, ez hitzen hots hutsak, ondorengo analisi eta azterketaren gai bihurtzea?

Baina auziari hurragnetik begiraturik, alderantzizko ondorioa ateratzera joko genuke. Eztabaida batek hain aldi luzean tente iraun duela eta oraindik ere ebatzeko dagoela ikusita bakarrik ere, hizkeran anbiguotasunen bat badela pentsa dezakegu eta solaskideek eztabaidan erabilitako hitzei ideia ezberdinak eranstean dizkietela. Zeren gogoaren ahalmenak berez gizabanako ororengan berdintsuak direnez, bestela arrazoiketan eta eztabaidan aritzea alfer-alferrik bailitzateke, ezinezkoa litzateke gizakumeek euren hitzei ideia berak erantsiz gero, hain aldi luzean gai berari buruz hain iritzi ezberdinak osatzea, batez ere euren ikuspegiak komunikatzen eta alderdi bakoitza bere antagonisten gaineko garaipena emango dioten argumentuak alde guztietatik bilatzen ari denean. Egia da gizakumeek giza ahalmenaren eskueratik guztiz at dauden auziak eztabaidatzen baditu, hala nola munduen sorrerari edo sistema intelektual baten antolamenari edo izpirituen lurralde bati dagozkionak, luzaz dezakeela haizea bere alferreko liskarrez astin eta sekula ondorio garbira heldu ez. Baina auzia bizitza eta esperientzia arrunteko edozein gairi dagokiona bada, ez luke batek pentsatuko ezerk ere eduki dezakeenik eztabaida hain luzaro ebatzeko, antagonistak urrunarazten eta elkarri oratzea galarazten dien zenbait esamolde anbiguoak besterik.

63. Hauxe izan da askatasunari eta beharrari buruzko gai hain eztabaidatuaren kasua, eta hain desadostasun nabarmenez gainera, ezen, oso oker ez banago, aurkituko dugu gizadi guztia, jakintsua nahiz ezjakina, auzi honetan iritzi berekoa izan dela beti, eta definizio ulergarri gutxi batzuek berehalaxe bukaraziko zutela eztabaida guztia. Aitortuko dut tema hau denek tratatua izan dela eta filosofoak hain sofisteria iluneko labirintora eramanez, ezen ez litzateke harritzeko irakurle zentzudunak bere lasaitasun premia asetzea, auzi hau tratatzeko proposamenari entzungor egiteraino, ezin baitu bertatik ez irakatsirik ez entretenigarrik itxaron. Baina hemen proposatzen den argumentuaren jiteak baliteke bere arreta berritzeko balio izatea. Berritasun gehiago duenez gero, gutxienez eztabaidaren irtenbideren bat agintzen du, eta ez du haren patxadarik hautsiko arrazoiketa korapilotsu eta ilunez.

Argi uztekotan naiz, beraz, gizakume guztiak bat etorri direla askatasunaren eta beharraren doktrinan, hitzoi eranstean zaien zeinnahi adiera arrazoizkoren arabera; eta orain arteko eztabaida guztia hitzei buruzkoa baino ez dela izan. Beharraren doktrina aztertzeetik hasiko gara.

64. Unibertaski onartua da materia, bere eragiketa guztietan, indar beharrezko batek ariarazten duela eta berezko efektu oro bere kausaren indarrak hain zehazki determinaturik dagoela, ezen zirkunstantzia konkret hauetan ez baitaiteke beste inolako efekturik hartatik sor. Mugimen ororen gradua eta norabidea natur legeek hain zehazki finkaturik dituzte, ezen era berean erraza baita bai izaki biziduna sortzea bi gorputzen elkarjotzetik, bai beste gradu edo norabide bateko mugimena gertatzea. Beraz, beharraren ideia zuzen eta zehatzik izan nahi badugu, ideia hau nondik sortua den aztertu behar dugu, gorputzen eragiketari ezartzen diogunean.

Bistakoa dirudi ezen, naturako eszena guztiak etengabe aldatuak balira, ezein gertaera-bikotek antzik ez izateko moduan, aitzitik ordea, objektu oro guztiz berria izateko moduan, aurretik ikusitako ezeren itxurarik gabe, inoiz ez genukeela atzemango objektu arteko behar edo loturaren ideia kaxkarrenik ere. Kasu horretan objektu edo gertaera batek beste bati jarraitu diola bakarrik esan genezake, ez bata besteak eragina izan dela. Gizadiari nahitaez ezezagun litzaioke kausa-efektuen erlazioa. Une honetatik amaitua litzateke naturaren eragiketei buruzko inferentzia edo arrazoiketa, eta oroimena eta zentzuak geldituko lirateke erreten bakarrak, zeinen bitartez edozein existentzia errealean ezagutzak gure gogora helpidea izango lukeen. Beraz, beharraren eta kausatasunaren ideia gurea, antzeko objektuak beti loturik dauden naturako eragiketetan hauteman daitekeen uniformetasunetik bakarrik dator, eta gogoia ohiturak darama bata bestearen agerpenetik inferitzera. Bi zirkunstantzia hauexek bakarrik egiten dute materiari eransten diogun beharra. Antzeko objektuen elkartasun etengabetik eta bata bestetik inferentzia ondoriozkotik harago, ez daukagu beharraren edo konexioaren inolako noziorik.

Gizadi osoak, inolako ez bai edo zalantzarik gabe, bi zirkunstantzia hauek gizakumeen ekintza nahietsietan edo gogoaren eragiketetan gertatzen direla beti onartu duela gertatuz gero, gizadia beharraren doktrinari buruz beti bat etorri dela atera behar, eta orain arte gizakumeek elkar ez ulertzeagatik tematu direla.

65. Lehen zirkunstantziari dagokionez, hots, antzeko gertaeren elkartasun etengabe eta erregularraz, honako kontsiderapen hauekin konforma gaitezke. Unibertsalki onartua da uniformetasun handia dagoela herri eta adin guztietako gizakumeen ekintzetan, eta giza izaerak berbera dirauela bere printzipioei eta eragiketei dagokienez. Motibo berek ekintza berak sorrarazi dituzte beti. Gertaera berak kausa berei darraizkie beti. Anbizioa, zikoizkeria, norberekeria, banitatea, adiskidegoa, eskuzabaltasuna, herri-izpiritua: grina hauek, gradu ezberdinetan nahasiak eta gizartean zabalduak, munduaren hasieratik izan dira, eta izaten dihardute, gizadian hauteman ahal izandako ekintza eta enpresa ororen iturri. Grekoen eta Erromatarren sentikerak, joerak eta bizimodua ezagutu nahi direla? Azter ondo frantsesen eta ingelezen izaera eta ekintzak. Ez dago oso oker ibiltzerik, azkenoi buruz egindako oharpenik gehienak lehenei bizkarreratzeaz. Gizadia hain da berdina noiznahi eta nonnahi, ezen, arlo honetan, historiak ez digu ezer berririk edo bitxirik jakinarazten. Honek daukan onura bakarra da giza izaeraren printzipio unibertsalak eta etengabeak aurkitzea, gizakumea denetariko egoera eta zirkunstantzietan erakusten digularik, eta gure behaketak egin ahal izateko eta giza ekintzaren eta jokabidearen ohizko iturburuak geuganatzeko materialeak eskuratzen dizkigularik. Guda, liskar, alderdikeria eta iraultzen kondaira hauek beste hainbeste esperimenduen bilduma dira, zeinekin politikoak eta filosofo moralak bere zientziaren printzipioak finkatzen dituen, fisikaria edo filosofo naturala landare, minerale eta beste kanpo-objektu batzuen izaeraz haiekin eginiko esperimenduen bitartez jabetzen den bezala. Aristotelek eta Hipokratesek ikerturiko lurra, itsasoa eta beste elementuak ez dira gaur egun gure behaketaren mende dauden antzekoagoak, Polibiok eta Tazitok deskribaturiko gizakumeak eta orain mundua gobernatzen dutenak elkarren artean diren baino.

Bidaiari batek urruneko laterritik itzultzean, guk trataturiko zeinnahi gizakumeren arras bestelakoan berri balekarkigu, zikoizkeri, anbizio eta mendekuzko gogo-izpirik ere ez duten gizakumeak direla hain zuzen, adiskidegoa, eskuzabaltasuna eta herri-izpiritua beste gozamenik ezagutzen ez dutenak, berehalaxe ohartuko ginateke haren esanen gezurraz egite hauek bide direla, eta gezurtia dela frogatuko genuke, bere kondaira zentauroz, herensugez, mirariz eta harrigarritz josi balu bezain segurki. Edozein gezur historiko bistaratu nahi badugu, ez dago argumentu konbentzigarriagorik pertsona baten

egintzak naturaren abioaz guztiz kontrakoak direla frogatzea baino, eta zirkunstantzia konkretu hauetan ez dagoela giza motiborik hura halako jokabidera eraman zezakeenik. Kinto Kurtzioren egitasuna susmopean jarri behar da, bai Alexanderren adore goinaturala deskribatzen duenean, zeinaren bidez bera bakarrik jendetzei oldartzen omen zitzaion, bai haiei eutsi ahal izateko indarra eta erremangua deskribatzen dituenan. Giza motibo eta ekintzetan gorputzaren eragiketetan bezain erraz eta unibertsalki antzematen dugu uniformetasuna.

Hemendik dator era berean bizitza luzean zehar lortutako esperientziaren eta eginkizun ezberdinen eta pertsonetikiko tratua onura, giza izaeraren printzipioak irakasteko eta gure geroko jokabidea, baita gure espekulazioa ere, arautzeko. Gida honekin igoten gara gizakumeen joera eta motiboen ezagutzara, euren egintza, hizkera eta baita zeinuak ere bide direla. Edo alderantziz, euren egintzen interpretaziora jaisten gara, euren joerak eta motiboak bide direla. Esperientziaren joanean altxorturiko obserbazio orokorrek giza ezagutzarako giltza damaigute eta bere nahaste guztiak ilazten irakasten digute. Jada ez gaituzte atxakiek eta itxurek engainatzen. Agerian egindako deklarapenak kausa baten defentsa azpikoitzat jotzen dira. Eta bertutearen eta ohorearen benetako pisua eta itzala aitortzen bada ere, hain maiz erakutsi nahi den ezaxola bikain hori ez da jendearengan eta alderdiengan topatzerik inoiz itxaroten. Gidariengan topatzerik nekez itxaroten da, eta oso bakan zeinnahi maila eta bizikerako gizabanakoengan ere. Giza egintzetan uniformetasunik ez balitz, eta haietaz izan genezakeen esperientzia guztia irregularra eta anormala balitz, ez legoke gizadiari buruzko obserbazio orokorrik biltzerik. Eta ezein esperientziak ez luke ezertarako balioko, gogamenak denik zehazkien hausnartu badu ere. Zergatik da nekazari adintsua bere lanbidean gazte hasberria baino antzatsuago, ez bada barazkintza baldintzatzen duen eguzki, euri eta lurraren ihardunean halako uniformetasuna dagoelako, eta esperientziak lugin zaharrari ihardun hori gobernatzen eta gidatzen duten arauak irakasten dizkiolako?

66. Ez dugu, hala ere, uste izan behar giza egintzen uniformetasun hau gertatuko dela, gizakume orok, zirkunstantzia berdinetan, berdin-berdin jokatuko duela pentsatzeraino, izaera, aurriritzi eta usteen ezberdintasunari batere lekurik utzi gabe. Halako uniformetasunik xehetasun guztietan ez da inongo izadi-zokotan aurkitzen. Aitzitik ordea, gizakume ezberdinengan jokabide ezberdinak hautemanez, printzipio-ezberdintasun handiagoa osa dezakegu, nahiz eta beti ere uniformetasun- eta erregulartasun-maila bat duen.

Gizakumeen ohiturak ezberdinak direla aldi eta alde ezberdinetan? Honek giza gogoaren umetatik taiutzen eta izaera finkoa eta ezarria moldatzen dioten ohituraren eta hezkuntzaren indar handia erakusten digu. Sexu bataren eta bestearen jokabidea oso ezberdina dela? Honetan jabe gaitezke naturak sexuei eman dien eta berak erregulartasunez eta konstantziaz gordetzen dituen izaera ezberdinez. Pertsona baten egintzek alde handia dutela umetatik zahartzarora? Honek obserbazio orokor askotarako bidea ematen du gure sentipen eta joeren aldakuntza gradualei buruz, eta gizaki ezberdinen adin ezberdinetan nagusi diren eredu ezberdinei buruz. Gizabanako baten ezaugarri bereziek eurek ere eragin uniformeak dagite. Bestela pertsonekin dugun tratua eta euren jokabidea oharremateak inoiz ez liguke euren joerarik agertuko, ezta haiekiko jokabidea zuzentzeko balioko ere.

67. Aitortuko dut izan daitekeela egintzarik, ezein motibo ezagunekin lotura erregularrik ez bide daukanik, eta gizakumeen gobernurako ezarriak diren jokamolde guztiei buruz salbuespen denik. Baina hain egintza irregular eta harrigarriak buruz zer iritzi egin jakin nahi badugu, naturaren eta kanpo-objektuen abioan ageri diren gertaera irregularrei buruz komunzki izaten diren sentipenak kontsideratzea daukagu. Kausa batzuk ez daude euren efektuei uniformetasun berdinez loturik. Materia hila bakarrik darabilen artisauak

agente sentikor eta adimendunen jokabidea zuzentzen duen politikoak bezalaxe huts egin dezake bere asmoetan.

Gauzak euren lehen itxuraren arabera ulertzen dituen herri xeheak gertaeren ziurtasun eza kausen ziurtasun ezari ezartzen dio, zeinak eragiten duen kausok maiz huts egitea euren ohizko eraginean, nahiz eta euren eragiketan oztoporik topatu ez. Baina filosofoek, naturaren alderdirik gehienetan printzipio- eta iturri-mordo izugarria nimiñotasun eta urruntasunagatik ezkutuan dagoela obserbatzean, gutxienez posibletzat jotzen dute gertaeren kontrakotasun hau ez izatea kausaren hutsen bategatik, baizik kontrako kausen eragiketa ezkutuarengatik. Posibilitate hau ziurtasun bilakatzen da ondoko obserbazioa bide, efektuen kontrakotasunak kausen kontrakotasuna salatzen duela beti eta bata-bestearen oposiziotik harakoa dela hautematean. Baserritar batek ez lezake erloju baten gelditzearen arrazoi hoberik eman aspaldian ez dabilela ondo esatea baino. Artisauari ordea ez zaio batere zaila ohartzea eragingailuan edo penduluan indar berak eragin bera izaten duela beti gurpiletan, baina bere ohizko efektuan huts egiten duela hauts ale baten erruz agian, zeinak mugimen osoa geldiarazten duen. Zenbait kasu paraleloren behaketatik, filosofoek printzipioa ezartzen dute ezen kausa guztien eta efektu guztien arteko konexioa berdin dela beharrezko, eta beronen itxurazko ziurtasun eza, kasu batzuetan, kontrako kausen oposizio ezkututik datorrela.

Honela, esaterako, giza soinean ohizko osasun edo eritasun sintomek huts egin digutenean, sendagaiek euren ohizko ahalmenez jokatu ez dutenean, halako kausaren bati efektu irregularrak darraizkionean, filosofoa eta medikua ez dira horregatik harritzen, ez animalia izaera gidatzen duten printzipioen beharra eta uniformetasuna ukatzera jotzen ere, gehienez behintzat. Badakite giza soina oso makina konplikatu dela, eta bertan gure ulermenetik haragoko ahalmen sekretu asko dagoela ezkutuan, sarritan bere eragiketetan oso zalantzako gertatuko zaigula, eta, beraz, kanporantz agertzen diren gertaera irregularrek ezin dutela izan naturaren legeak euron barne-eragiketa eta esparruan erregularatasunik handienaz betetzen ez diren frogak.

68. Filosofoak, koherentea baldin bada, arrazonamendu bera aplikatu behar die adimendun agentearen ekintzei eta nahizatei. Haien izaera eta egoera xeheki ezagutzen dutenek, sarritan, gizakumeen erabakirik irregularren eta ustegabeenak azal ditzakete. Izaera adeitsuko pertsona batek erantzun gordinak damaizu. Baina hagineko mina du edo jan gabe dago. Pertsona geldo batek bapatean bere jokabideari ez dagokion bizitasuna erakusten dizu. Baina gero bapatean agertzen da zorte ona izan duela. Baina baita, noizbehinka gertatzen denez, ekintza bat esplikagaitz gertatzen zaionean konkretuki egin duen pertsonari berari edo beste batzuei, badakigu, gehienez, gizakumeen izaerak neurri bateraino aldakorrek eta irregularrak direla. Giza izaeraren izate konstantea halakoxea da nolabait, nahiz eta hau bereziki aplikagarri zaien joko-arau finkorik gordetzen ez duten, eta etengabeki nahikeriaz eta inkonstantziaz diharduten pertsonen. Itxurazko erregularatasun hau eta guzti ere, baliteke barne-printzipio printzipio eta motiboek uniformeki jokatzeko, haizea, euria, hodeiak eta beste eguraldi aldakuntzak printzipio konstanteek gidaturik daudela jotzen denez, nahiz eta giza zolitasun eta ikermenak hain erraz ez daukan eurok aurkitzen.

69. Honela gertatzen da motiboen eta ekintza nahietsien arteko lotura kausa-efektuen zeinnahi izadi-aldean bezain erregularra eta uniforme izatea ezezik, gizadiak aho batez aitortu duela lotura erregular hau, eta inoiz ez dela ez filosofian ez bizitza arruntean eztabaidagai izan. Hala ere, etorkizunari buruzko inferentzia guztiak iragan esperientzietatik ateratzen ditugunez, eta iraganean loturik egondako objektuak beti loturik egongo direla erabakitzen dugunez, alferrekoa eman lezake giza ekintzetan esperimenterikoko uniformitate hau bertatik inferentziak atera ditzakegun iturri bat dela

frogatzeak. Baina argumentua ikuspegi-barietate handiagoz azaltzeko, azken auzi honi ere ekingo diogu, labur bada ere.

Gizakumeen elkar-dependentsia hain handia da gizarte guztietan, ezen ez baita giza ekintzarik bere baitan guztiz osoa denik, eta ez da burutzen besteen ekintzekiko erreferentziaren bat gabe, hauek nahitaezkoak direlarik egilearen asmoa argitzeko. Artisaurik apalenak ere badu gutxienez magistratuaren babesa bere lanaren fruituak segurtatzeko. Halaber, bere gaiak merkaturatzen eta prezio egokian eskaintzen dituenean, erosleak topatzekotan da, eta hartutako diruarekin bizitzeko behar dituen ondasunak beste batzuek berari hornitzea egin ahal izango du. Gizakumeek euren harremanak ugalduz eta beste gizakumeekiko tratua konplikatuz joan ahala, euren bizi-asmoetan besteen ekintza nahietsi gehiago sartzen dituzte, eurenekin kooperatuko dutela espero dituztenak. Konklusio guzti horietarako, iragan esperientziatik hartzen dituzte argibideak, kanpo-objektuei buruzko arrazoiketetan gertatzen zaien bezala, eta bete-betean sinesten dute gizakumeek, elementuek bezala, beti ezagutu duten bezalaxe jokatzeko segituko dutela. Lan bat burutzeko, fabrikari batek bere langileen lana darabiltzan lanabesak bezainbeste kalkulatu du, eta berdin harrituko litzateke bere kalkulu batak edo besteak huts egingo balio. Hitz batez, besteen ekintzei buruzko inferentzia eta arrazoiketa esperientzialak giza bizitzan halako neurrian sartzen dira, ezen ezin gizakumek ez baitio, itzarririk dela behintzat, haietaz baliatzeri inoiz uzten. Ez al gaude, beraz, zuzen gizadi osoa beharraren doktrinan, arestian emandako azalpen eta definizioaren arabera, beti bat etorri dela baieztean?

70. Gai honetaz ere filosofoek ez dute herriarenaz beste iritzirik izan. Zeren, euren bizitzetako ekintza ia guztiek iritzi hau inplikatzeko dutela aipatu gabe, ihardun espekulatibo gutxi dago hori funtsezko ez zaienik. Zer litzateke historia, historilariaren egitasunaz fidatzerik ez bagenu, gizadiak izan dugun esperientziak uzten digun neurrian? Nola izan politika zientzia bat, legeak eta gobernariak gizartearengan eragin uniformerik ez balute? Non legoke moralaren oinarria, gizakera bakoitzak halako sentimendu batzuk sortzeko ahalmen ziur eta ebazkorrik ez balu, eta sentimenduak gure ekintzetan eragin konstanterik ez balute? Eta zernolatan aplikatu gure kritika poeta edo literaturgile bati, bere pertsonaien jokabide eta sentimenduak, halako gizakera eta halako zirkunstantzietan, naturalak ala ez-naturalak diren esaterik ez bada? Ezinezkoa dirudi, beraz, zientziaz gintzan edo beste zernahigintzan hasteak beharraren doktrina onartu gabe, eta motiboetatik ekintza nahietsietara doan, gizakeratik jokabidera doan inferentzia onartu gabe.

Eta, izan ere, ebidentzia naturala eta morala zein egoki elkarlotzen diren eta inferentziak kate bakarra osatzen dutela kontsideratzean, ez dugu eragozpenik izango izaera berekoak edo printzipio beretatik harakoak direla onartzeko. Ez dirurik ez ukalondorik gabeko prisionariak ihesaren ezina berdin aitortzen du presoaren gogortasuna kontsideratzean, nola inguruan dituen murrak eta barroteak kontsideratzean. Bere ihes saio guztietan nahiago du harriari eta burdinei ekin, presoaren gizakera gogorrari baino. Urkabera daramatenean, prisionariak berak berdin dakusa bere heriotza jagoleen konstantzia eta leialtasuna bide, nola gorpilaren eta aizkoraren lana bide. Haren gogoak ideien halako segida bat korritzen du: soldaduen ukoa bere ihesa kontsentitzeko, borroaren ekintza, burua gorputzetik berezte, mugida konbultsibo eta odoltsuak, eta heriotza. Hona hemen kausa berezko eta nahietsi elkar-lotuen kate bat, baina gogoak ez du haien artean inolako alderik topatzen maila batetik bestera pasatzean. Eta gertakizun honetaz duen ziurtasuna ez da txikiagoa izaten, gainera, gertatzeko dagoen hori oroimenari edo zentzuei dagozkien objektuekin loturik (behar fisikoa deitzea gustatzen zaigun kausa-sail baten bidez konektaturik) balego baino. Loturaren esperientzia errepikatuak gogoarengan efektu bera sortzen du, lotutako objektuok motiboak,

nahizateak eta ekintzak, nahiz figura eta mugimena izan. Gauzen izena alda dezakegu, baina euren izana eta ekintza gogoarengan inoiz ez dira aldatzen.

Jatorra eta aberatsa dela badakidan eta adiskide min dudan gizon bat etxean sartzen bazait, neure morroiz inguraturik nagoela, ziur nago ez didala joan aurretik labanik sartuko nire zilarrezko tintontzia osteko, eta gertaera hau jazo daitekeenik ez dut errazago susmatzen berria eta gogor egina eta zimendatua den etxea behera erortzea baino.-Baina baliteke hura bapateko eromen ezezagunak jotzea.- Berdin gerta liteke gure etxea dardartzen eta gainera botatzen didan bapateko lurrikara ere. Horregatik adibideak aldatuko ditut. Ziur dakidala esango dut hark ez duela bere eskua sutan jarri eta bertan erre arte edukiko. Eta gertaera hau halako ziurtasunez aurrikus dezakedala uste dut, nola egingo nukeen hura leihotik jauzi eta, oztoporik topatu ezik, amen batean ere ez litzatekeela airean zintzilik geldituko. Eromen ezezagunaren ezein susmok ezingo lioke, inola ere, gorago aipatu gertaerari biderik eman, giza izaeraren printzipio guztien hain aurkakoa baita. Eguerdian Charing-Crosseko espaloian urrez beteriko txanpon-zorroa utzi duen gizonak hein berean espero dezake luma bezala hega dadin , nola espero dezakeen ordubete geroago utzi zuen bezala topatzea. Giza arrazonamendu erdiek baino gehiagok era honetako inferentziak dauzkate, ziurtasun-maila handiagoz edo txikiagoz, halako egoeretan gizadiaren jokabideari buruz dugun ezagutzaren arabera.

71. Maiz pentsatu dut zein izan litekeen arrazoia, gizadi osoa, nahiz eta bere jokabide praktiko guztian eta bere arrazoiketetan beharraren doktrina beti zalantza gabe onartu, hain muzinti agertzeko hura aitortzerakoan, eta bai ordea aurkako iritzia eusteko joera erakusteko, aro guztietan. Auzia, nik uste, honela azal liteke. Soinaren eragiketak eta efektuak euren kausetatik sortzea aztertzen badugu, aurkituko dugu gure ahalmen guztiek sekula ez gaituztela, erlazio honen ezagutzan, zeintzu objektu dauden etengabe loturik ohartze soiletik harago eramango, eta gogoia ohiturazko transizioak daramala bataren agerpenetik bestea sinestera. Baina giza ezjakintasunari buruzko ondorio hau gai honen azterketarik zorrotzenaren emaitza bada ere, gizakumeek nolanahi ere joera nabaria dute naturaren ahalmenetan barrurago sartzen direla eta kausa-efektuen arteko lotura beharrezkoa bezalako zerbait atzematen dutela sinesteko. Berriz pentsamena euren gogoen eragiketarantz zuzentzean eta motibo-ekintzen arteko inolako loturaren sentipenik ez daukatenean indar materialetiko efektuen eta pentsamen eta adimenekoen artean aldea dagoela suposatzea jotzen dute.

Baina zeinnahi kausatze-motaz objektuen elkarlotura etengabea eta gogoak batetik bestera dagien inferentzia ondoriozkoa besterik ez dakigula etsita egonik, eta bi zirkunstantziok ekintza nahietsietan ere badirela unibertsalki onartzen dela ikusirik, errazago jotzen dugu behar bera kausa orori komuna zaiola aitortzera. Arrazonamendu hau, nahimenaren erabakiei beharra ezartzean, anitz filosofoen sistemen aurkakoa izan badaiteke ere, gogoeta egitean, hartaz hitzez bakarrik eta ez benetako iritziz disentitzen dutela argituko dugu. Beharra, hemen eman zaion esanahian, inoiz ez da ukatua izan eta ez daiteke izan ere inoiz, nik uste, ezein filosofoen aldetik. Bakar bakarrik pretenditu ahal da, agian, gogoak, materiaren eragiketetan, kausa-efektuen artean lotura sakonagoa eta adimendun izakien ekintza nahietsietan gertatzen ez den lotura hauteman ahal izatea. Baina hau honela den ala ez, azterketa bidez bakarrik argi daiteke, eta filosofo hauei dagokie euren baiezpena frogatzea behar hura definituz eta deskribatuz, eta kausa materialen eragiketetan erakutsiz.

72. Badirudi, izan ere, gizakumeak askatasunaren eta beharraren auzi hau okerreko lekutik tratatzen hasten ote diren, horretara abiatzen direnean arimaren ahalmenen, adimenaren eraginaren eta nahimenaren eragiketen azterketa bidez. Astin bezate lehenbizi auzi errazago bat, hots, gorputzaren eta materia gordin irrazionalaren

eragiketak, eta saia bitez ea kausatasunaren eta beharraren beste ideiarik lortzen duten, objektuen etengabeko loturarena eta gogoaren batetik besterako inferentzia ez dena.

Zirkunstantzia hauek, benetan ere, materialen bururatzen dugun beharraren orotasuna osatzen badute, eta zirkunstantziok gogoaren eragiketetan gertatzen direla unibertsalki onartzen bada, eztabaidak jo du azkena, edo gutxienez, aurrerantzean, berbal soiltzat jo behar da. Baina kanpo-objektuen eragiketetan kausatasunaren eta beharraren ideia sakonagoa daukagula buruarinki uste dugun bitartean, eta aldi berean gogoaren ekintza nahietsietan beste ezer ez dugula topatzen suposatzen dugun bitartean, ez da izango auzi hau inolako irtenbidera zuzentzerik, hain suposizio okerrean bermatzen gareino. Iruzurretik jaregiteko bide bakarra gorago igotea da, zientziaren eskuera urria aztertzea kausa materialei aplikatzen zaienean, eta geure buruak komentzitzea sineste haietaz dakigun guztia arestian aipatutako lotura etengabea eta inferentzia dela. Lehenengotan beharbada zail egingo zaigu giza adimenari hain muga estuak jartzea, baina gero ez dugu eragozpenik aurkitzen doktrina hau nahimenaren ekintzei aplikatzen diegunean. Zeren, hauek motibo-zirkunstantzia eta gizakerekin lotura erregularra daukatela nabaria denez, eta beti batzuetatik besteetarako inferentziak ateratzen ditugunez, baharturik gaude gure bizitzetako delibero guztietan eta gure portaeraren eta jokabidearen urrats guztietan jada onartua dugun beharra hitzez bederen aitortzera.¹⁴

73. Baina askatasunaren eta beharraren auzi hau, metafisikan den gai eztabaidatuena, zientzia eztabaidatuena, kontziliatzeko proiektuari segida emanez, ez da behar izango berba askorik zera frogatzeko, bai askatasunari dagokion doktrinan baita beharrari dagokionean ere bat etorri dela beti gizadi osoa, eta eztabaida guztia, horri dagokionez ere, hitz-mailakoa baino ez dela izan orain arte. Zeren eta zer ulertzen da askatasunaz, ekintza nahietsiei aplikatzen zaienean? Ez dugu esan nahi, seguru, ekintzok hain lotura gutxi daukatela motibo, joera eta zirkunstantziekin, non bata ez diola besteari jarraitzen uniformetasun-graduren batekin, eta bata ez digula inferentzi biderik ematen bestearen existentzia ondoriozta dezagun. Ageriko eta ongi ezagututako izatezko zerak baitira hauek. Askatasunaz, orduan, hauxe bakarrik esan nahi dugu, egiteko edo ez egiteko ahalmena, nahimenak erabakitakoaren arabera; hots, geldi geratzea erabakiz gero, egin dezakegula; mugitzea erabakiz gero, egin dezakegula baita. Izan ere, unibertsalki onartua da askatasun hipotetiko hau denei dagokiena dela, gartzelan edo katean egon ezik. Hemen ez dago beraz zertaz eztabaidatu.

74. Edozein definizio ematen dugula askatasunari buruz, bi zertzelada ditugu oso kontutan hartzekoak: lehenengo, egitate nabariekin kontsekuente izatea, eta bigarren, bere hartan koherente izan dadila. Bi puntuok zaintzen baditugu eta geure definizioa ulergarriro ematen, konbentziturik nago giza multzo osoa bat etorriko dela berorri buruz.

Unibertsalki onartua dugu ez dela ezer existitzen existentzia horren kausarik gabe, eta azarea, zehazki aztertzen badugu, hitz negatibo bat baino ez dela eta ez duela adierazten naturan nonbait existentzia dukeen ahal benetakorik. Baina kausa zenbait beharrezko dela pretenditu ohi da eta beste zenbait ezbeharrezko. Hona orduan definizioen abantaila. Defini beza norbaitek kausa bat, beronen efektuarekiko beharrezko konexio bat barne eman gabe definizioaren zatitzat, eta azal beza argiro definizioak adierazitako ideiarekin sorrera: prest naukazue orduan eztabaida guztia amaitutzat uzteko. Baina arazoari buruz lehenagoko adierazpena onartzen bada, guztiz ezinezko bihurtu behar zaigu. Objektuek euren artean lotura erregularrik ez balute, ez genukeen inoiz atera kausa eta efektuaren noziorik. Eta lotura erregular horrexek eragiten du gogoaren inferentzia, nolabait uler genezakeen konexio bakarra dugularik berau. Zertzelada hauek kontutan hartzen ez dituen kausaren definizioen bat ematen saiatzen den edonor

aurkituko da termino ulertezinak edo definitu nahi duen terminoaren sinonimo direnak erabiltzera beharturik.¹⁵

Eta goian aipatutako definizioa ontzat ematen bada, askatasuna, beharraren aurkako denean, ez bortxaren aurkako, bat bera izango da azarearekin, zeinak existentziarik ez duela onartzen den unibertetsalki.

II PARTEA

75. Ez dago arrazoiketa-metodo arruntagorik, eta hala ere gaitzesgarriago denik, filosofi alorreko eztabaidetan hipotesiren bat, beronek erlijioan edo moralean izan ditzakeen ondorio arriskutsuen izenean, errefusatu nahi izatea baino. Iritzi batek absurduetara bagaramatza, faltsua da ziur, baina ez da ziurra iritzi bat faltsua izatea ondorio arriskutsuak dituelako. Guztiz baztergarriak dira, beraz, honelako topikoak, egia bilatzen inola ere lagundu ez eta antagonista dugun pertsona gorrotogarri egiteko baino ez direnak. Printzipio orokor gisa daukat hau, eta ez hortik inolako abantailik atera nahi dudalako. Erabat zabal nago mota horretako azterketapean jartzeko eta zera esatera ausartzen naiz, bai beharraren baita askatasunaren doktrinak, goian azaldu diren erara biak direla moralarekin elkargarri ezezik, haren sostengurako guztiz funtsezko.

Beharra bi eratara defini daiteke kausaren bi definizioen arabera, horien zati funtsezko baita hura. Antzeko objektuen lotura iraunkorra dela esanez edo, baita, gogoak objektu batetik bestera egiten duen inferentzia. Horiek horrela, unibertetsalki onartu izan da, nahiz eta tazituki, eskoletan, pulpituan nahiz eguneroko bizitzan, beharra bi zentzuotan (azken batean gauza bera egiatan) gizakumearen nahimenari dagokiona dela. Eta inor ez da inoiz ausartu ukatzera giza ekintzei buruzko inferentziak atera ditzakegunik, eta inferentziok antzeko ekintzek antzeko motibo, joera eta zirkunstantziekin duten lotura ezagunean oinarritzen direnik. Puntu bakar batean gerta daiteke baten bat ados ez etortzea, dela ez duelako nahi agian giza ekintzen tasun honi beharra deitzea, baina esanahia ulertzen delarik ez dut uste hitzak kalte egin dezakeenik; dela materiaren eragiketetan zerbait gehiago aurki daitekeela aldeztu duelako. Baina aitortu behar da honek moralean eta erlijioan ezin lezakeela eraginik ukan, natur filosofian eta metafisikan dena delakoa balu ere.

Ibil gaitezke oker hemen, gorputzaren ekintzetan ez dela beste ezein behar edo konexioren ideiarik baieztean, baina gogoaren eragiketei ez diegu behintzat eransten beste guztiek eransten diena baino ezer gehiago, eta erraz onartua izan behar du.

Jaso dugun sistema ortodoxotik ez dugu aldatzen detailerik nahimenari buruz, baizik objektu eta kausa materialei buruz bakarrik. Beraz, ezin aurkitu doktrina hau baino kaltegabeago denik behintzat.

76. Lege guztiak sarian eta zigorrean oinarritzen direlarik, zera suposatzen da funtsezko printzipio gisa, motibo hauek eragin erregular eta uniformeak dagitela gogoarengan eta ekintza onak sorrarazten dituztela eta txarrei ekidin era berean. Nahi dugun izena eman diezaiokegu eragin honi, baina ekintzari lotua dagoenez gehienetan, kausatzat hartu behar da eta hemen finkatu nahi dugun behar horren adibide kontsidera daiteke.

Pentsamenaz edo kontzientziaz horniturik dagoen pertsona edo kreaturea da gorrotogarri edo mendekagarri den bakarra, eta ekintza kriminal edo laidagarriaren batek grina hori kitzikatzean, pertsonarekiko erlazioagatik edo harekin duen konexioagatik dateke bakarrik. Ekintzak, beren berezko izaeraz, aldi batekoak eta galkorrak dira eta euron egile den pertsonaren gizakeran edo jauginean datzan kausaren bat ez badute sorburu, ez dute haren ohorea aldeztuko, onak izanez, ezta ere kaltetuko, txarrak izanez. Ekintzak eurak zentsuragarriak izan daitezke, moralitasunaren eta erlijioaren arau guztien aurkako, baina pertsona ez bide da haien erantzule, eta honengan iraunkor eta konstante den ezertan ez duketenez sorrera, ezta mota horretako arrastorik utziko ere atzetik, ezinezko litzateke pertsona hori zigorgarri edo mendekagarri izatea egindakoengatik.

Beraz, beharra, eta ondorioz kausak, ukatzen dituen printzipioari jarraituz, gizakume bat jaioberritan bezain narriogabe eta garbi legoke krimen izugarriena burutu ondoren, eta bere izaera ere ez litzateke inolaz ukitua gertatuko buruturiko ekintzongatik, etorri ez letozkeelako berarengandik, eta bataren gaiztakeria ezin erabil daitekeelako inoiz bestearen dongakeriaren frogabide.

Ez ditugu errudun egiten gizakumeak ezjakintasunez edo kasualitatez burutzen dituzten ekintzengatik, direnak direla ondorioak. Zergatik ote? Ekintzon printzipioak aldiunekoak baino ez direlako eta beren hartan bukatzen direnak.

Erru gutxiagokotzat jotzen dira gizakumeak presaka eta ustegabeki egiten dituzten ekintzengatik aldeztu aurretiko asmoz buruturikoengatik baino. Zein ote arrazoa? Bada, itsumustuko tenperamentuak, kausa edo printzipio jarraia izanarren gogoan, aldizka baino ez du iharduten, eta ez du izaera osoa kutsatzen.

Bestalde, damuak edozein gaiztakeria ezabatzen du, bizimodu eta ohituren aldakuntzarekin batera badoa. Nola uler daiteke hori? Zera baieztuz, ekintzak gogoan printzipio gaiztoen frogarekin direnez bakarrik bihurtzen dutela pertsona bat gaizkile, eta, printzipio hauen mudantza bategatik, frogarekin fidagarri izateari uzten diotenean, gaizto izateari ere uzten diotela era berean. Baina beharrendaren doktrinaren arabera ez bada, ekintzak ez dira izan inoiz frogarekin fidagarri, eta ondorioz, ez dira izan inoiz gaizto.

77. Erraztasun berdinez eta argumentu berdinen bidez demostra daiteke askatasuna ere, gorago aipatutako eta denek onartutako definizioaren arabera, funtsezkoa dela moraltasunerako, eta hura falta den ezein giza ekintzak ez dezakeela ukan kalitate moralik edo onesgarri edota gaitzesgarri izan. Zeren eta, barne-izaera, grina eta hunkipenen adierazpen diren neurrian bakarrik direnez ekintzak gure sentimendu moralaren objektu, ezinezko dute laudorioa nahiz gaitzespena jasotzerik printzipio hauetatik barik kanpo-bortxaren batean badute erabateko jatorria.

78. Ez nago beharra eta askatasunari buruzko teoria honen objektio guztiak saihestu edo iraitzi ditudalakoan. Aurrikus ditzaket bai beste objektio batzuk, hemen ukitu ez diren topikoetan jatorria dutenak. Esan ahal da, adibidez, ezen, ekintza nahietsiak materiaren eragiketetan ematen den beharrendaren lege berdinen mende badaude, beharrezko kausen kate etengabe bat gertatuko dela, aurre-antolatua eta aurre-erabakia, sorburutiko kausatik hasi eta gizakume ororen nahizate bakoitz guztietara heltzen dena. Kontingentziarik ez, beraz, unibertso osoan, ezta indiferentziarik, ezta askatasunik. Egintzan dihardugularik, eragina jasotzen dugu aldi berean guk geuk ere. Izadiaren Kreatzailea da izan ere gure nahizate guztien azkenbateko Egilea, makina handi hau lehenbizi martxan jarri duena, eta izaki bakoitza halako puntu aiposean jarri, non hurrengo egintza guztiak bertatik segida hartuko duten, gaindiezineko behar baten eraginez. Giza ekintzak, beraz, edo batere doilorkeria moralik ez dute, hain kausa zindotik datozenez, edota, doilorkeriaren bat izatekotan, gure Kreatzailea kateatu beharko lukete erru berean, bera dela aitortzen baita ekintzon azkenbateko kausa eta egile.

Lehergailuaren metxa piztu duena ere ondorio guztien erantzule den moduan, dela laburra zein motza erabili duen haria, halaxe, beharrezko kausen kate jarrai bat finkatzean, lehen kausa sortzen duen Izaki hura, dela finitua edo infinitua, izango da beste kausa guztien eragile, eta hauei dagokien gaitzespena jasan nahiz laudorioa jaso beharko duena era berean. Moralitasunari buruz dauzkagun ideia argi eta aldaezinok dira arau hau ezartzen dutenak eztaba daiezineko arrazoen gainean edozein giza ekintzaren ondorioak aztertzerakoan, eta indar gehiago dukete oraindik arrazoiok infinituki jakintsua eta ahaltsua den Izaki baten nahizate eta asmoei aplikatzean. Ezjakintasuna edo ezintasuna izan daitezke deskargu gizakumea den bezalako izaki hain mugatu baten kasuan, baina akats batak ez besteak du lekuerik gure Kreatzailearengan. Berak aurrikusi,

erabaki eta bideratu ditu guk hain arinki kriminaltzat jotzen ditugun giza ekintzok. Konkluditu behar, beraz, edo ez direla hain kriminalak edo Jainkoa dela, eta ez gizakumea, haien erantzule. Baina ikuspuntu bata zein bestea absurduak eta adeigabeak izanik, zera ondorioztatzen da, dedukzioburu duten doktrina ez bide dela egiazkoa, horrelako objekzioei loturik egonik. Ondorio absurdu batek, ekidinezina bada, bere jatorrizko doktrina ere absurdua dela frogatzen du, ekintza gaiztoek beren jatorrizko kausa gaizto bihurtzen duten bezala, elkarren arteko konexioa beharrezkoa eta ekidinezina bada.

Objekzio honek bi zati ditu eta banaka aztertuko ditugu: lehenik, giza ekintzak derrigorrezko katean Jainkoarenganaino luza badaitezke, ezin daitezkeela inoiz kriminalak izan, sorburu duten Izaki horren perfektasun mugagabea kontutan harturik, on eta laudagarri dena baino ezin asma baitezake. Edo, bigarrenik, kriminalak baldin badira, Jainkoari atxekitzen diogun perfektzio atributua erretiratu beharrean aurkitzen garela eta aitortzera beharturik bera dela bere kreatura guztien erru eta gaiztakeria moralaren azkenbateko egile.

79. Lehen objekzioari emandako erantzuna bidezkoa dirudi eta konbentzigarria. Filosofo asko dira, naturako fenomeno guztiak zehazki aztertu ondoren, orotasuna, sistema bezala harturik, bere izatearen aldi bakoitzean onginahi osoz ordenatua dagoela konkluditzen dutenak. Eta, azkenean, zoriontasun gorena gertatuko dela sortutako izaki guztientzat, gaitz eta miseria positibo edo erabatekoen nahasmenik gabe. Edozein gaitz fisikok, diote, bere zeregin esentziala du sistema on horren barruan, eta ezingo luke hura baztertu, ezta, egile jakintsua denez, Jainkoak berak ere, beste gaitz handiagoren bati sarrera eman gabe edo handik etortzeko den on handiago bati aukera kendu gabe. Zenbait filosofok, eta aintzinako Estoikoek euren artean, atsekabe guztietarako kontsolamendurako argumentu bat atera zuten teoria horretatik, jasaten zituzten gaitzak unibertsoarentzat egiazki on zirela irakatsiz euren jarraitzaileei, eta, naturaren sistema osoa ulertzen duen ikuspegi zabal batez begiraturik, poz eta alaigarri zela edozein gertaera. Baina arteriotsu eta goitiar izanik ere argumentu hau, laster gertatuko zen ahul eta arrakastarik gabekoa praktikan. Hezueriaren oinaze bizien pean dagoena baretu baino sumindu gehiago egingo duzu, segurki, bere gorputzean handitu gaiztoak eragin eta, kanale aproposetan zehar, orain hain min zorrotza pizten dioten giharretara eraman dituen lege orokor horietaz mintzatzen bazatzaizkio.

Ikuspegi orokor hauek bai ase dezaketela, une batez, eroso eta seguru aurkitzen den pentsalari espekulatibo baten irudimena, baina ezin izango dute iraun bere gogoan, minaren edo grinaren zirrarekiko bakean badago ere, eta are gutxiago oinpeko lurra defendatu, halako antagonista indartsuek eraso egiterakoan. Hunkipenek era hertsia eta naturalagoan begiratzen diete euren objektuei, eta, giza enteleguen kaskartasunari gehiago dagokion ekonomia baten arabera, gure inguruko diren izakiei doazkie soilik, norbere sistemarentzat on edo kaltegarri diruditen neurrian jasotzen dutelarik gertaeren eragina.

80. Gaitz fisikoarekin gertatzen den gauza bera gertatzen da gaitz moralarekin ere. Ezin da arrazoiz suposatu bataren kasuan hain arrakasta gutxiko diren urruneko gogoeta haiek eragin handiagoa izango dutela besteari buruz. Naturak hala egin du giza gogoan, non izaera, jaugin eta egintza jakin batzuk agertzean, berehala somatzen duen onespene edo gaitzespen-sentimendua, eta ez da emozio esentzialagorik bere egitura eta eraketan. Gure onspena lortzen duten izaerak gizartearen bakera eta segurtasunera laguntzen dutenak izan ohi dira, herri-kalte eta nahastera jotzen dutenek eragiten duten bezala batipat gaitzespena. Arrazoiz uste dezakegularik, hortaz, interes kontrajarri horiei buruzko hausnarketatik sortzen direla, bitarte gabe edo bitartekoz, sentimendu moralak.

Eta zer orduan filosofiazko hausnarketek beste iritzi edo aieru ezberdin bat ezartzen badute, dena jotzen duena zuzentzat orotasunarekiko eta gizartea nahasten duten kalitateak, nagusiki, mesedegarriak eta naturaren lehen asmoari dagokionez egokiak direla dioena, gizartearen zoriontasuna eta ongizatea zuzenkiago bultzatzen duten beste haiek diren neurri berean?

Izango ote dira gai hain urruneko eta ziurtasun gabeko diren espekulaziook objektuei buruzko hausnarketa arartegabeko eta naturaletik sortzen diren sentimenduei indarra kentzeko?

Samurtuko al dute nolabait hausnarketa goitiarrok dirutza lapurtu dioten gizon batek duen desgustua izan berri duen galeragatik?

Zergatik hartu behar da orduan haiekin elkargaiztzat gure gizonak krimenaren kontra duen herragune morala? Edota zergatik ez du izan behar elkargarri bizioaren eta bertutearen arteko benetako bereizketaren aitorpenak filosofiazko espekulazio-sistema ororekin, pertsonen edertasunaren eta itsustasunaren arteko benetako bereizketak bezalaxe? Bereizketa bata zein bestea giza gogoaren sentimendu berezkoetan dago oinarriturik, eta sentimenduok ezin azpira edo alda ditzake dena delako ezein teoria edo espekulazio filosofikok.

81. Bigarren objektzioak ez du hain erantzun erraz eta erabatekorik onartzen. Ezin esplika liteke argiro nolatan daitekeen Jainkoa giza ekintza guztien bitartezko kausa, hauen bekatu eta baxukeria moralaren eragile izan gabe. Misterioak ditugu hauek, adimen natural soilak ezin dituenak gaizki baino aztertu beste laguntzarik gabe, eta, edozein sistemaren magalera jota ere, oztopo gaindiezinetan galdurik aurkituko da, eta kontraesanetan ere, arazo horiei buruz ematen duen urrats bakoitzean. Giza ekintzen indiferentzia eta kontingentzia aurrezagutzarekin elkarlotzea, edota Jainkoagandiko dekretuen izaera absolutua defendatu baina bekatuaren egile izatetik aske ateratzea hala ere Jainkoa bera: arazoak ditugu hauek filosofiaren ahalaz handikoak orain arteino. Zorionsua filosofia hori, berorren ausartziaz jabetzen badaki horrelako misterio gorenetan murgiltzerakoan, eta iluntasun harrigarritz hain beterik dagoen eremutik behar bezalako apaltasunez itzultzen bada benetan aproposa zaion barrutira, eguneroko bizitzaren ikerketara. Eragozpen nahikoa aurkituko baitu berton ere ikerketan iharduteko, duda, ziurgabetasun eta kontraesanen hondogabeko itsasoetan must egiten ibili barik.

IX ATALA
ANIMALIEN
ARRAZOIMENAZ

82. Izatezko zerei buruzko gure arrazonamendu guztiak halako Analogia batean daude oinarriturik, non beste antzeko kausetatik oharteman ditugun efektu beraiekek itxarotera garamatzan edozein kausatatik. Kausak euren artean guztiz direnean berdinak, analogia ere perfektua da, eta ziur eta erabakiortzat jotzen da hortik ateratako inferentzia. Batek, burdin-totxo bat ikustean, ez du inoiz dudatan jartzen pisua eta zatien kohesioa izango dituenik, beti oharteman dituen kasu guztietan bezalaxe.

Baina objektuen arteko antzekotasuna hain zehatza ez denean, analogia ez da hain perfektua, eta inferentzia ere ez hain erabakiorra, nahiz eta oraindik indarren bat izango duen, antz eta berdintasun-mailaren arabera. Arrazoikera hau medio, animaliadenei zabaltzen diegu animalia bati buruz ditugun anatomi oharpenak, eta ziur, odolaren zirkulazioa adibidez argi frogatua izan bada igela edo arraina bezalako izakiren batean, printzipio berori denetan ematen delako uste sendoa sortzen dela.

Analogiazko behaketa hauek urrunago eraman daitezke, baita orain darabilgun zientzia honetaraino ere. Eta giza adimenaren eragiketak edo gizakiaren grinen jatorria eta konexioa azaltzeko darabilgun edozein teoriak hartuko du autoritate-indar gehigarria, teoria hori beste animalia guztietan ere fenomeno berdinak azaltzeko beharrezko aurkitzen badugu. Froga hauxe egingo dugu arestiko gogoetan gure arrazonamendu esperimental oro azaldu nahian erabili dugun hipotesiarekin, eta espero dugu ikuspuntu berri honek balioko digula lehengo behaketa guztiak bermatzeko.

83. Lehenik, bistakoa dirudi animaliek ere, gizakumeek bezala, esperientziatik ikasten dutela gauza asko, eta kausa berdinei beti gertaera berdinek jarraituko dietela inferitzen dutela.

Printzipio honen bidez, kanpo-objektuen propietate nabarientara egiten dira, eta jaiotzatik hasita doaz gradualki pilatuz suaren, uraren, lurraren, harrien, goi-beheen, sakoneren, eta abarren izaerari buruzko, eta euren eragiketatik gertatzen diren efektuei buruzko ezagutza. Oso erraz bereiz daitezke hemen gaztearen ezjakintasuna eta esperientziarik eza, zaharraren tentu eta zuhertasunaren ondoan, behaketa luzearen bidez ikasi baitu honek kaltegarri zaionari itzurtzen eta eroso nahiz atsegin zaiona bilatzen. Landara ohitutako zaldiak ondo ezagutua du jauzi egin dezakeen altuera egokia eta ez da inoiz saiaturik bere indarraren edo trebetasunaren gainetik dagoenarekin. Galgo zaharrak gazteagoen bizkar utziko du jazarraldiaren parterik nekagarriena, erbia jirabiraka hastean harrapatzeko gero, eta bere behaketan eta esperientzian baizik ez dira oinarritzen une horretan egiten dituen aieruak.

Are nabariago suertatzen da hau animalengan zentzabideak eta hezkuntzak duen eraginengatik, sari eta zigorrak egoki aplikatuz erakus baitiezaieke edozein ekintza-mota, euren instintu eta joeren aurkakoena dena ere. Ez al da esperientzia minaren beldurretan jartzen duena txakurra, mehatxu egiten zaionean edo makila jasotzen zarta emateko? Eta ez al da esperientzia baita ere bere izenaren deira erantzutera behartzen duena, eta inferituarazten, hots arbitrario hori medio, besteei barik berari deitu nahi diozula, eta berari deitzeko ahoskatzen duzula izen hori era jakin batez eta doinu eta azentu jakin batez? Kasu guzti hauetan hauteman dezakegu bere zentzuak zuzenki kolpatzen dituen halako zerbait inferitzen duela animaliak, eta inferentzia hau aurretiko esperientzian oinarritua duela erabat, izaki honek bere behaketan beste antzeko objektuetatik beti gertatzen ikusi dituen ondorio berdinak direlarik oraingo objektu honetatik ere espero dituenak.

84. Bigarrenik, ezinezko da animaliaaren inferentzia hau argumentu- edo arrazoiketaprozesuren batean oinarritzea eta hortik konkluditzea antzeko objektuei antzeko

gertaerek jarraitu behar dietela, eta naturaren abioa bere eragiketetan erregularra izango dela beti. Ezen, honelako argumenturik izatez baldin baledi ere, ilunegia litzateke seguraski hain adimen inperfektuen oharmenterako, filosofo-jeinu baten aditasuna eta arreta guztia beharko luketelarik hura kausitu eta hautemateko. Beraz, animaliak ez dira gidatzen arrazoiketaz inferentzia hauetarako; ezta haurrak ere, ez eta gizadirik gehiena bere ekintza eta konklusio normaletan. Ez dira hartaz gidatzen filosofoak eurak ere, bizitzaren alderdi praktikoko guztietan herri xehearen pareko baitira gehienetan, eta eredu berdinen arabera portatzen. Naturak beste printzipioren bat eskaini behar izan du, erabilpen eta aplikazio orokor eta errazagokoa. Bestalde, ezin zaio utzi hain zalantzako den arrazoiketa- eta argumentazio-prozesuari bizitzan halako ondorio itzela duen eragiketa, kausetatik efektuak inferitzea alegia. Zalantzazko gerta badaiteke hau gizakumearen kasuan, ez dirudi inolako zalantzarik ametitzen duenik animali kreaturei dagokienez, eta, konklusio hau batarako irmoki ebatziz gero, unibertsaltiki ere inolako salbuespen edo erreserbarik gabe onartua izan behar duen presuntzio sendoa dugu, analogiaren arau guztien arabera. Ohitura baino ez da animaliei zentzuen aurrean aurkeztutako edozein objektutik beronen ohizko kidea inferiarazten diena eta haien irudimena bataren agerpenetik bestea irudikatzen daramana, guk sinespidea (belief) deitzen diogun modu berezi batez. Eta ez daiteke eragiketa honen beste zergatirik eman, guk hauteman eta beha ditzakegun izaki sentitibo orotan, direla goiko espezieetakoak nahiz behekoetakoak.¹⁶

85. Baina animaliek beren ezagutzaren zati handi bat behaketatik ikasi arren, bada naturaren jatorrizko eskutik datorkien beste zati handi bat ere, ohiz daukaten gaitasun-maila zeharo gaitzen duten ezagutzak alegia, eta neurri txikian edo ezertan ere hobetzen ez dituztenak luzaroko praktika edo esperientziaren bidez. Hauei instintuak deitzen diegu, eta hain ditugu miresgarri non oso apartekotzat eta ulergaitzat dauzkagun, giza adimenaren gogoeta guztiak gorabehera. Baina gure harridura gutxitu edo desagertu egingo da agian hurrengo hau kontsideratzean, animaliekin batera daukagun eta gure bizitzako jokabide osoa bere menpe duen arrazonamendu experimental horixe bera instintu edo ahal mekaniko moduko zerbait baino ez dela, guran eragina duena geuk ere jakin gabe, eta bere eragiketa nagusietan ezein ideia-erlazio edo erkaketak gidatzen ez duena, gure adimenaren objektu propioak gidatzen dituen bezala. Instintu ezberdina bada ere, instintua da nonbait gizakiari suari ekiditen irakasten diona, instintua den bezalaxe txoriari halako zehaztasunez irakasten diona inkubazio-arte, txitaldiaren antolaketa eta ordena guztiarekin.

X ATALA
MIRAKULUEZ
I PARTEA

86. Bada Tillotson doktorearen idazlanetan benetako presentziaren kontrako argumentu bat, zehatza dotorea eta sendoa, seriooki errefusatzeari hain gutxi merezi duen halako doktrina baten aurkako beste edozein argumentu izan daitekeen neurrian behintzat.

Orok dazagute, dio prelatu jakitun honek, bai Eskritura Santuaren baita Tradizioaren autoritatea, gure Salbatzaileak bere jainkozko misioa frogatzeko egin zituen mirakuluen lekuko zuzenak izan ziren apostoluen testigantzan soil-soilik oinarritua dagoela.

Hortaz, kristau-erlijioaren egiaz dugun ebidentzia gure zentzuen egiaz duguna baino txikiagoa da oraindik, ezen gure erlijioaren lehen autoreengan ere ez baitzen handiagoa izan eta, garbi dagoenez, gutxitu baino ezin egin haiengandik dizipuluengana igarotzean; eta inork ezin jar lezake hauen testigantzan bere zentzuen aurreko objektuan baino konfidantza handiagoa. Baina ebidentzia ahulagoak ezingo du inoiz beste sendoago bat ezabatu, eta, beraz, benetako presentziaren doktrina argi eta garbi errebelaturik balego ere Eskritura Santuan, arrazoiketa bidezkoaren arauen aurka gindoazke, zuzenki, hari atxekitzean.

Zentzuaren kontra doake hau, zimendutzat bide dituen ez Eskriturak ezta Tradizioak dutelarik euren alde zentzuen pareko ebidentziarik, kanpo-ebidentziaz jotzen ditugun bitartean soil-soilik, eta ez Espiritu Santuaren eragin zuzenez guretariko bakoitzaren barrena ekarritzat.

Ezertxo ere ez egokiagorik mota honetako argumentu erabakior bat baino, fanatismo eta superstizio gangarrenak isilarazi beharko lituzkeena gutxienez, horien zelatada putzetatik gaitzen salbo. Zorioneko sentitzen naiz horrelako argumentu bat aurkitu dudalako, ikasien eta jakintsuen artean oztopo iraunkor izango dena, zuzena baldin bada, edozein eratako amarru superstiziosoaren aurrean, eta beraz, erabilgarri izango dena munduak diraueno. Horren luze joango baitira, uste dudanez, mirakuluen eta mirarien kontakizunak edozein historiatan, sakratuan nahiz profanoan.

87. Esperientzia izan arren gure gidari bakarra izatezko zere buruzko arrazoiketan, aitortu behar da ez dela guztiz hutsezina, aitzitik zenbaitetan erroretara ere gida gaitzakeela. Zuzen dabil bere arrazoiketan, eta esperientziarekin bat, gure klima honetan eguraldi hobearekin espero duena ekaineko aste batean beste abendu batean baino, baina egia da huts egitea suerta dakiokeela gertaerari dagokionez. Hala ere, esan behar dugu, kasu horretan ez lukeela esperientziaren kexatzeko motiborik, ezen honek aurretiaz ohartarazten gaitu eskuarki ziurtasun ezaz, behaketa ernaiz ikas dezakegun jazoeren aurkatasuna medio. Efektu guztiek ez diete ziurtasun berdinez jarraitzen haien ustezko kausei. Gertaera batzuk lurralde eta aldi orotan agertu izan dira iraunkorki elkartuak; beste batzuk, oster, aldakorrago agertu izan ohi dira eta, noizbehinka, gure itxaropenak zapuztu ere egiten dituzte. Horrela, beraz, izatezko zere buruzko gure arrazoiketetan, irudi daitezkeen segurantzak maila guzti-guztiak gertatzen dira: hasi goi-goiko ziurtasunetik eta beheerako motako ebidentzia moraleraino.

Jakintsuak, beraz, ebidentziari ematen dio sinespidea. Esperientzia hutsezin batean oinarritzen diren konklusioen kasuan, goren mailako segurantzaz aurrikusten du gertaera eta iraganetik duen esperientzia hartzen du gertakizun dagoen horren froga erabakiortzat. Gainerako kasuetan tentu handiagorik ibiliko da: aurkako diren esperimenduak neurtzen ditu, hauetariko gehienak zein aldetara makurtzen diren hausnartzen du, eta alde honetara jotzen du, ezbaiz eta zalantzaz. Eta bere judizioa finkatzerakoan, azkenean, ebidentziak ez du gaingaitzen gure propioki probabilitatea deitzen duguna. Edozein probabilitatek, hortaz, aurkako esperimendu eta behaketak suposatzen ditu, non alderdi batak abantaila ateratzen dien besteei eta bere

nagusitasunaren neurriko ebidentzia sortzen. Ehun kasu edo esperimenduk batetik eta hamabostek bestetik gertaera baten zalantzazko iguripena baino ez digute ematen, baina bat bakarra kontra duten ehun esperimendu uniformek segurantzamaila polita eragiten dute arrazoiz. Betiere, aurkako esperimenduak neurtu beharra dugu, aurkakorik denean, eta kopuru txikiena ken handienari, ebidentzia nagusi honen indar zehatza ezagutzeko.

88. Printzipio hauek kasu partikular bati aplikatuz, ez dela ikusiko dugu arrazoiketa-mota arruntagorik, baliagarriagorik eta era berean giza bizitzarako beharrezkoagorik gizakumeen testigantzatik eta lekuko nahiz zuzeneko ikusle direnengandik eratorria baino. Arrazoiketa-mota hau kausa-efektuaren erlazioan oinarrituta dagoenik uka dezake norbaitek agian. Ez naiz eztabaidan sartuko berba dela eta. Aski izango da ohartzeaz, horrelako edozein argumenturen aurrean, giza testigantzaaren egitasunaz dugun behaketatik eta gertakariak lekukoaren informarekin duten ohizko adostasunetik beste ezein printzipiotatik ez datorrela gure segurantzara. Arau orokor delarik objektuek ez dutela euren artean konexio aurkigarririk eta haien arteko lotura erregular eta iraunkorraz dugun esperientzian oinarriturik daudela soil-soilik batetik bestera ateratzakegun inferentzi guztiak, argi dago ez genukeela arau honen salbuespenik egin behar giza testigantzaaren alde, ezen beronek gertaerarekin duen loturak beste edozein loturak adinako beharrezkotasun txikia ageri baitu bere baitan. Gizakiak ez balu oroimena neurri bateraino euskar, eta ez balu normalki egitarantzko joera eta jatortasun printzipio bat, ez balu lotsarik sentituko gezurretan harrapaturik, ez balira hauek, diot nik, esperientziak giza izaerari atxekirik eriden ohi dituen kualitateak, ez genioke inoiz konfidantza txikienik ere emango giza testigantzari. Eldarnioaren menpe dagoenak edo bere faltsukeria eta zapokeriagatik ezagun denak ez du inolako autoritaterik gudan.

Eta lekukotasunetik eta giza testigantzatik datorkigun ebidentzia hau iragan esperientzian dagoelarik oinarrituta, esperientziaren arabera da aldakor, frogatzat hartua izango delarik edota probabilitatetzat, kontutan harturik iraunkor ala aldakor agertzen zaigun informe jakin baten eta objektu jakinaren arteko lotura. Bada zenbait zirkunstantzia kontutan hartzekoa mota honetako judizio guztietan, esperientziatik eta behaketatik datorrelarik betiere haiei buruz sor daitezkeen eztabaida guztiak garbitzeko azken irizpidea. Esperientzia hau erabat uniforme ez badator posibilitateren batekiko, ekidinezinezko aurkakotasun batez lagundurik agertuko da gure judizioetan, beste edozein motatako ebidentzian izaten den argumentuen arteko aurkakotasun eta suntsiketarekin. Zalantzan jartzen gara sarritan besteen informeei buruz. Ezbaia eta ziurgabetasuna eragiten duten aurkako zirkunstantziak neurtzeari ekiten diogu, eta posibilitateren baten nagusitasuna idorotzean, hartara makurtzen gara; baina, oraindik ere, bere antagonistaren indarraren heinean motz bilakatu zaigun segurantzaz.

89. Ebidentziaren aurkakotasuna, kasu honetan, kausa ezberdinetatik erator daiteke: aurkako testigantzen arteko oposiziotik, lekukoen izaera eta kopurutik, testigantza emateko modutik, edo zirkunstantzia guzti hauen bateratzetik. Susmoak jotzen gaitu izatezko zerari buruz, lekukoak euren arteko kontraesanean dabiltzanean, gutxi baino ez direnean, edo badaezpadako izaerakoak, interesen bat dutenean euren biezpenean, zalantzaz agertzen direnean testigantza ematean, edo, aitzitik, baiezen gogorregiz. Antzeko beste hainbat zertzelada dira giza testigantzatik datorren argumentua indarge edo suntsi dezaketenak.

Demagun, adibidez, testigantzak baieztu nahi duen gertakariak ezohizko edo miragarri den zerbait duela. Orduan, testigantza horretatik ateratzen den ebidentzia ere makala izango da, gehiago edo gutxiago, gertakaria bera ezohizko den neurrian. Lekukoei eta historialariei sinestearen arrazoia ez datza guk testigantzaaren eta errealtatearen artean aurretiaz atzeman dezakegun konexioren batean, baizik hauen artean adostasun bat aurkitu ohi dugulako. Baina testifikatzen zaigun gertakaria inoiz gutxitan baizik ez

dugunean izan behagarri, aurkako esperientzia biren arteko burruka gertatzen da, eurentariko bata suntsitu egiten duelarik bestearen indar guztia, eta garaileak bakarrik ahal duelarik orduan geratzen den indarraz gogoan eragin. Lekukoen testigantzarekiko segurantzaz-gradu bat damaigun esperientziaren printzipio huraxe da oraingo kasu honetan ere beste segurantzaz-gradu bat damaiguna baieztu nahian dabilen gertakariaren kontra. Aurkakotasun honetatik kontrapisu bat sortuko da nahitaez, eta elkarren arteko suntsiketa sinespidearen eta autoritatearen artean.

Kontu hori ez nuke sinestuko Katon-ek berak esanda ere, esaera zaharra zen Erroman, filosofo abertzale hura bizirik zen bitartean ere.¹⁷ Gertakari baten sinesgaiztasunak, onartzen zen, hain autoritate handi bat ere balio gabe utzi zezakeen.

Izotzaren efektuei buruzko lehen kontaketa sinetsi nahi ez zituen printze indiarrek zuzen arrazonatu zuen, eta testigantza sendo bat behar izan zuen, noski, berarentzat hain ezezagun zen natur egoera batetik sortuak eta bere esperientzia iraunkor eta uniforme barneko gertaerekin hain analogia gutxi zuten gertakari bati baietza eman aurretik. Bere esperientziaren kontrakoak ez izan arren, ez baitziren, hala ere, haren araberrak.¹⁸

90. Baina lekukoen testigantzaren aurkako probabilitatea gehitzeko, eman dezagun, miragarria bakarrik izan beharrean, mirakulutsua dela, alafede, baieztatu duten gertakaria, baita eman dezagun, testigantzak, bereiz eta bere buruz, frogantza erabateko bat osatzen duela: kasu honetan, frogatzen duen frogatzen dugu beste frogatzen duen aurrez aurre, hauetarik sendoa aterako delarik garaile, baina, hala ere, antagonistak duen indararen hein berean urritu ere bere indarrean.

Mirakulu bat lege naturalen bortxatzea da, eta esperientzia tinko eta aldakaitzez jarriki ditugunez legeok, mirakulu baten aurkako frogatzen duen gertakariaren izaera beragatik, esperientziatik erator daitezkeen ezein argumentu imajinagarri bezain erabatekoa da. Zergatik da bestela probable baino gehiago gizaki guztiek dutela hil beharra, beruna ezin dela berez airean mantendu, suak egurren duela erregai eta ura iraungitzaile, ez bada gertaera hauek naturako legeen arabera dakusgizula eta legeen bortxaketa bat dela beharrezko, edo mirakulu bat, beste hitz batez esateko, horiek galarazteko? Ez da mirakulutzat hartzen, naturaren abio arruntaren barne gertatzen den ezer. Ez da mirakulua, itxura baten osasuntsu dirudien pertsona bat bapatean hiltzea, ezen horrelako heriotza, nahiz eta bestelakoak baino ezohizkoagoa izan, ikusi dugu, halaz ere, gertatu izan dela maiz. Bada mirakulua, ordea, hildako bat berpiztea, halakorik ez baitugu sekula ikusi ezein garai ez lurraldetan. Esperientzia uniforme bat da beharrezko, beraz, edozein gertaera mirakulutsuren aurrean, gertaera horrek ez luke bestela mirakulu izenik mereziko. Eta esperientzia uniformeak frogatzen duenez, hona hemen frogatzen duen eta oso bat, gertakariaren izaeratik eratorria, edozein mirakuluren existentziaren aurka dagoena; ezingo delarik frogatzen duen suntsitu eta mirakulua sinesgarri bihurtu, nagusiago den kontrako frogatzen duen baizik.¹⁹

91. Ondorio xumea (eta gure arreta merezi duen arau orokorra) honexetan datza, "ezein testigantza ere ez dela mirakulu bat ebazteko behar bestekoa, testigantza horren faltsutasuna ez bada behintzat, ebatzi nahi duen gertakaria bera baino mirakulutsuagoa; kasu honetan ere, argumentuen arteko elkar-suntsiketa gertatuko delarik, eta nagusi den argumentuak damaigun segurantzaz-gradua, apalagoaren indarra deskontatu ondoren dagokiona baino ez delarik izango". Norbaitek esaten baldin badit hildako bat berpizten ikusi duela, berehala jarriko naiz pentsatzen zer ote den gertakorratzen: pertsona hau iruzurti izatea, edo iruzurtua, ala kontatzen duen gertakaria benetan gertatu ahal izatea. Mirakulu bata pisatuko dut bestearen kontra, eta batean aurkitzen dudana nagusitasunaren arabera hartuko dut erabakia, betiere mirakulu handiena ezetsiz. Testigantza horren faltsutasuna kontatzen duen gertakaria bere baino mirakulutsuagoa balitz oraindino, eta ez lehenago, lor lezake bere alde ene sinespidea edo iritzia.

II PARTEA

92. Aurreko arrazonamenduan zera suposatu dugu, mirakulu baten oinarri den testigantza erabateko frogaren naurrikoa datekeela, eta testigantza honen faltsutasuna benetako mirari bat litzatekeela. Erraz erakus daiteke, hala ere, eskuzabal baino eskuzabalago izan garela amore emate horretan, eta gertaera mirakulutsurik ez dela inoiz euskarritu halako ebidentzia osoan.

Zeren eta, batetik, ezin baita aurkitu historia osoan zehar mirakulu bakarraren testigantzarik, halako bainarik gabeko zentzu, hezketa eta ikasketadun gizakume-kopuru nahikoak emana, non berauen edozein tronpaketatik seguru gaitezen; inori iruzurrik egiteko inolako asmoren susmo txikienetik at jarriko lituzkeen dudagabeko zintzotasunaz hornituak; gizartearen aurrean halako sinesgarritasun eta izen onekoak, non zer galdu asko leukaketen faltsukeriaren batean harrapatuak izanez gero; eta, aldi berean, halatan jendaurrean eta munduaren alderdi ezagunean burutuak izan diren gertakariak baieztatuz, non ekidinezinezko litzatekeen egiaztatzea: inguruabar guzti hauexek dira beharrezko, gizakumeen testigantzarekiko segurantzaren osoa ukan dezagun.

93. Bigarrenik, printzipio bat beha dezakegu giza izaeran, zehazki aztertuz, asko bai asko gutxiarazten duena edozein mirariri buruzko giza testigantzan jar genezakeen segurantzaren.

Gure arrazoiketetan normalki gidatu ohi gaituen araua honexetan datza, esperientzi eremuan ez dauzkagun objektuak esperientziaren dauzkagun antza dutela; ohizkoentzat hartu dugun hura dela beti gertakorrena, eta argumentuen arteko aurkakotasunen bat ematen denean, izandako behaketa kopuru handiaren oinarriturik dagoenari eman behar diogula lehentasuna. Baina, arau honen arabera ihardutean, lehenbizi uko egiten badiogu ere ezohizko eta normalean sinesgaitz den edozein gertaerari, ondoren berriz ez dio gogoak arau berari jarraitzen, baizik, erabat zentzugabeko eta mirakulutsu den zerbait baieztatu zaionean, are errazago onartzen jotzen du gertakari hori, beronen autoritatea guztiz suntsitu beharko lukeen zirkunstantzia huraxe dela eta, hain zuzen. Mirakuluek sortu ohi duten ezustearen eta txundiduraren grina hori zirrara hain atsegina izanez, beronen jatorri diren gertakariak sinestera bultzatzen du nabarmenki.

Hain urruti heltzen delarik hau, non, atsegin horretaz zuzenki gozatu ezin dutenei ere, eta azaltzen zaizkien gertaera mirakulutsuetan ezin sinetsi duten arren, laketa zaiela hala ere bigarren eskuko edo erreboteko atseginaren partaide izatea, harro eta zoriontsu sentituz gainera beste batzuen txundidura kitzikatzen.

A zer nolako antsiaz jaso ohi diren bidaiarien kontu mirakulutsuak, lur zein itsas-munstroen deskribaketak, eta abentura miragarriez, gizaki harrigarriez eta ohitura latzez kontatzen dutena. Gehitu gainera erlijiozko aiurria harridura-gustu horri eta akabo orduan zentzua; galduak ditu giza testigantzak, kinka horretan, bere autoritate-asmo guztiak.

Erlijioduna sutua izan daiteke eta errealiterik ez duena ere ikusi egiten duela sinetsi. Kontatzen duen hori faltsua dela jakin arren, jarrai egin dezake oraindik berearekin (munduko asmorik onenarekin) halako xede sakratua bultzatu nahirik; edo eldarnio honetan erori gabe ere, gizakien artean beste inori ezein zirkunstantzitan eragin diezaiokeen baino indar handiagoz eragin diezaioke hain tentazio sendoz zirikatutako harrokeriak; eta bere komenentziak ere indar berdinez. Haren entzuleek ez dute agian, eta ez dute izan ere normalean irizpiderik euren ebidentzia eztabaidatzeko. Daukaten irizpidea ere bazterrera utziko dute, printzipioz, goitiar eta misteriotsu diren gai hauetan. Edo erabiltzeko prest baleude ere, grinak eta irudimen beroak oztopo baino ez die egingo euren eragiketa erregularrean. Sineskortasunak gehitu egingo du haien ausartkeria, ausartkeriak, berriz, sineskortasuna gainindartu.

Mintzo-ederrak, azken muturrera eramanak, leku gutxi baino ez dio uzten arrazoiari eta hausnarketari; oster, fantasiara edo irritsetara zuzentzen delarik bete-betean, atxilotu egiten du entzuleen borondatea eta euron adimena azpiratu. Zorionez, inoiz gutxitan iristen da puntu honetara. Hala ere, Tulio edo Demostenes batek nekez lortuko zutena Erroma edo Atenaseko entzulegoarekin, edozein Kaputxinok, edozein maisu ibiltarik nahiz finkok lor dezake gizadirik gehienarekin, eta are errazago halako irrits bastoak eta arruntak ukituz.

Gizadiak ezohizkora eta miragarrira duen joera bortitza frogatzeko aski dira asmatutako mirakulu, profezia eta gertaera supernatural guzti horiek, garaian garaiz salatuak izan direnak, dela aurkako ebidentziaz, dela euren absurduak berak salatu dituelako, eta mota honetako kondairen kontrako susmoa sortu beharko luketenak arrazoiz. Hauxe da gure pentsaera naturala, gertaera arrunt eta sinesgarrienei buruz ere. Esate baterako, ez da izango notiziarik hain erraz sortu eta hain arin zabaltzen denik, batez ere baserri-auzo eta probintzi herrietan, ezkontzei buruzkoa baino. Nahikoa eta lar egoera bereko gazte bik elkar birritan ikustea, auzateria guztiak berehala lot ditzan. Hain berri kilikagarri bat ematearen atseginak, zabaltzearenak, eta aurreneko informatzaile izatearenak hedatzen du komunikazioa. Eta hain ezagun dugu hau, ezen zentzudun den inork ere ez dien arretarik emango informe hauei, beste ebidentzia handiago batez bermaturik ikusi arte. Ez al dira grina hauexek, eta handiagoak ere, gizadirik gehienari bultz dagiotenak era guztietako erlijio-mirakuluak sinestera eta kontatzera bizitasun eta ziurtasun handienaz?

94. Hirugarrenik, naturaz gaindikoen edo mirakuluen kontaketa ororen kontrako presuntzio sendo bat da kontu horiek batipat herri barbaro eta ezjakinetan ohi direla ugari; eta noizbait herri zibilizaturen batek onartu badu ere baten bat, aurkitzen dugu, herri horrek arbaso ezjakin eta barbaroengandik jaso duela, hartutako iritziei beti laguntzen dien berrespen eta autoritate ukiezinez haiek transmitituak. Edozein herriren aintzin-historia sakonki irakurtzean, mundu berri batera lekualdatuak sentitzen gara, non izadi-bornuak erabat loka diruditen eta elementu bakoitzak bere eragiketak gaur bezala barik beste era batera burutzen. Eta guda, iraultza, izurrite, gabezia eta heriotza ez bide dira inoiz guk esperientziaz dazagutzagun kausa natural horien efektu. Mirariak, iragarpenek, orakuluek eta usteek guztiz estaltzen dituztelarik ilunean haiekin nahasi dauden gertaera natural urriak. Baina lehenengo horiek direnean urrituz doazenak orrialdeak pasatu ahala eta aro ilustratueta hurbildu ahala, laster ohar gaitezke ez dagoela ezertxo ere misterioitsu edo supernaturalik kasuan, baizik dena datorrela gizadiak miragarriarantz duen ohizko joera horretatik, giza izaerari guztiz erauzi ezin zaion jaugina berau, noizbehinka zentzuak eta jakintzak galga jartzen dioten arren.

Arraroa, esan dezake irakurle zentzudun batek, historialari harrigarri hauei astiro irakurri ondoren, halako gertaera miragarriarik inoiz ez gertatzea egun. Baina ez da batere arraroa, nire ustez, gizakumeek edozein arotan gezurra esatea. Ahultasun honen adibide nahikoa ikusi ahal izan dituzu, hurrean. Zuk zeuk ere entzunak izango dituzu horrelako kontu miragarri asko, kontatzen hasiak, baina, jakintsu eta zentzudun guztien aldetik mesprezuz hartuak izatean bertanbehera laga dituenak, azkenean, herri xeheak ere. Egon ziur hain izugarri hedatu eta loratu diren iruzur famatuek ere horien antzeko hasierak ukan zituztela, baina, soro aproposago batean ereinak, haiek bezainbateko mirari bilakatu direla ia azkenean.

Politika zuhurra Alexandrorena, orain ahaztua izan arren behinola hain ospe handiko profeta faltsu harena, Paphlagonia aukeratu zuenean bere iruzurren lehen plazatzat, hango jendea hain ezjakina eta kokorroa omen zelako, Lucanok dioenez, non gezur lodiena ere irensteko prest zegoen. Urruti samar aurkitzen den jendeak, arazoak ikerketarik merezi duen pentsatzeko ere ahalge, ez dauka informazio hoberik jasotzeko aukerarik. Istorioak mila zertzeladaz handipuzturik iritsiko zaizkio. Tentelak finak

izaten dira iruzurra zabaltzen, jakintsuak eta ikasiak, ordea, absurduari burla egitearekin konformatu ohi diren bitartean, gezurra errazki errefutatzeke balio dezaketen inguruko gertakariez informazioa lortu beharrean. Horrela iritsi zen goian aipatutako iruzurti hura jarraitzaile lerroak erakartzera Paphlagoniar ezjakinen artetik, baita filosofo grekoen artetik ere, eta Erroman maila goreneko jende printzipalaren artetik. Marco Aurelio enperadore jakintsuaren beraren arreta erakartzea ere lortuz gainera, haren iragarpen iruzurtien gorabeheran uzteraino guda-espedizio baten arrakasta.

Iruzurra jende ezjakinaren artean hastearen abantailak hain dira handiak, ezen, amarrua zabarregia balitz ere gehiengo bati sartzeko (gertatu gertatzen da hau ere, inoiz gutxitan baina), arrakasta posibilitate askoz gehiago luke urrutiko lurraldeetan euren ezagutza eta arteengatik ospetsua den hiri batean hasiera emanda baino. Barbaro hauetarik ezjakinenak eta baldarrenak izango dira berria lau haizetara zabalduko dutenak. Herkideen arteko inork ez du izango iruzurrari aurre egin eta irabazteko beste harreman zabalik, edo prestigio eta autoritaterik. Badu garaitzarako aukera franko, honez gero, gizakiak miragarritantz duen joerak. Hara non, bada, bere sorlekuan batere sinesgarritasunik ez duen istorio bat egia bilakatuko den handik mila milatara. Baina Alexandrok atenastarren artean jarri balu bere egoitza, jakintza-erresuma ospetsu hartako filosofoek berehala hedatuko zuten, Erromatar inperioan zehar, arazoari buruzko beren iritzia, eta gizateriari erabat begiak zabalaraziko, halako autoritate handian oinarriturik eta arrazoiaren eta mintzo-ederraren bitartez azalduz. Ez da, ordea, beti gertatzen, oso desiragarri izan arren, Alexandro guztiak bere Lucano-rekin topo egitea, haren iruzurrak agerian uzteko eta azaltzeko prest.

95. Mirarien autoritatea murrizten duen laugarren arrazoitzat gehi dezaket, mirari bat beraren testigantzarik ez dagoela, esplizituki salatuak izan ez direnen artean ere, testigu kopuru kontaezin baten kontrakarrik ez duenik; horrela beraz, mirariak jaten du testigantza sinesgarritasuna jan ezezik, testigantzak bere burua suntsitzen du. Hau hobeto ulertzeko har dezagun kontutan, erlijioei dagokienez, ezberdina dena aurkakoa dela, eta ezinezkoa dela aintzinako Erroma, Turkia, Siam eta Txinako erlijioak, guztiak, oinarri sendo batean zimendaturik egotea; beraz, erlijio hauetariko batean burututzat aldarrikatzen den edozein mirakulua (eta ugari dira mirakuluak guztiotan), berari dagokion sistema baiezte duelarik zuzeneko ondorio, indar bera izango du, zeharka bada ere, gainerako sistema guztiak ezeztatzeke. Lehiakide duen sistema deuseztatzea, berriz, sistema horren oinarritzko mirarien sinesgarritasuna deseuztatzea da; hortaz, erlijio ezberdinetan ematen diren mirari guztiak, kontrako gertakartzat hartu behar dira, eta mirarion ebidentziak, ahul nahiz sendo, bata bestearen aurkakotzat.

Arrazoiketaren metodo honen arabera, Mahomaren edo bere jarraitzaileen mirakuluren batean sinesten dugunean, barbaro afrikar gutxi batzuen testigantza dugu bermagarri. Gainera bestalde, Tito Livio, Plutarko, Tazito eta abarren autoritatea hartu behar dugu kontutan, hots, euren erlijio jakinetan mirakuluren bat kontatu duten autore eta lekuko greziar, txinatar edo erromatar katoliko guztiena. Esan nahi dudana, hauek mirakulu mahomatarra aipatzean eta, beroiek kontatutako mirakuluekiko duten segurantzaren berdinez, kontra egitean leukaketen ikuspuntu horixe dela guk izan behar duguna euren testigantzari behatzeko orduan. Argumentu honek xotil eta sofistikatuegia irudi dezake, baina egiatan ez du alderik epaile baten arrazoiketarekin, suposatutzat ematen duenean deseuztaturik geratzen dela norbaiten krimena baieztatzen duen bi lekukoren sinesgarritasuna, beste bi lekukoren testigantza datorkienean kontra, berrehun lekoatara zegoela esanez hura, krimena egin omen zuela dioten une berean.

96. Historia profano osoan lekukotza hoberenetarikoa egin zaion mirakulua, Vespasianori buruz Tazitok kontatzen duena da, bere txuazitsu bat sendatu bide zueneko Alexandrian eta baita zangomotz bat ere, bere oinaren ukitu soilez. Serapis

jainkoagandiko ikuskari baten agindura zetozen, Enperadorearengana jotzeko agindu baitzien sendakuntza mirakulutsu hauetarako. Historialari fin harengan aurki genezake istorioa²⁰, zertzelada bakoitzak gehitu baino ez duelarik egiten, itxura batean, testigantzaren pisua, edonora aurkezteko modukoa argumentuaren eta mintzo-ederraren indar guztiarekin, baten bati axola balitzaio oraindik gaur superstizio gezurtatu eta idolatra haren ebidentzia indartzea. Enperadore handi haren seriotasuna, sendartasuna, adina eta prestutasuna, bere bizitza osoan zehar etxeko moduan solas egin ohi zuena lagunekin eta gortekoekin, eta inoiz ez zituena erakutsi Alexandro eta Demetrio batek hartzen zituzten jainko-planta nabarmenak; historialaria bestetik, bere xalotasun eta egitasunagatik ezaguna den idazle garaikidea, gainera Aintzinateko jeinurik handiena eta sakonena agian, eta sineskortasunera makurtzetik hain aske, ezen kontrakoaz izan baita salatua, ateismo eta profanotasunaz; mirakulua kontatzeko autoritatea eskaini zioten pertsonak gero, izaera eginekoak ziren iritzirako eta egitasunerako, suposa dezakegunez; gertakariaren lekuko zuzenak, Flaviotarren familiari inperioa kendu ondoren testigantza berretsi zutenak, saririk eman ezin zitekeenean gezurra esateagatik. Bata eta bestea gogoratzen dute bertan egon zirenek orain ere, ezein iruzur-saririk jaso gabe.

Guzti honi gehituz gero gertakarien izaera publikoa kontatuak izatean, argi eta garbi geratuko da beste ezein ebidentziak ere ez dezakeela benetan hain sendotasun handirik eduki halako iruzur gordin eta nabari baterako.

Bada, baita ere, Retz-eko Kardinaleak kontatutako istorio gogoangarri bat, gure arreta merezi dezakeena hurrean. Politiko azpikari hark Espainiara hanka egin zuenean bere arerioen jazarpenetik ihes, Zaragoza, Aragoiko hiriburutik igaro zen, eta hantxe eraman zuten katedralera gizon baten aurrera, zazpi urtez atezain izandakoa bertan eta hirian ongi ezaguna zena eliza hartako elizkizunetara joan ohi ziren guztien aldetik. Zangoetariko bat gabe ikusi izan zuten denbora luzez, baina gorputzadar hori berreskuratu egin bide zuen hankondoa olio santuz igurtzi ondoren, eta kardinaleak diosku bi hankekin ikusi zuela. Mirakulu hau eliza hartako kalonje guztiek abalatu zuten, eta hiriko biztanlego osoari ere deitzu zitzaion gertakaria berresteko, honek beronen debozio gartsuz mirakuluan erabat sinesten zuela aurkitu zuelarik gure kardinaleak. Kontatzailea ere, kasu honetan, delako mirariaren garaikide zen, izaeraz sinesgabe eta libertinoa izateaz gain, jeinu handikoa; mirakulua bera, hain bakana izatez, faltsifikaziorik nekez onar zezakeena, eta lekukoak asko kopuruz eta testifikatzen zuten gertakariaren ikusle, nolabait, guztiak. Gainera, ebidentziari are indar gehiago damaiona, eta gure sorpresa oraingo honetan bikoitz dezakeena, historia kontatzen duen kardinaleak berak ere ez diola itxuraz inolako sinespiderik ematen, ezin dugularik, beraz, iruzur sakratuan eskuhartzeaz susmagarritzat jo. Zuzen uste izan zuen, horrelako izaerako gertakari bat ezesteko, ez zuela testigantza zehatz-mehatz errefusatu beharrik, eta horri sorrera eman zioten sineskortasun eta bilaukeria bakoitzean arakatzen ibili beharrik faltsutasunaren bila. Bazekien jakin, erabat ezinezko izanik hau normalki edozein espazio eta denbora-tarte laburrean, guztiz zaila izango zela orduan, nahiz eta norbera hantxe bertan suertatu, kontu eginik gizateriaren zati handi baten fanatismoa, ezjakintasuna, maltzurkeria eta zapokeria. Horregatik konkluditu zuen, arrazonatzaile peto baten gisara, ebidentzia hark gezurra zeramala bere kopetan, eta edozein giza testigantzan oinarritutako mirakulua barreagarri zela gehiago eztabaidagarri baino.

Ez da izan seguraski inoiz pertsona bati egotziriko hain mirakulu-kopuru mardulik oraintsu Frantzian egin omen direnen parekorik, bere saindutasuna dela eta herria horren luzaro engainaturik eduki duen Jansenista entzutetsua dugun Pariseko Abadearen hilobi gainean hain zuzen ere. Gaisoen sendaketa, gorrei entzumena eta itsuei ikusmena bihurtzea omen ziren hilobi sakratu haren ohizko efektuak, inguru osoan zabal egin

zenez. Baina, harrigarriago dena oraindik, mirakuluetarik asko unean bertan demostratuak izan ziren, zalantzagabe zintzo ziren epaileen aurrean, testigu sinesgarri eta printzipalek egin zuten lekukotza, aro ilustratu batean gainera, eta gaur egun munduan daitekeen lekurik bikainenean. Eta hau ez da dena. Mirakuluon zerrenda luze bat argitara eman zen eta denetatik zabaldu. Eta Jesuitak eurak ere ez ziren izan kapaz haiek argudiatu eta argitzeko, nahiz eta ordena ikasia izan, magistratu zibil baten laguntza eta guzti ihardun, eta egin omen ziren mirakuluek aldeztu zuten iritziaren guztiz kontrakoak izan. Non aurkitu horrelako zirkunstantzia-bildumarik, gertakari bat berresten bat eginik? Eta zer jarri halako lekuko-multzo handi baten aurrez aurre, zera ez bada, kontatzen dituzten gertaeren euren erabateko ezintasuna edo izaera mirakulutsua? Eta seguraski, bestalde, aski errefusapentzat joko du horixe bakarrik ere edozein pertsona zentzudunek.

97. Ondorio zuzentzat hartu behar ote dugu, bada, giza testigantza zenbaitek indar eta autoritate handiena duelako kasu batzuetan, Filipos edo Farsaliako bataila kontatzerakoan adibidez, indar eta autoritate bera izan behar duela, hori dela eta, kasu guztietan? Demagun Zesar eta Ponpeioren gudarosteek, biek erreklamatzeko dutela bakoitzak berarentzat bataila horien garaitza, eta alderdi bakoitzeko historialariek beren aldearen abantaila baieztatu dutela uniformeki: nola liteke gai orduan gizadia, hain urrutiko garaitik, batzuen edo besteen alde erabakitzeak? Era berean da gogorra Herodoto edo Plutarkok kontaturiko mirakuluon eta Mariana, Beda edo beste edozein fraide historialarik kontatutako arteko aurkakotasuna.

Fede oso akademikoa dute jakintsuek narratzailearen grinaren alde makurtzen den edozein informerekiko, dela bere herria, familia edota bere burua goraltzen duenean, dela, edozein modutan ere, bere joera eta jauginekin batera datorrenean. Baina ba al da tentazio handiagorik zeruaren misiolari, iragarle edo enbaxadore aurkeztearena baino? Hain izaera goitiarra erdiestearren norik ez lioke aurre egingo hainbat arrisku eta oztopori? Edo baten bat, harrokeria edo irudimen sukartsua medio, konbertituko balitz lehenbizi eta iruzurrean seriozki erori, izango al luke berorrek gero eskrupulurik gezur bedeinkatuz baliatzeko hain xede sakratu eta meritagarri baten alde?

Txinparta txikiena ere sugar bilaka daiteke hemen, erregaiak beti baitaude horretarako prest. Avidus genus auricularum²¹ delakoak, jendaila liluratuak, antsiaz onartuko dizu, batere ikerketarik gabe, superstizioa finkatzen eta txundidura eragiten duen edozer. Eite honetako zenbat istorio agertu eta hustiratu ote dira, garaiz garai, haien haurtzaroan! Eta beste zenbat, sonatuak izan ondoren aldi batean, ez ote dira hondoratu gero, ahantzirik eta zokoraturik! Istorio hauek zabaltzen direneko, beraz, jakina dugu fenomenoaren gakoa, eta esperientzia eta ohizko behaketen arabera ebatzen dugu, sineskortasuna eta liluraren printzipio natural eta ezagunen arabera esplikatzen ditugunean. Eta halako irtenbide naturala eskueran izanik, onartuko ote dugu, bada, naturaren lege finkoenen bortxatze mirakulutsurik?

Ez dago hemen aipatu beharrik nolako zailtasunak dauden edozein istorio pribatu nahiz publiko ere agerian uzteko, gertatu izan dela dioten unean bertan; are gehiago oraindik gertakari- tokia, gutxi bada ere, urrundu egiten denean. Epaimahaia bera ere, erabili ahal duen autoritate, zehaztasun eta iritzi guztiarekin, ezgai sentituko da sarritan egiazkoa eta faltsuaren artean bereizteko ekintza gertatu berrienetan. Baina arazoak ez du izango sekula ere irtenbiderik, zezioak, eztabaidak eta zurrumurru iheskorak osatzen duten metodo arruntera joaz, batez ere gizakumearen grinak bi aldeetan lerrotu direlarik.

Erljio berrien haurtzaroan, jakintsuek eta ikasiek normalean uste izaten dute arazoak ez duela beren arreta edo begirunean emateko adina garrantzi. Eta gero, amarrua azaldu nahiko luketenean jende iruzurtua desengainatzeko, unea iragan dela gertatzen da eta arazoa argi zezaketen dokumentuak eta lekukoak desagertu egin direla erremediorik

gabe. Ez da geratzen detekzio mediorik, narraitzaileen testigantzatik bertatik lor daitezkeenak baino. Eta hauek, aski izan arren betiere zentzudun eta adituentzat, xehegiak dira normalki herri xumeak uler ditzan.

98. Orokorki, beraz, badirudi ez duela jadetsi inoiz probabilitatezko kualitaterik mirakuluen ezein testigantzak ere, askoz gutxiago frogatzerik, eta frogatzea lortzen duela suposatuz ere, beste frogatzen aurkakotasuna lukeela, ebatzi nahi dugun gertakariaren izaeratik bertatik eratorria. Esperientzia dateke, soil-soilik, giza testigantza bati autoritatea damaiona, eta esperientzia bera da naturaren legeez segurtatzen diguna ere. Hortaz, bi esperientzi mota hauek bata bestearen kontrakoak direnean, ez daukagu beste erremediorik bien arteko kenketa egitea baino eta, alde batera zein bestera jo, geratzen den hondarraren segurantzak izango duen iritzi bat hartzea. Baina hemen azaldu dugun printzipioaren arabera, herri-erlijio guztiekiko kenketa hau erabateko deuseztatzearen parekoa da, arau gisa jar dezakegularik, ondorioz, ez dela giza testigantzarik mirakulu bat frogatzeko adinakorik eta mirakulu hori halako erlijio-sistema baten oinarri zuzentzat ipintzeko adina indarrik duenik.

99. Hemen egindako mugapenak kontutan hartzea nahi dut, mirakulu bat ezin dela inoiz frogatu diodanean erlijio-sistema baten oinarri izateko neurrian. Ezen onartzen dut, bestela izan daitezkeela mirakuluak, edo naturaren ohizko abioaren bortxatzeak, giza testigantzen frogatze adimititzeko modukoak, nahiz eta agian ezinezko izango den halakoren bat aurkitzea histori bilduma osoan. Horrela, eman dezagun autore guztiak bat datozela, hizkuntza guztietan, mundu osoan erabateko iluntasuna gertatu zela esanez, 1600eko urtarilaren batetik hasi eta zortzi egunetan zehar; eman dezagun gertakari ezohizko honen tradizioak sendo eta bizi dirauela oraindik herrian; atzerrietatik bueltan datozen bidaiari guztiek ere tradizio berberaren berri dakarkigutela, aldaketa edo kontraesan txikienik gabe: argi dago gaur egungo filosofoek, gertakaria zalantzan jarri baino ziurtzat jo beharko dutela eta zeintzu kausetatik etor daitezkeen ikertzen hasi. Naturaren gainbehera, usteldura eta suntsiera hain analogia askok gertakor egiten duen gertaera izanik, katastrofe horretarantz joateko antza duen edozein fenomeno sar daiteke giza testigantzen eremuan, oso zabala eta bateratua baldin bada testigantza hori.

Baina eman dezagun Ingalaterraz ari diren historialari guztiak datozela bat esanez 1600eko urtarilaren batean hil zela Isabel I; bai heriotzaren aurretik eta ondoren ere ikusi zutela bere medikuek eta gorte osoak; bere oinordekoa ere ezagutu eta aldarrikatu zuela Legebiltzarrak; eta hilabete lurperatuta egon ondoren, berriro agertu zela erregina, tronoa berrartu eta hiru urtez gobernatu zuela Ingalaterra: aitortzen dut harritu egingo nindukeela zirkunstantzia bitxi multzo horren bateraketak, baina ez nuke jokera txikienik ere gertaera hain mirakulutsuan sinesteko. Ez nuke zalantzan jarriko haren heriotza delakoa ezta gainerako beste zirkunstantzia publiko guztiak ere; esango nukeena soil-soilik, itxurazkoa izan zela, ez zela izan eta ezin zitekeela izan ere, seguraski, benetakoa. Alferrik objektatuko zenidakete zaila dela esanez edo ia ezinezkoa mundu osoa engainatzea halako garrantzi handiko arazoan, erregina ospetsu haren jakinduria eta sena gogoraraziz, eta amarru hutsal hartatik atera zezakeen abantail eskasa edo ezereza: txundi nintzakeen bai guzti horrek, baina erantzuten jarraituko nuke, dena dela, gizakumeen baxukeria eta erokeria hain direla gertakari arruntak esanez, non nahiago nukeen horien bilkuratik datozkeen gertaera harriarrienak ere sinetsi, naturako legeen halako bortxatze nabarmena ametitu baino.

Erants biezaio orain mirakulu hau erlijio-sistema berriren bati: gizakia horren menperatua izan delarik garaiz garai horrelako kontu ganorabakoen kariaz, zirkunstantzia horixe litzateke amarruaren bete-beteko frogatze, aski edozein zentzudunentzat gertakari hura ezezteko, eta azterketa gehiagorik gabe ezezteko

gainera. Mirakulu horri datxekion Izakia, kasu honetan, Oroahaltsua balitz ere, ez litzateke hargatik probableago bilakatuko, halako Izaki horren atributuak edo egintzak ezagutzerik ez dugunez gero, naturaren ohizko abioan eragiten dituen obren esperientziaz izan ezean. Honek oraindik iraganeko behaketara mugatzera garamatza eta giza testigantzan izandako egi bortxatze kasuak konparatzera naturaren lege-bortxatze kasuekin mirakuluak direla eta, horietariko zein den egiantzeko eta probableago juzkatzeko. Egi bortxaketak naharoagoak direnez mirakulu erlijiosoen aldeko testigantzan beste ezelako izatezko zerei buruzkoan baino, asko gutxitu behar hargatik lehenengo motako testigantzaren autoritatea, erabaki orokor bat harrarazten digularik hari inoiz arretarik ez ematekoa, dena delako engainuzko iruzurrez jantzirik agertu arren.

Lord Bacon-ek ere arrazoiketa printzipio berdinak hartu dituela dirudi: "Bilduma bat egin beharko genuke edo historia berezi bat -dio berak- munstro eta mirarien jaiotza edo ekoizpen guztiena, eta naturan berri, bitxi eta aparteko den guztiarena, hitz batez. Baina arakapen zorrotz baten arabera egitekoa da hau, egiatik aldendu nahi ez badugu. Batez ere, erlijioarekin nolabaiteko zerikusirik duen edozein harreman hartu behar da susmagarritzat, Livio-ren mirariak kasu, eta ez gutxiago magia natural eta alkimiako idazleengan aurki daitekeen guztia, edota faltsutasun eta fabula egarri asegaizta daukatela diruditen autore guzti horiek".²²

100. Gogokoago dut hemen azaldutako arrazoiketa-metodoa, uste baitut Kristau-Erlijioaren lagun arriskutsuak nahiz etsai moztortuak endredatzeko balio dezakeela, giza arrazoimenaren printzipioen bidez hura defendatzeko asmotan dabiltzanean. Sakratuena dugun erlijioa fedean oinarritzen da, ez arrazoiaren, eta hura arriskatzeko modu segurua duzu, inola ere jasatea ez dagokion aprobapean jartzea. Azter ditzagun, diogun hau nabariago egin asmoz, eskrituran jaulkitako mirakuluak, eta, arlo zabalegian ez galtzeko, muga gaitezen Pentateukon aurkitzen dugunera, delako kristau horien printzipioen arabera aztertuko dugularik hangoa, ez Jainkoaren beraren berba edo testigantza den aldetik baizik giza idazle eta historialari soil baten ekoizpen denez.

Hemen, orduan, herri barbaro eta ezjakin batek aurkezten digun liburu bat dugu aurrean, oraindik barbaragoak ziren garai batean idatzia, eta, seguru asko, kontatzen dituen gertakariak baino askoz geroago, ezein testigantza bateratsuk berretsi gabea, eta bere sorreraz edozein naziok eman ohi dituen elazarrezko kondairen antz-antzekoa. Liburu hau irakurtzen dugularik, mirari eta mirakuluz beterik aurkituko dugu. Gaurkoarekin inolako zerikusirik ez duen munduaren egoeraz eta giza naturaz mintzatzen zaigu, egoera hori nola galdu genuen, ia mila urtetara iristen den gizakumearen adinaz, uholde batek suntsitu zuen munduaz, herri bat nahierara hautatua izateaz zeruaren kuttuntzat, autorearen herrikideek osatzen zuten herria hain zuzen, morrontzatik askatu izanaz inork irudi ditzakeen mirari txundigarrienak medio. Eskua bihotzean jartzea nahi nuke bakoitzak eta esatea, sakonki pentsatu ondoren, ea halako testigantzan oinarrituriko liburuaren faltsutasunari ezohizkoago eta mirakulutsuago deritzon bertan kontatzen diren mirakulu orori baino; beharrezko litzatekeena, berriz, goian jarritako probabilitate-arauen arabera onartua izateko.

101. Mirakuluez esan duguna bera legokie, batere aldaketarik gabe, profeziei ere. Iragarpen guztiak dira, izan ere, benetako mirakulu, eta halakoak direnez bakarrik izan daitezke edozein errebelazioren froga gisa onartuak. Giza izaeraren ahalmenaz gaindi ez balego etorkizuneko gertaerak iragartzea, ez luke zentzurik profezia bat jainkoazko misio baten edo zeruaren autoritatearen aldeko argumentu gisa erabiltzeak. Guzti hauek honela, beraz, ondoriozta dezakeguna da, kristau-erlijioa, hasiera batean mirakuluez lagundurik agertzeaz gain, gaur egun ere ez daitekeela sinetsia izan, pertsona arrazoizale baten aldetik, mirakuluren bat gabe. Arrazoi soilak ez da aski haren egitasunaz gu konbentzi gaitzan, eta atxekimendura fedez mugitzen dena kontziente da beragan

gertatzen den etengabeko mirakuluaz, adimenduaren printzipio guztiak iraultzen dizkionaz, ohituraren eta esperientziaren kontrakoena sinesteko erabakia harraraziz.

XI ATALA

PROBIDENTZIAZ ETA GEROKO BIZITZAZ

102. Solasaldi bat izan nuen, duela gutxi, paradoxa eszeptikoen zale den lagun batekin. Inola ere onartu ezin ditudan printzipio anitz mantentzen zituen arren, bitxiak diruditeenez hala ere eta ikerketa honetan zehar burututako arrazoi-katearekin zerikusirik dutenez, ene oroimenetik honaxe ekartzen ahaleginduko naiz ahalik eta zehatzen, irakurlearen irizpenaren menara jar ditzadan.

Gure solasaldia filosofiaren zorte on bereziak niri eragiten didan harridura azalduz hasi genuen, zeren askatasun osoa behar duenez beste edozein pribilegioren aurretik eta sentimenduen eta argudioen arteko kontrakar aske bati esker loratzen denez batipat, askatasunaren eta tolerantziaren garaian eta lurraldean jaiotzea suertatu baitzitzaion lehenbizi; eta ez zitzaion inoiz ezelako kreda, sinesbide edo araudi penalen menpe egoterik tokatu, bere printzipio pitxienetan ere. Ezen, Protagorasen desterrua eta Sokratesen heriotza salbu, eta azken hau beste motibu batzuegatik gertatu zelarik neurri batean, ia-ia ezin da aurkitu adibiderik aintzinako historian gure garaia hainbeste pozoitzen duen bekaizkeria fanatiko horrenik. Epikuro Atenasen bizi izan zen bere zahartzarora arte, bakez eta lasai; Epikurearrak²³ gainera apaizgora ere onartuak izan ziren eta aldarean elizkizunak egitera indarrean zegoen erlijioaren errito sakratuenetan; eta erromatar enperadore guztietan jakintsuenak²⁴ edozein filosofia sektatuko maisuentzat luzatu zuen, bereizketarik gabe, pentsio eta soldaten sostengu publikoa.²⁵ Erraz uler daiteke horrelako trataeraren beharrean aurkitzea filosofia bere nerabezaroan, pentsatzea besterik ez nolako nekeaz jasan behar izaten dituen gaur egun ere, sendoago eta gogorragotzat dugun honetan, kalumnia eta jazarpenaren negu gorriak eta haize bolada zakarrak.

- Filosofiaren zorte harrigarritzat daukazu -diost lagunak- izatez gauzen berezko abioaren ondorio baizik ez dirudiena, eta edozein garai zein naziotan nahitaezko. Filosofiarentzat hain fatala dela-ta kexuz hartzen duzun grina fanatiko hori, beraren fruitua baizik ez duzu izatez, gurasoaren asmotik guztiz aldendu dena superstizioarekin bat egin ondoren, eta bere etsai eta jazarle amorratuen bilakatu. Egun hain haserre biziz eztabaidatzen diren erlijio-dogma espekulatibo horiek ezin zitezkeen ziurraski horrela pentsatu edo ametitu munduaren hasierako garaietan, gizateriak, txit alfabetagabea izaki, bere adimendu ahulari hobeto zihoakion ideia bat egin zuenean erlijioaz, argudiaketan eta eztabaidan baino sineskera tradizionaleko kondairetan oinarriturik osatzen zituelarik batipat bere printzipio-sorta sakratuak. Hortaz, lehenbiziko alarma, filosofoen paradoxa eta printzipio berrietatik sorturikoa, igaro zenez geroztik, badirudi maisu hauek, aintzinako garaietan zehar, harmonia handian bizi izan zirela finkatutako superstizioarekin, eta gizateriaren banaketa egokia zutela euren artean: jakintsuak eta ikasiak galdatuz batera, herri xehea eta ezikasias bestera.

103. -Badirudi bada -diot nik- arazotik guztiz kanpo uzten duzula politika, eta ez duzula inoiz suposatzen magistratu jakintsu bat zelati gerta daitekeela, arrazoiz, Epikurorenak bezalako doktrina filosofiko batzuen aurrean, Jainkoaren izatea ukatuz, baita Probidentzia eta geroko bizitza ere ondorioz, moralitasunaren lokarriak neurri handi batean laxatu egiten dituztela diruditenak, kaltegarritzat har daitezkeelarik, hortaz, gizarte zibilaren bakerako.

-Badakit nik -ihardetsi zuen- jazarraldi hauek ez datozela inoiz etorri, ezein garaitan ere, patxadazko arrazoitik edo filosofiaren ondorio kaltegarriei buruzko esperientziatik, baizik grina eta aurriritzietatik sortzen direla erabat. Baina zer deritzozu aurrerago joan eta zera esango banu, sykophante delako orduko informatzaile haiek salatu izan balute Epikuro herriaren aurrean, errazago baino ez zuela bere kausa defendatuko, eta

jendearen gorroto eta errezelupean jartzen halako ahaleginez saiatzen zitzaizkion arerioenak bezain zindoak zirela bere filosofi printzipioak demostratuko?

-Nahi izango nuke -esan nion- duzun hitzetorri horrekin saiatuko bazina honelako gai apartekoan eta Epikuroren aldeko hitzaldia egingo bazenu, pozik uzteko modukoa, ez Atenasko populua, populurik izan zitekeenik onartzen baduzu halako hiri zahar eta landuan, baizik bertako entzulegotik jende filosofoena, haren argumentuak ulertzeko gai izan zitekeena hain zuzen.

-Arazoa ez liteke zaila horrelako baldintzetan -erantzun zidan berak-; eta nahi baduzu, Epikuro naizela egingo dut une batez eta atenastarren ordezkari jarriko zaitut zu zeu, atabaka babazuriz bete-bete eragingo duen arenga zuzenduko dizudalarik, bababeltz garaunik ere utzi gabe nire etsai maltzurren pozerako.

-Oso ongi, jarrai ezazu suposamendu horien arabera.

104. -Hemen natorkizue, atenastarrok, ene eskolan defendatu nuena zuen asanbladaren aurrean justifikatzeko asmoz, eta antagonista amorratuek erasoturik aurkitzen naiz, galdetzaile lasai eta patxadatsuekin arrazoitu beharrean. Hor, bada, zuen deliberamenduak, guztion onari eta errepublikaren interesari dagozkien arazoei buruzkoak izan behar dutenak eskubide osoz, filosofia espekulatibozko araketetara desbideratuak; eta egundokoak baina agian antzuak diren ikerketok hartze dute zuen ihardun normalago baina baliagarriagoaren tokia. Baina nire esku dagoen neurrian behintzat, itzuriko natzaio abusu honi. Ez dugu hemen eztabaidan jarriko munduen sorrera eta gobernu. Ikerketa hauek interes publikoari zein neurritan dagozkion aztertuko dugu soil-soilik, eta gizartearen bakerako nahiz gobernuaren segurtasunerako berdin-berdin direla konbentzitu ahal bazaituztet, laster bidaliko gaituzuelakoan nago berriz gure eskoletara, hantxe azter dezagun lasai asko arazorik goitiarrena den hau, baina era berean espekulatiboena filosofia osoan.

"Filosofo erlijiosoek, zuen arbasoen tradizioarekin eta zuen apaizen doktrinarekin (nire aldetik gogoz onartuak) konformatzen ez direlarik, jakingura ausarti bat asetu nahian dabilta erlijioa arrazoiaren printzipioen pean zein neurritaraino jar daitekeen eta dihardutenean, eta zirikatu baino ez dituzte egiten horrela, emendatu beharrean, ikerketa artatsu eta zehatz batetik berez sortu ohi diren ezbaiak. Kolore bizienekin pintatzen dute unibertsoaren ordena, edertasuna eta jakituriaraz beteriko ordena, galdetuz, ondoren, ea litekeen horrelako entelegu gorenaren erakuspenik atomoen bateraketa ustegabekotik, edota azareak sor ote lezakeen jeinu handienak ere ezin mirets dezakeena sekula ere nahikoa. Ez dut aztertuko nik argumentu honen zuzentasuna. Nire antagonista eta salatzaileek nahi duten bezainbesteko sendoa dela onartuko dut. Nahikoa dut arrazonamendu horrexetatik abiatuz frogatu ahal badezat arazoa guztiz dela espekulatiboa, eta nire filosofiazko araketetan probidentzia eta geroke bizitza ezezten ditudanean, ez ditudala, ez, gizartearen oinarriak jaten, baizik printzipio zenbait aurkezten, haiek beraiek ere sendo eta asebetegarritzat onar ditzaketenak euren gaietarako, funtsez argudiatuz gero.

105. "Zuek, bada, ene akusatzaile zarenok onartu duzue Jainkoa izatea (nik inoiz zalantzan jarri ez dudana) demostratzeko argumentu nagusia edo bakarra naturaren ordenatik eratorria dela, halako entelegu eta xedetzaren arrastoak erakutsiz, non nabarmenkeria uste baituzue haren kausatzat azarea edo materiaren indaritsu eta gidagabekoa hartzea. Hau efektuetatik abiatu eta kausetan burutzen den argumentu bat dela ametitzen duzue. Lanaren ordenutik inferitzen duzue proiektu edo alde aurretiko asmo bat izan duela langileak. Puntu hau demonstratu ezean, onartzen duzue, huts egiten dizuela konklusioak; eta naturaren fenomenoek justifika dezaketenaz haragoko konklusiorik ez duzuela ezarriko. Hauexek dira zuen kontzesioak. Ondorioez ondo kontura zaitezten nahi dut.

"Efektu batetik kausa jakin bat inferitzean, bata bestearekiko proportzioa zaindu behar dugu, eta ez zaigu zilegi inoiz ere, juxtu efektua eragiteko nahikoa dituen kualitateak baino gehiago eransterik kausa horri. Hamar ontzako gauza batek, edozein pisuren gainean jarriak, kontrapisua hamar ontzatik gorakoa dela frogatuko dizu, baina ehunetik gorakoa den arrazoirik ez dizu sekula emango. Efektu bati egotziriko kausa hura eragiteko behar bestekoa ez bada, kausa hori ezetzi beharrean aurkitzen gara, edota efektuarekiko proportzio justua damaioten kualitateak erantsi beharrean. Baina tasun gehiago egozten badiogu edo beste efektu batzuk eragiteko kapaz dela badiogu, aieruaren lizentzia hartu besterik ez dugu egiten, nahierara suposatuz, ez arrazoirik ez autoritaterik gabe, kualitate eta energien existentzia.

"Arau berak balio du, zein materia gordina, zein izaki arrazoimendun eta adimenduna dela esleituriko kausa hori. Efektuagatik bakarrik badazagugu kausa, ezin diogu inoiz iratxeki kualitaterik efektu hori eragiteko doi-doi behar direnak baino gehiagorik, ezta ere kausara itzuli eta ezelako arrazoiketaren zuzenaren arauen izenean beste efektu batzuk inferitu hartatik, bera ezagun dagiguten bakar horiez gain. Ezingo lukeenez inork jakin, Zeuxis-en pintura bat bakarrik ikustetik, eskultorea eta arkitektoa ere izan zela, eta ez artista gutxiago trebe harrian eta marmolean kolorean baino. Aurrean daukagun lan jakin batean azaltzen zaizkigun talentua eta gustua: horiexek bakarrik konkludi dezakegu direla ziur langile horrek dituenak. Efektuarekiko proportziozkoa behar du izan kausak, eta haren proportziozko egiten badugu, justu eta zehazki, ez diogu inoiz bilatuko puntu honetatik harago doazen kualitaterik, edo beste plan edo iharduketaren bati buruzko inferentzia eskuesten digutenik. Halako kualitateak, egon ere, aztergai dugun efektua eragiteko behar diren bakar horiek baino haratxoago leudeke.

106. "Onartuz, beraz, jainkoak direla unibertsoaren izate eta ordenaren autore, badutela ondorioztatzen da euren obretan ageri den ahalmen, adimen eta onginahi-neurri justua, baina ez dagoela inoiz hori baino ezer gehiago demostratzerik, gehiegekerira edo lausengura ez bagara makurtzen behintzat argumentu eta arrazoiketaren hutsuneak kitatzeko. Atributuren baten ezaugarriak bertan aurrean ageri zaizkigun neurrian bakarrik konkludi dezakegu existitzen direla atributuok. Atributu gehiagoren suposizioa hipotesi hutsa da, are gehiago, urrutiko diren espaziogune edo denboraldietan izan den edo daitekeen atributuon erakusketa bikainago baten suposizioa, eta delako bertute hauei hobeto legokien administrazio-eskemaren batena. Inoiz ezin dakiguke zilegi izan efektua datekeen unibertsoetik, kausa datekeen Jupiterrenganaino igotea, eta gero handik berriro jaistea beste efektu berri bat inferitzeko kausa hartatik, dagoeneko ditugun efektuak eurak bakarrik ere ez bailiran jainko horri iratxekitzen dizkiogun atributu bikainen duin erabat. Kausaz dugun ezagutza efektutik eratorria dugularik soil-soilik, ondo behar dute bata bestearekiko doituak izan, bata ezin zaiolarik inoiz ere haragoko ezer gehiago erreferitu, edo ezein inferentzia eta konklusio berriren oinarri izan.

"Fenomeno batzuk aurkitzen dituzu naturan. Kausaren edo egilearen bila zoaz. Aurkitu duzula iruditzen zaizu. Gero hala maitemintzen zara zeure burmuinaren ume horretaz, non ezinezko iruditzen zaizun honek ez sortaraztea zerbait haundiago eta bikainagoa gaur eta hemen duguna baino, hainbat gaitz eta desordenuz betea. Ahaztu egiten zaizu entelegu superlatibo eta onginahitsu hori irudipen hutsa duzula, edo behintzat arrazoian inolako oinarririk gabekoa, eta ez duzula batere motiborik kualitateren bat iratxeki diezaiozun, bere ekoizpenetan benetan eginik eta azaldurik dakusazunetik at. Bitez beraz zuen jainkoak, oi filosofook, naturan ageri zaizkigun antzirudien araberrakoa, eta ez zaitezte ausart antzirudiok aldatzera, suposizio arbitrarioak bide, jainkooi hain gustora egozten dizkiezuen atributuen moldera egokitzearren!

107. "Apaizak eta poetak, zuen itzalean oinarrituz, oi atenastarrok, urrezko edo zilarrezko garai batez mintzatzen zaizkigunean, gaurko bizio eta miseriazko egoeraren aurretikoaz, arretaz eta begiruneaz entzuten diet. Baina filosofoak direnean, autoritatea baztertera egin eta arrazoa lantzeko asmoa duten horiek, mintzo horrekin datozkidanak, ez dut haienganako menekotasun gizabidetsu eta deboziozko adeitasun bera. Galdetzen dut: nork eraman ote ditu zerualdeetara, nork onartu jainkoen bileretara, nork ireki ote die sinuaren liburua, hain ausartki baietz dezaten beren jainkoek asmoren bat burutu dutela edo burutzeko direla, egitez ageri zaigunetik aparte? Arrazoiaren eskaileran gora igon dutela esaten badidate, edo mailaz-maila iritsi direla, efektuetatik kausetara inferentziak eginez, ihardungo dut oraindik esanez irudimenaren hegoez erraztu dutela arrazoirako bidea. Bestela ez zezaketen horrela alda beren inferentzi modua eta kausetatik efektuetara argudiatu, aurrean dugun mundu hau baino ekoizpen bikainagoa legokiela hobeki jainkoak bezalako hain izaki perfektuei, ahaztu egiten zaielarik ez dutela batere arrazoirik izaki zerutar horiei beste bikaintasun edo atributurik egozteko aurrean dugun mundu honetan aurkitu ahal denetik kanpo.

"Hortik, antzirudi txarrak justifikatzeko eta jainkoen ohorea salbatzeko ahalegin antzu guztiak, gaizkiaren eta desordenuaren errealitatea, hain ugaria mundu honetan, aitortzea baino ez daukagunez. Materiaren zailtasuna eta moldagaiztasuna omen, edota lege orokorren betebidea edo antzeko arrazoiaren bat, esaten zaigunez, Jupiterren ahala eta onginahia mugarritu zuen zergati bakarra, gizakia eta izaki sentigai guztiak hain imperfektu eta zorigabeko sortzera behartuz. Atributu hauek, bada, aurretiaz berretsiak dira, dirudienez, euren zentzu zabalenean. Eta suposizio honetatik abiatuz gero, aitortzen dut, bai, antzirudi txarren esplikazio txalogarritzat har daitezkeela agian aieru horiek. Baina jarraitzen dut galdetzen: Zergatik berretsiztat hartu atributu hauek, edo zer dela eta iratxeki kausari bere efektuan ageri zaizkigun kualitateez gain besterik?

Asko jakitea lortuta ere, zergatik apurtu zeuon buruak naturaren abioa irudipen huts daitezkeen suposizioen gainean justifikatzen, naturaren abioan horien arrastorik ere aurkitzerik ez dagoenean?

"Erliziozko hipotesia, beraz, beste metodo bat gehiago bezala bakarrik hartu behar da naturako fenomeno ikusgaien arrazoa emateko, baina ez da arrazonatzaile jatorrik hartatik gertakari bat bera ere inferitzera ausartuko denik inoiz, ezta fenomeno aldatzera edo berorri ezertxo gehitzera ere. Gauzen antzirudiek halako kausak froga ditzaketela uste baduzue, zilegi zaizue inferentzia bat egitea kausa horien existentziari buruz. Horren korapilotsu eta sublime diren gaietan aierupen- eta argumentu-askatasuna utzi behar zaie denei. Baina hortxe gelditu behar duzue. Atzera jotzen baduzue eta inferitutako zeuen kausa horietatik konkluditu gertakariren bat izan dela edo izango dela naturaren abioan, atributu jakin batzuen erakusketa osoagorako erabil daitekeena, gai honi dagokion arrazoiketa-metodotik urrundu egin zaretela gaztigatu behar dizuet, eta efektuan agertzen denaz gain zerbait erantsi diezuela, dudarik gabe, kausaren atributuei; bestela inoiz ezingo zeniokeite efektuari ezer erantsi, zentzu edo egokitasun jasangarritz, hura kausaren duinago bilakatzeko asmoz.

108. "Non datza, bada, ene eskolan irakasten dudan, edo hobe, ene baratzeetan aztartzen dudan doktrinaren gorrotagarritasuna? Zer aurkitzen duzue guzti honetan moralitasun egokiaren segurtasunari edo gizartearen bake eta ordenuari ukitzen dionik?

"Probidentzia ukatzen dut, diozuenez, eta munduaren gobernari goren bat, gertaeren abioa gidatzen duena, gaiztoak deskredituz eta dezepzioz zigortzen dituen eta bertutetsuak ohorez eta arrakastaz euren egiteko guztietan. Baina ziur ez dudala ukatzen gertaeren abioa bera, denen ikerketara eta azterketara irekirik dagoena. Aitortzen dut bertutea, dugun gauzen egoeran, bizioa baino adimen-sosegu gehiagoz lagundurik datorrela eta onarpen hobe duela bere alde munduan. Konturatzen naiz adiskidetasuna,

gizadiaren iragan esperientziaren arabera, giza bizitzako poz nagusia dugula, eta lasaitasunaren eta zoriontasunaren iturri bakarra moderazioa. Ez ditut inoiz parekatzen bizitzaren bide bertutetsua eta biziotsua, aitzitik hautematen dut, jarrera oneko buru batentzat, lehenengoaren alde direla abantail guztiak. Eta zuek ere zer gehiago esan dezakezue, zeuon suposizio eta arrazonamendu guztiekin? Esango didazue, zinez, gauzen antolamendu honek enteleguan eta xedean duela jatorria. Baina datorrela datorren lekutik, berbera da edozein kasutan gure zoriontasuna eta zorigaitza eta ondorioz bizitzan dugun portaera eta jokabidea menean dituen antolamendua bera. Zuek duzuen bezala dut nik ere zabalik bidea, ene portaera iragan gertaerez dudana esperientziaren arabera arautzeko. Eta ihardesten badidazue jainko-probidentzia onartuz gero, eta justizia banatzailea goren bat unibertsoan, orduan sariren bat onagatik eta zigorra gaiztakeriagatik itxaron dezakedala gertaeren ohizko abioaz harago, hemen ere lehenago argitzen saiatu naizen falazia bera aurkitzen dut. Jarraitzen duzue iruditzen ezen, hain sutsu burukatuz aldeztu duzuen jainko-existentzia berresten badugu, bidea zabal duzuela hartatik ondorioak inferitzeko eta gehitu ere zerbait gehitzeko esperientziaz dugun naturaren ordenari, zuen jainkoei egozten dizkiozuen atributuen gainean argudiatuz. Ahaztu egin zaizuela dirudi efektutik kausara bakarrik atera daitezkeela gai honi buruzko zuen arrazonamenduak oro, eta sofisma haundi bat baino ezin dela izan kausetatik efektuetara deduzituriko edozein argumentu: ezinezko baituzue kausaren zer edo zer ezagutzea, aldeztu aurretik efektuan ez inferitu, baizik bete-betean aurkitu duzuenetik aparte.

109. "Baina zer pentsa ote dezake filosofo batek arrazonatzaile puztu hauetaz, gauzen presenteko agertokia hartu beharrean euren kontenplazio-alor bakartzat, naturaren abio osoa hain neurri handian eraldatzen baitute, ezen bizitza hau beste haragoko zerbaiten iraganbide huts bihurtzen duten, eraikin haundiago eta zeharo ezberdin baten atalase, antzelan bat aurkezteko eta propiotasun gehitxoago emateko bakarrik balio duen aintzinsolas. Nondik uste duzue atera dezaketela filosofo hauek euren jainkoen ideia? Beren harrokeria eta irudimenetik seguraski, zeren eta aurrean dituzten fenomenoetatik aterako baldin balute, ez luke inoiz ideia horrek beste haragoko zerbaitera destatuko, baizik fenomeno horiexetara mugatuko zehazki. Dibinitatea egon daitekeela posibleki horniturik guk inoiz gauzaturik ikusi ez ditugun atributuez, egon daitekeela gidatuta guk konpliturik ezin aurki ditzakegun egintza-printzipioez: aise onartzekoa da guzti hori. Baina ez da oraindik posibilitate eta hipotesi bat baino. Ezin dugu inoiz arrazoirik ukan haren atributurik edo egintza-printzipiorik inferitzeko, gauzatuak eta konplituak izan direla ezagutzen dugun neurrian baizik.

"Ba al da mundu honetan banakuntza-justiziaren ezaugarririk? Baietz erantzuten badidazue, justizia hementxe gauzatzen denez, konplitu dela konkludituko dut. Ezetz erantzuten badidazue, ez duzuela batere arrazoirik konkluditzen dut justizia, honetaz dugun zentzuan, jainkoei iratxekitzeko. Baietzaren eta ezetzaren arteko erdibide bat hartzen baduzue esanez jainkoen justizia, presentean, partzialki gauzatzen dela eta ez bere hedadura osoan, ez daukazuela arrazoirik erantzungo dizuet hedaduraren bat ezartzeko, presentean gauzaturik dakusazuen neurrian bakarrik izan ezean.

110. "Honela, atenastarrok, ezberdintasun txiki batera dakart ene antagonistekin dudana eztabaida. Naturaren abioa berdina dago zabalik nire kontenplaziora nahiz haienera. Esperimentatzen ditugun gertaeren segida dugu gure jokabide osoa egokitzen diogun ikur haundia. Beste ezeri ezin zaio apelatu zelaian, edo senatuan. Ez litzateke inoiz beste ezer entzun beharko eskolan, edo gelan. Alferrik nahi izango du gure adimen mugatuak bidea ireki gure irudimen-lainoarentzat estuegiak diren hesietan zehar.

"Naturaren abioan oinarrituz argudiatzean adimendun kausa jakin bat inferitzen dugunean, hasieran unibertsoari ordena ezarri ziona eta oraindik dirauena, era berean

zalantzakoa eta alferrekoa den printzipio bati gatzexkio. Zalantzakoa da, gaia guztiz datzalako giza esperientziaren alkantzutik at. Alferrekoa da, zeren, guk kausa hartaz dugun ezagutza naturaren abiotik eratorria denez osoro, ezin baikara inola ere, arrazoiketa zuzenaren arauen arabera, berriz kausa hartatik itzuli beste inferentzia berri batekin, edota, ohizko eta somagarri dugun naturaren abioari eranskinak ezarri, jokabide eta portaera printzipio berriak jarri."

111. Ohartzen naiz -esan nuen nik, bere mitina amaitutzat eman zuela ikustean- ez dituzula bazterrera lagatzen aintzinako demagogoen mainak, eta jendearen lekuan jarri ninduzularik gogoz, nire aldera irristatzen zarela, betidanik neronen aparteko atxekimendua izan dutela dakizun printzipioak zeure eginez. Baina ontzat ematen dizudalarik esperientzia bilakatzea (egin behar duzula uste dudan bezala) egitatezko arazo honi zein beste edozeini buruzko gure judizioen molde bakar, ziur nago hala ere inbokatzen duzun esperientzia berorren izenean errefusa daitekeela Epikuroren ahoan jarri duzun arrazonamendu hori ere.

Etxe-eraikuntza bat ikusiko bazenu, adibidez, erdizka eraikia eta adreilu, harri eta mortairu pila eta hargin-tresneria guztiak dituelarik inguruan, ez al zenuke efektutik inferitzerik diseinu eta asmodun lan bat zegoela han? Eta inferitutako kausa honetatik ez al zenuke berriz itzuli eta efektuari eranskin berriak inferitzerik, eraikuntza laster amaituko zela konkludituz, teknikak eskain ziezaizkioken gainerako hobekuntza guztiak jaso ondoren? Hondartzan giza oin baten oinatzak ikusiko bazenu, handik gizaki bat ibili dela konkludituko zenuke, eta beste oineko oinatzak ere utziko zituela, harearen mugimenduak edo olatuak ezabatuko zituen arren. Zergatik, bada, ez duzu nahi onartu arrazoiketa-metodo bera naturaren ordenari dagokionean? Kontsidera ezazu mundua eta hemengo bizitza eraikin osagabea bailitzen soil-soilik, zeinetatik goragoko adimen bat inferi dezakezun; eta erdizka ezer utzi ezin duen goitiko adimen horretatik argudiatuz, zergatik ezin duzu beste eskema edo egitamu osoago bat inferitu, espazioaren edo denboraren urrutiko punturen batean burutuko dena? Ez al dira, bada, berdin-berdinak arrazoiketa-metodo hauek? Eta zer dela eta erabili ahal duzu bata, bestea ezezten duzularik?

112. -Gai bataren eta bestearen arteko alde neurtezina da -ihardetsi zidan- nire konklusioen ezberdintasun honetarako nahikoa motibo. Gizakiaren obra eta diseinuko lanetan zilegi duzu efektutik kausara igarotzea, eta kausatik berriz itzuliz, inferentzia berriak egitea efektuari buruz eta seguruenik jasan dituen edo jasan ditzakeen aldaketak aztertzea. Baina zein da arrazoiketa-metodo honen oinarria? Argi eta garbi hauxe: gizakumea esperientziaz dazagugun izaki bat dela, ezagun ditugularik bere motibo eta asmoak, eta konexio eta koherentzia jakin bat dutelarik bere proiektu eta jauginek, honelako kreature baten gobernurako naturak finkatu dituen legeen arabera. Beraz, lan bat gizakumearen trebetasunetik eta antzetik sortua dela aurkitzen dugunean, ezagun dugularik bestalde animaliaaren izaera, ehundaka inferentzia atera ditzakegu harengandik espero daitekeenaz, esperientzian eta behaketan oinarrituak izango direlarik inferentzia guztiok. Baina obra edo ekoizpen bakar batengatik soil-soilik ezagutuko bagenu gizakumea, ezinezko litzaiguke era horretara argudiatzea, zeren hari iratxekitzen dizkiogun kalitate guztien ezagutza, kasu honetan, obra edo ekoizpen bakar batetik letorkigunez, ezinezko bailitzateke haiek beste haragoko zerbaitera apuntatzea edo inferentzia berri baten oinarri izatea. Oin baten oinatzak hondartzan, isolatuki kontsideraturik, frogatzen gauza bakarra zera da: hari zegokion figura bat izan zela hura sortu zuena. Baina giza oinaren oinatzak baita ere frogatzen digu era berean, gure beste esperientzia harengatik, izan zela seguraski beste oin bat bere aztarna utzi zuena, nahiz eta ezabatua gertatu denbora edo beste akzidente batzuk bitarteko. Hemen, bada, efektutik kausara igoten dugu, eta kausa horretatik berriro jaitsiz, aldaketak

inferitzen ditugu efektuan: baina hau ez da arrazonamendu-kate xumearen beraren jarraiera. Kasu honetan animalia espezie hartako ohizko figura eta kideei buruzko beste ehundaka esperientzia eta behaketa sartzen ditugu, gezurrezkoa eta sofistikoa kontsideratu behar delarik, haiek gabe, arrazoiketa metodo hau.

113. "Auzia ez da berdina naturaren obretatik abiatuz arrazonatzen dugunean. Jainkoa bere obretatik bakarrik zaigu ezagun, eta izaki bakana dugu unibertsoan, ezein espezie edo jeneroren barne sartzen ez delarik, hortik analogiaz hautemaniko atributu edo kualitaterik inferitu ahal izan dezagun berarengan. Unibertsoak ontasuna eta jakinduria erakusten duenez, ontasuna eta jakinduria inferitzen ditugu. Tasun hauen maila jakin bat erakusten duenez, horien maila jakin hori inferitzen dugu, aztertzen ari garen efektuari dagokiona hain zuzen. Baina atributu gehiago edota atributu horien maila goragokoak inferitzea edo suposatzea da ezin zilegiztatu diezagukeena inoiz arrazoiketa egokiaren ezein arauk. Orduan bada, honelako suposizio-zilegitasunik gabe, ezinezko dugu kausatik argudiatzea, edo efektuan aldaketarik inferitzea gure behaketaren eremuan zuzenki dugunaz harago. Izaki hark eragindako on handiago batek, ontasun maila handiago bat erakutsiko du oraindik; justizia eta ekitatearekiko begiespen handiago batetik datorke sarien eta zigorren banaketa inpartzialagoa. Naturaren obrei suposaturiko edozein gehigarrik natura horren Egile denaren atributuen gehiketa dakar, eta ondorioz, inolako euskarririk ez duenez ezein arrazoi edo argumentutan, ezingo da sekula ere onartu aieru edo hipotesi huts gisa baino.²⁶

"Hara zertan datzan gai honetan gure errakuntzaren eta geure buruari baimentzen diogun mugagabeko aieru-lizentzia horren iturburu nagusia: Izaki Gorenaren lekuan jartzen dugula geure burua tazituki eta guk geuk haren egoeran arrazoizkotzat eta hautagarritzat geure egin genezakeen jokabidea hartuko duela Hark uneoro konkluditzen dugula. Baina naturaren ohizko abioak berak konbentzi gaitzakeenaz gainera gureetatik txit ezberdin diren printzipio eta arauen arabera erregulatzen dela ia dena, horrez gainera, diot, argi eta garbi dirudi analogi erregela guztien kontrako, gizakumeen asmo eta proiektuetatik abiatuz hain ezberdin eta goitiko den Izakiarenganaino arrazonatzeak.

Halako koherentzia jakin bat nabari zaigu giza izaeran, non gertakari batetik ageri zaigunean gizakumeren baten asmo bat, arrazoizkoa izan dakigukeela sarritan esperientziaz beste gertakari bat inferitzea, eta konklusio-kate luze bat ateratzea haren iraganeko edo etorkizuneko jokabideari buruz. Baina arrazoiketa-metodo honek ez dezake egundo lekuri izan hain urrutiko eta ulertezin zaigun izaki baten kasuan, eguzkiak argizarizko kandela batekin duen baino askoz antz gutxiago izanik hark unibertsoa beste edozein izakirekin, aztarna xume edo lehen lerroz baino agertzen ez baitzaigu, horietaz landa ez dugularik autoritaterik hari atributo edo perfekziorik iratxekitzeko. Perfekzio bikainagoa iruditzen zaiguna akats bat izan daiteke egiatan. Edo perfekzioa izanik ere nonbait, Izaki Gorenari hura egozte, ez dirudienean egiazki guztiz erabilia izan denik bere obretan, panegiriko edo lausengu gerta daiteke areago arrazonamendu egoki eta filosofia jator baino. Munduko filosofia guztia, beraz, eta filosofia-mota bat baino ez den erlijio guztia ere ez da sekula gai izango esperientziaren ohizko abioaz gaindi eraman gaitzan, edota bizitza arruntari buruzko hausnarketak damaigunetik ezberdin datekeen jokabide edo portaera eredurik eman diezagun.

Ez dago inoiz gertakari berri bat inferitzerik erlijio-hipotesietatik, ezein gertaera aurrikusi edo auresaterik, ezelako sari edo zigorren itxaropen edo beldur izaterik, dagoeneko praktikaz eta behaketaz ezagun dugunetik landa. Hala da ezen Epikuroren aldeko ene apologiak sendo eta asebetegarri dirudiela oraindino, eta gizartearen interes politikoek ez dutela inolako loturarik metafisikaz eta erlijioaz zerikusi duten eztabaida filosofikoekin".

114. -Dena dela -ihardetsi nuen- bada oraindik ahaztu duzun zerbait, dirudienez. Zure premisak onartuta ere, konklusioa ukatu behar dizut. Zera konkluditzen baituzu, erlijiozko doktrina eta arrazonamenduek ezin dutela eraginik ukan bizitzan, ez dutelako ukan behar eraginik, kontutan hartu gabe gizakumeek ez dutela zuk bezala arrazonatzen, baizik Jainkoaren Existentzian duten sinesmenetik ateratzen dutela konklusio anitz, Jainko horrek zigorrak ezarriko dituela suposatzen dutelarik gaiztakeriagatik eta sariak emango bertuteagatik, naturaren ohizko abioan ageri denaz harago. Auzia ez da haien arrazonamendua zuzena den ala ez. Dena dela, beraien bizitzan eta jokabidean duen eraginak berdina izaten jarraituko du horregaitio. Eta honelako aurriritziez haiek desengainatzen saiatzen direnei buruz, izan daitezke arrazonatzaile onak, nik dakidanez, baina ezin dut onartu herritar eta politiko onak direnik, euren grinena gaineko galgatik askatzen dituztenez gero gizakumeak eta errazago eta ziurrago bihurtzen, zentzuren batean, gizarteko legeen haustura.

"Azken batean, egon naiteke agian zurekin ados askatasunaren aldeko zure konklusio orokorrean, nahiz eta hura oinarritu nahian darabiltzazun premisetan barik beste ezberdin batzuetan oinarriturik. Uste dut estatuak filosofiazko printzipio oro behar duela toleratu, eta ez dela gertatu indulgentzia horregatik bere interes politikoetan kalterik jaso duen ezein gobernuaren kasu bat ere. Ez da entusiasmorik filosofoen artean; beren doktrinak ez dira oso erakargarriak jendearentzat, eta ezin zaie haien arrazonamenduei oztoporik jarri, zientzientzat eta estatuarentzat berarentzat ere ondorio arriskutsukoa izan daitekeena baino, jazarpenari eta zapalketari bide emanez gizateria gehienari sakonkien interesatzen zaizkion eta dagozkion arazoetan.

115. "Eragozpen bat datorkit burura, hala ere -jarraitu nuen nik-, zure puntu nagusiari buruz, aurkeztu baino ez dizudana egingo gehiegi ekin gabe, izatez delikatu eta xotilegiak diren arrazoiketetara eraman ez gaitzan. Hitz batez, zalantza handian daukat kausa bat bere efektuaren bidez bakarrik (uneoro suposatu duzunez) ezagutua izan daitekeen, edota halako izaera bakan eta berezikoa datekeen, gure behaketaren mendean inoiz gertatu den beste ezein kausa edo objektuarekin antzik eta paralelotasunik batere ukan ez dezan. Bi objektu-espezie etengabeki elkartuak aurkitzen direnean bakarrik inferi dezakegu bata bestearengandik, eta efektu zeharo bakan bat suertatuko balitz, ezein espezie ezagunen barnean sailkagaitz dena, ez dakusat inolako aieru edo inferentziarik egin dezakegunik bere kausari buruz. Esperientzia, behaketa eta analogia badira, egiazki, honelako inferentzietan arrazoiz jarrai ditzakegun gida bakarrak, biek, bai efektuak bai kausak, ukan behar dute antzekotasuna ezagutzen ditugun eta sarri askotan elkarturik aurkitu izan ditugun beste efektu eta kausa batzuekin. Zeure hausnarketarako uzten dizut printzipio hauen ondorioei jarraitzea. Zera ohartarazi bakarrik, Epikuroren antagonistek beti suposatu izan duten bezala unibertsoa efektu bakan-bakana eta parerik gabekoa dela, hura bezain bakan eta paregabeko kausa den Jainkoaren froga izateko; suposizio honi buruzko zure arrazoiketek gure arreta gutxienez merezi dutela dirudi. Badela onartzen dut eragozpenen bat nola itzul gaitzekin noizbait kausatik efektura, eta nola, lehenaz ditugun ideieetan oinarrituz gure arrazoiketa, inferi dezakegun aldaketa bat edo gehiketa bat azkenari buruz.

XII ATALA

FILOSOFIA AKADEMIKO EDO ESZEPTIKOAZ

I PARTEA

116. Ez da hainbeste arrazonamendu filosofikorik ezein gairi buruz Jainko baten existentzia frogatzera doazenak baino eta Ateoen argumentu faltsuak errefutatzerara, eta hala ere eztabaidan dute oraindino filosofo erlijiosoenak, nola egon daitekeen inor hainitsu ateo espekulatibo izateko. Nola konpondu kontraesan hauek? Mundua herensuge eta erraldoietatik askatzeko hara eta hona zebiltzan zaldun ibiltariek ez zuten izan inoiz zalantza txikienik ere munstro hauen existentziari buruz.

Eszeptikoa erlijioaren beste etsai bat dugu, filosofo jainkotiar eta itzelen haserre errazerraz pizten duena, nahiz eta egia esan inortxok ere ez zuen toporik egingo sekula hain kreatura absurdu batekin, edota solasaldirik izango ezeri buruz ere, ez egintzari ez espekulazioari buruz, iritzirik edo printzipiorik ez daukan gizakume batekin. Oso arrazoizko galdera batera garamatza honek: Zer esan nahi du eszeptiko izateak? Eta noraino eraman daitezke zalantza eta ziurgabetasunezko printzipio filosofiko horiek?

Bada edozein ikasketaren eta filosofiaren alde aurreko eszeptizismo-mota bat, Descartesez eta beste batzuek oso gomendatua errearen eta judizio presatiaren aurkako babesgarri ezin bikainago moduan. Zalantza unibertsal bat gomendatzen du, ez bakarrik aurretik ditugun gure iritzi eta printzipioez, baizik gure ahalmenez eurretaz ere, zeintzuon egitasunaz, diote, geure kabuz ziurtatu beharko genukeen, gezurrezko edo maulazko izan ez daitezkeen jatorrizko printzipio zenbaitetik deduzituriko arrazoiketate baten bidez. Baina ez da, izan ere, besteen gainetik eskubiderik izan dezakeen halako printzipio jatorrik berez ebidente eta konbentzigarri gertatzen denik, edo baldin balitz ere, eman ahal izango ote genuke hartatik pausurik aurrera, jadanik gure aldetik mesfidantza merezi duten ahalmen horien berorien bitartez izan ezean? Zalantza kartesiarra, beraz, gizakiren batek lortzea baleuka ere (argi eta garbi ez daukana), sendaezina litzateke erabat eta ezein arrazoiketak ere ezingo gintuzke eraman sekula arazo bati berari buruzko segurantz eta uste osoko egoera batera.

Aitortu beharra dago, hala ere, eszeptizismo-mota hau, moderatuxeagoa denean, oso zentzu arrazoizkoan uler daitekeela eta filosofiaren ikasketarako gertakuntza egokia dela, beharrezko inpartzialtasuna zainduz gure judizioetan eta hezkuntza edo iritzi gaiztoa dela medio barneratu ahal izan ditugun aurriritzi guzti haietatik askatuz gure burua. Argiak eta berez ebidenteak diren printzipioetatik hastea, pauso arretatsu eta seguruz aurrera egitea, gure konklusioak maiz berrikustea eta hauen ondorioak zehazki aztertzea: aurrerapen mantoak eta motzak egingo ditugu gure sistemetan era honetara, baina metodo horiexen bidez bakarrik espero dezakegu noiz edo noiz egiara iristea eta benetako egonkortasun eta ziurtasun bat lortzea gure determinazioetan.

117. Bada beste eszeptizismo mota bat, zientziaren eta ikerketaren ondorengoa, gizakumeek beren adimenen erabateko engainagarritasuna idoro omen duteneko, edota determinazio finkoren bat lortzeko ezintasuna, saiatu ohi diren espekulazio-alorreko gai bitxi guzti haietan. Bada filosofo-klase bat geure zentzuak eurak ere ezbaian jarri dituen, eta bizitza arrunteko printzipioak ere zalantza horren mende dautza, metafisika eta teologiazko printzipio edo konklusio sakonenak dauden bezalaxe. Doktrina paradoxiko hauek -doktrinak deitu ahal bazaie-filosofo batzuegan aurki daitezkeelarik eta beste zenbaitengan errefusapena, gure jakingura pizten dute, normala denez, eta oinarritzat dituzten argumentuak ikertzera bultzatzen.

Ez dut ihardun beharrik eszeptikoek garaiz-garai zentzu ebidentziaren aurka erabilitako ohizko topikoez, gure organoen sarriaskotako inperfekzioan eta engainagarritasunean oinarritutakoak adibidez, arraun baten irudi hautsia uretan, objektuen itxura anitza distantzia ezberdinen arabera, begi bat hertsiz ateratzen diren irudi bikoitzak, eta mota

honetako beste antzirudi asko. Eszeptikoen topiko hauek egiatan frogatzen duten gauza bakarra zera da, zentzu soilak bere hartan ez ditugula nahikoa haien esanera jar gaitezen, baizik zuzendu egin behar dugula beraien ebidentzia arrazoiaren bidez eta inguruaren izaeratik, objektuarekiko distantziatik eta organoaren ezarretatik datozkeen gogoeten bidez, egiaren eta faltsutasunaren benetako kriterioak itzultzeko haiei, euren esfera-barnean. Badira zentzuen kontrako beste argumentu sakonagorik ere, hain soluzio errazik ametitzen ez dutenak.

118. Bistakoa dirudi berezko instintu edo aurretiko jarreraren batek eramaten dituela gizakumeak beren zentzuez fido izatera, eta batere arrazoirik gabe, eta ia ezaguerara heldu aurretik ere, ematen dugula suposatutzat beti kanpoko unibertso bat, gure hautematearen mende ez dagoena, baizik hortxe existituko litzatekeena gu geu eta beste ezein kreatura sentigarri ez egon arren edo suntsituak izan arren. Uste honen arabera gidadzen dira animaliak ere, beren burutapen, asmo eta egintza guztietan mantentzen dutelarik kanpoko objektuekiko sinespide hau.

Bistakoa dirudi baita ere, berezko instintu hainitsu eta indartsu horri jarraitzean, gizakiek beti ematen dutela suposatutzat beren zentzuen bidez azaltzen zaizkien irudi horiexek direla kanpoko objektuak, batzuek besteen irudikapen besterik ez diren susmorik ere izan gabe sekula. Guk zuri ikusten dugun eta gogor sentitzen dugun mahai hauxe sinesten dugu existitzen dela gure hautemateatik at, eta hura hautematen duen gure gogoarekiko kanpoko zerbait dela. Gure presentziak ez dio ematen izaterik; gure ausentziak ez du ezereztatzen. Bere existentzia uniforme eta osoz irauten du, hauteman edo bahatzen duten izaki adimendunen egoeratik landa.

Baina gizaki ororen iritzi unibertsal eta primario hori laster du suntsitua filosofia ahulenak ere, zeinak irakasten digunez, gogoan inoiz ez dagokeen ezer egon, irudi edo pertzepzio bat baino, eta zentzuak ez ditugun besterik irudi horiek helarazteko bitarteko baizik, adimenaren eta objektuaren artean inolako harreman zuzenik sortzeko gai ez direlarik. Guk dakusagun mahaia txikiago egiten dela dirudi hartatik urruntzen garen heinean, baina gugandik at existitzen den benetako mahaia, ordea, ez du aldaketarik izan. Honen irudia besterik ez zen, orduan, gogo-barnean zegoen hura. Hauexek dira arrazoimenaren diktatu nabariak, eta erreflexionatzen duen inork ere ez zuen egundo dudatan jarriko etxe hau eta zuhaitz hori esatean kontutan ditugun existentziak ez direla besterik gogo-barneko pertzepzioak baizik, euren hartan uniforme eta independente iraun dirauten beste existentzia batzuen kopia edo irudikapen iheskorrak baizik.

119. Oraingo, bada, instintu primarioei kontraesatera edo beraietatik aldentzera behartzen gaitu arrazoiketak, eta beste sistema berri bat hartzera gure zentzuen ebidentziari dagokionez. Baina hemen filosofia zeharo trabaturik aurkitzen da sistema berri hau justifikatu nahi duenean eta eszeptikoen eragozpenei eta objekzioei ekidin. Ezin du jo, honez gero, naturaren instintu hutsezin eta jarkiezinera, zeharo ezberdina den sistema batera garamatzalako honek, okerterraza eta erroreduna ere badela aitortzen dena. Eta giza gaitasun guztien ahalmenaz gaindi dago filosofi sistema delako hau justifikatzea argumentu-kate argi eta konbentzigarri baten bidez, edo argumentu-itxuraren baten bidez ere.

Nolako argumentuaren bidez dago demostratzerik gogoko pertzepzioek, berauetatik zeharo ezberdin, nahiz eta antzeko (hau daitekeena baldin bada), diren kanpoko objektuetatik sortuak izan behar dutela, eta ezin sor daitezkeela gogoaren beraren energiatik, edo izpiritu ikustezin eta ezezagunen baten eraginez, edota guretzat oraindik ezezagunago litekeen beste kausaren batetik? Izatez, hauetariko pertzepzio asko, ametsen, erotasunaren eta beste gaixotasun batzuen kasuan bezala, ez dela sortzen kanpotiko ezertatik aitortzen da. Eta ez daiteke gauza ulergaitzagorik gorputzak

gogoarengan dezakeen eragintza-modu hori baino, beraren irudi bat helaraz diezaion hain ezberdina eta naturaz aurkakoa ere omen den substantzia bati.

Egitatezko arazoa baita zentzuen pertzepzioak, euron antzeko diratekeen kanpotiko objektuen eraginez sortuak direnez. Nola garbitu arazo hori? Esperientziaz, noski, horren antzeko arazo guztiak bezalaxe. Baina kasu honetan esperientzia erabat ixilik dago, eta hala behar du. Gogoak ez du inoiz beste ezer beregan pertzepzioak izan ezean, hauek objektuekiko duketen konexioaren esperientziarik ezin erdiets dezakeelarik. Konexio hau suposatzeak ez du oinarriarik arean ere, beraz, arrazonamenduan.

120. Izaki Gorenaren egitasunera jotzea gure zentzuen egitasuna frogatzeko ustegabeko itzulinguru bat egitea da, noski. Haren egitasuna tartean balego nolabait arazo honetan, gure zentzuak erabat hutsezinak lirateke, ezinezko baita Hark engainatzea gu inoiz. Zertan esanik ez gainera, behin kanpo-mundua zalantzan jarriz gero, argumenturik aurkitu ezinik gertatuko ginatekeela Izaki haren existentzia, eta bere atributurik ere, frogatzeko.

121. Puntu honetan, beraz, eszeptiko sakonen eta filosofikoenak beti aterako aizkigu garaile, giza ezagutza eta ikerketaren gai guztiekiko zalantza unibertsala sartzen saiatzen direnean. Berezko instintuei eta jauginei jarraitzen diezula zentzuen egitasuna baieztatzen? Horiek ordea, esango dizute, pertzepzio edo irudi sentigarri huraxe dela sinestaraziko dizute kanpo-objektua. Printzipio hori baztertu egiten duzula iritzi razionalago bat erdiesteko, hots, pertzepziook kanpotiko zerbaiten irudikapenak besterik ez direla? Aldendu zara orduan zeure berezko joeretatik eta sentipen nabarientatik, eta ez zara gauza hala ere zure arrazoi hori asebetetzeko, ezin baitu behin ere argumentu konbentzigarriarik aurkitu, esperientzian oinarrituz, pertzepziook kanpo-objektuen batekin loturik daudela frogatzeko.

122. Bada mota horretako topiko eszeptiko bat, filosofia sakonenetik datorrena, gure arreta mereziko lukeena, balitz ere beharrezko halako sakontasunetan murgiltzea, helburu serio baterako ezer gutxi balio dezaketen argumentuen eta arrazoiaren bila. Ikertzaile moderno guztiek onartzen dutenez, objektuen kualitate sentigarri guztiak, hala nola gogortasuna, biguntasuna, berotasuna, hostasuna, zuritasuna, beztasuna eta abar, sekundarioak dira soil-soilik eta ez dira objektuetan eurentan existitzen, baizik gogoaren pertzepzioak ditugu, eurok irudika ditzakeen ezelako kanpo-arketipo edo eredurik gabekoak. Hau honela onartzen bada kualitate sekundarioei buruz, berdin balio beharko du kualitate primariotzat hartzen diren hedadurari eta sendartasunari dagokienez ere, lehenengoei baino titulu gehiagorik ez dutelarik azken hauek deitura horren jabe izateko. Hedaduraren ideia ikusmen- eta sentipen-zentzuen bidez lortu ohi da bere osotasunean, eta zentzuez somaturiko kualitateak oro gogoan badaude eta ez objektuan, konklusio berberak balio beharko du hedaduraren ideiarako ere, ideia sentigarrien edo kualitate sekundarioen ideien menpe baitago erabat. Ez dago ezer konklusio honetatik salba gaitzakeenik, kualitate primario hauen ideiak abstrakzioz erdiesten direla baiezteaz ez bada, eta iritzi hau, zehatz-mehatz aztertzen badugu, ulertezina dela aurkituko dugu eta absurdua ere gainera. Ez ukigarri ez ikusgarri den hedadura bat ezin da inolaz bururatu. Eta halaxe berdin dago giza adimenaren irispideaz gaindi, ez gogorra ezta biguna, ez zuria ezta beltza den hedadura ukigarri edo ikusgarri bat. Saia bedi edonor triangelu bat orokorrean bururatzen, ez isoszele ez eskaleno dena, eta bere aldean artean luzera edo proportzio jakinik ez duena; laster ohartuko da abstrakzioari eta ideia orokorreari buruzko nozio eskolastiko guztien zentzugabetasunaz.²⁷

123. Hortaz, hurrengo honetan datza zentzuen ebidentziarekiko edo kanpo-existentziaren aldeko iritziarekiko lehen objektzio filosofikoa: delako iritzi hori arrazoiaren aurkako dela, baldin eta berezko instintuan badu oinarria, eta arrazoiaren baldin badu, berezko instintuaren aurkako dela orduan, berarekin ez dakarrelarik

bitartean ikertzaile inpartzial bat konbentzi dezakeen ebidentzia razionalik. Urrunago doa bigarren objektzioa oraindik, iritzi hura arrazoiaren aurkakotzat hartzen duenean, arrazoiaren printzipioa baldin bada behintzat kualitate sentigarriak oro gogoaren baitako direla eta ez objektuan daudenak. Kendu materiari bere kualitate ulergarri guztiak, primarioak eta sekundarioak, biak, eta suntsitua duzu nolabait, ezezagun eta esplikagaitz den halako zerbaitek baizik geratzen ez delarik gure pertzepzioen kausatzat: hain nozio inperfektua ezen ez dela izango eszeptiko bat ere horren aurka egitea merezi duela uste izango duenik.

II PARTEA

124. Nabarmenkeria dirudike eszeptikoen saioak, argumentu eta arrazoiketa bidez arrazoiak suntsitzekoak, baina horixe da euren ikerketa eta eztabaida guztien helburu nagusia. Hortxe dabilta objektzio bila, bietarako, bai gure arrazonamendu abstraktuetarako baita izatezko edo existentziazko zerei buruzkoetarako.

Edozein arrazonamendu abstrakturen kontrako objektzio nagusia espazio eta denboraren ideietatik dator: ideiak, hauek, oso argiak eta ulerkorak gertatzen direnak bizitza arruntan eta arduragabeko ikuspegi baten kasuan, baina absurdutasunez eta kontraesanez beterik diruditen printzipioak agertzen dituztenak, zientzia sakonen bahetik pasatzean (eta zientzia hauen objektu nagusi izatean). Gizateriaren arrazoi hezikaitza mentzeko eta hezteko asmatuak izan diren dogma klerikalen artean, zentzuarentzat ez zen harrigarriagorik gertatuko hedaduraren infiniturainoko zatigarritasunaren doktrina baino, bere ondorio guztiekin, horren ponposki bestalde erakusten dizkigutenak geometria eta metafisikari denek, garaile-bozkario moduko batez. Kantitate erreal bat, edozein kantitate finitu baino infinituki txikiagoa, infinituki txikiago diren kantitateak edukiz, eta horrela elkarren segidan infinituraino: hain eraikuntza ausarta eta harrigarria berau, ezen astunegia baita ezein demostrazio-saiok euts diezaion, zeren eta giza arrazoimenaren printzipio argien eta naturalenekin baitago muturka.²⁸ Baina gauza hau harrigarriago egiten duena, itxura baten iritzi absurdu direnok arrazoiketa-kate ezin argiago eta naturalago batean zimendatzen direla, eta ezin ditugula premisak onartu konklusioak ametitu gabe. Ezer ere ez zirkuluen eta triangeluen propietateei dagozkien konklusio mordoa baino konbentzigarriago eta konplituagorik, eta hala ere, nola ukatu, behin haiek onartu ondoren, zirkuluaren eta bere tangentearen arteko ukipen-angelua edozein angelu zuzen baino infinituki txikiagoa denik; zirkuluaren diametroa infinituraino gehitzen duzun heinean, txikiago bilakatzen dela ukipen-angelu hura, infinituraino hau ere; eta beste kurba batzuen eta euren tangenteen arteko ukipen-angelua infinituki txikiago izan daitekeela beste edozein zirkulu eta bere tangentearen artekoa baino, eta horrela segidan infinituraino?

Triangelu baten hiru angeluak angelu zuzen biren baliokide direla demostratzen duen printzipioa bezain estakurugabea dirudi printzipio hauen demostrazioak, nahiz eta lehen iritzi hori erraza eta naturala izan eta kontraesanez eta absurduz betea, ostera, bigarrena. Arrazoimenak, oraingoan, harridura eta duda-muda bezalako batean behera hondoratzeaz dirudi, bere buruaz eta zapaltzen duen zoruaz ere seguru ez egotearaino, eszeptikoa ez baletor bere iradokizunekin. Ikusi badakusa argi txiki bizi bat, zenbait zoko argitzen duena, baina ilunbe ilunenaren ertzak ukituz. Eta argi-ilunon artean hain aurkitzen da lausoturik eta nahasturik, non ia ezinezko zaion ezeren alde makurtzea ziurtasunez.

125. Nabariago bilakatzen dela dirudi oraindik, daitekeen neurrian behintzat, zientzia abstraktuen zehaztapen ausart hauen absurdutasuna, hedaduratik denborara pasatzean. Denboragune errealeko kopuru infinituak, jarraian igaroz eta bata bestearen ondoren agortuz doanak, hain kontraesan nabaria dirudi, non ez baita inortxo ere -nik uste-

ametitzeko kapaz izango denik sekula, bere ezaguera hobetu beharrean usteldu ez badiote egin bederen zientziok.

Baina urduri eta kezkatu egotea dauka hala ere arrazoimenak, oraindik, itxurazko absurdu eta kontraesanek zirikatutik ezagutu beharra izan duen eszeptizismo horrekiko ere. Ideia argi eta bereizi batek nola ukan ditzakeen berberari edo beste edozein ideia argi eta bereiziri kontraesan diezaioketen zertzeladak, zeharo da ulertezina eta, agian, formula daitekeen beste edozein proposizio bezain absurdua. Hala da ezen ez dago eszeptikoago izan daitekeenik, edo dudaz eta zalantzaz beteago, geometriari edo kantitatearen zientziari buruzko paradoxazko konklusio zenbaitetik sorturiko eszeptizismo hauxe baino.²⁹

126. Ebidentzia moralari edo izatezko zerei buruzko objekzio eszeptikoak, herrikoiak izan daitezke edota filosofikoak. Objekzio herrikoiak giza adimenaren berezko ahultasunetik eratorriak dira: garai eta lurralde ezberdinetan izan diren iritzi kontraesankorrak; gure judizioen aldaketak, gaixotasun ala osasun garaian izan, gazte ala zahartzaroan, oparotasun ala gabezialdian; norbanako bakoitzaren beraren iritzien eta sentimenduen arteko etengabeko kontraesana; eta horrelako beste topiko asko. Alferrekoa da puntu honi gehiago ekitea. Objekziook ahul jarraituko dute. Zeren eta eguneroko bizitzan izateari eta existentziari buruz arrazonatzen dugunez beti, eta ezin genezakeenez segurki iraun halako argumentuak etengabe erabili gabe, ebidentzia hau suntsiarazteko gutxiegi gertatuko da hortik datorren edozein objekzio herrikoia. Pirronismoaren edo eszeptizismoaren gehiegizko printzipioen suntsitzailea ekintza da, eguneroko bizitzako beharrak eta eginkizunak. Printzipio haiek bai izan daitezkeela arrakastatsu eta garaile eskoletan, zaila delarik egiaz, ezinezko ez esateagatik, han errefusatuak izatea. Baina itzaletik atera eta, gure grina eta sentipenen eragile diren objektu errealean presentziari esker, naturaren printzipio ahaltsuagoen aurrez aurre jarriak izatean, kea bezala desagertzen dira, eszeptiko ausartena ere beste gizakumeon maila berdinean utziz.

127. Eszeptikoak, beraz, bestela egingo du bere eremu horretara mugatzen bada, ikerketa sakonagoetatik sortuak diren objekzio filosofiko haiek azalduz. Hemen bai duela, itxuraz, garaile ateratzeko aukera zabala, hurrengo hau ondo azpimarratzen badaki: zentzuen edo memoriaren lekukotasunez gaildi ditzakeen izatezko zerei buruzko gure ebidentzia guztia, kausa eta efektuaren arteko erlaziotik eratorria dugula; ez daukagula beste ideiarik erlazio honi buruz, bi objektu sarritan bata bestearekin elkarturik izatearena baino; ez daukagula konbentzi gaitzakeen ezelako argumenturik ere, gure esperientzia horretan sarritan elkarturik gertatu diren objektuok halaxe gertatuko direla dioskunik beste kasu batzuetan ere modu berean elkartuak; eta ezerk ere ez garamatzala inferentzia honetara, ohiturak edo gure izaeraren berezko instintu jakin batek ez bada, zaila daitekeena, egia esan, aurka diezaiogun, baina, beste instintu batzuen antzera, engainagarria eta iruzurtia izan daitekeena bera ere. Eszeptikoak argumentu hauei daragien bitartean, bere indarra erakusten dihardu, edo hobeki, egiatan, bere eta gure ahultasuna; segurantz eta usteak oro suntsitu dituela ematen duelarik une batez bederen. Argumentu horiek zabalagora ere heda daitezke, berorietatik gizartearen onura edo probetxu iraunkorren bat atera ahal dela uste izanez gero noizbait.

128. Zeren eta honexetan baitatza eszeptizismo gehiegizkoaren kontrako objekzio nagusia eta trabagarriena, bere indar eta gogortasun osoarekin dirauen bitartean ez daitekeela inoiz hartatik ezelako onura iraunkorrik atera. Aski dugu galdetzea honelako eszeptiko bati zein den bere asmoa eta zer den nahi duena bere ikerketa bitxi guzti horiekin. Nahasturik agertuko zaizu bapatean, zer erantzun jakin gabe. Kopernikar edo Ptolomeotar batek, bakoitzak bere astronomi sistema ezberdina defendatuz, bai espero dezakeela bere entzulegoarengan konstante eta iraunkor mantentzeko uste sendo

bat eragitea. Iraunkorrak izateaz gain, gizakiaren jokabidean eta portaeran eragin dezaketen printzipioak azaltzen ditu Estoiko edo Epikurear batek. Baina Pirroniar batek ezin du espero bere filosofiak eragipen iraunkorrik edukitzea adimenduan, edota balu ere, gizartearentzat mesedegarri izatea bere eragin hori. Aitzitik, onartu beharra du, zer edo zer onartzeko prest baldin badago, bere printzipioak unibertsalki eta iraunkorki nagusituz gero, suntsitzea baino ez daukala giza bizitza osoak. Etenda geldituko litzateke bapatean diskurtsu oro eta egintza oro, eta halako letargia oso batean murgildurik gizakumea, beronen existentzia miserable honi bukaera eman arte naturaren beharrizan betegabeek. Egia da zoritxarreko gertaera hori jazoko den beldur handirik ez dugula izan behar. Aski sendoa baita betiere natura printzipioen aurka. Eta pirroniar batek bere burua edo besteena lilura eta nahas baditzake ere bere arrazonamendu sakonekin, nahikoa da bizitzako lehenengo gertaera arruntena haren ezbai eta eskrupulu guztiak uxatzeko eta beste edozein sektatako filosofoen parean jartzeko ekintza- edo espekulazio-puntu guztietan, edo ikerketa filosofikoez sekula arduratu ez direnen parean. Amets horretatik ateratzean, bera izango da lehena bere buruari zuzendutako irrian partehartzen eta bere objekzio guztiak jolasa baino ez direla aitortzen, gizakumearen izaera gurati hori adierazteko xedea besterik ukan ez dezaketenak: ekin, arrazoitu eta sinestu beharra daukan gizakumearen izaera, nahiz eta ikerketa artatsuenek ere kapaz izan ez eragiketone funtsari buruzko erantzun asebetegarriarik lortzeko, edota eragiketone kontra sor daitezkeen objekzioak baztertzeko.

III PARTEA

129. Bada, egia esan, eszeptizismo mantsoago edo filosofia akademiko bat, era berean iraunkorra eta probetxagarria izan daitekeena, eta Pirronismo edo eszeptizismo gehiegizko honen ondotik hein batean ondoriozta daitekeena, zentzuak eta hausnarketak zuzentzen dituztenean, neurri batean, berorren zalantza zehazgabeak. Gizaterian gehienek jotzen dute berez baiezpenera eta dogmatiko izatera beren iritzietan, eta objektuak alde batetik baino ez dakuskitelarik, kontrajarritako argumentuen ideiarik ere gabe, arineketan abiatzen dira euren joerako printzipioak besarkatzera, erruki pitinik ere ez daukatelarik aurkako sentimenduak agertzen dituztenentzat. Zalantzan edo aztertzen jartzeak durditu egiten die adimena, grina galgatu eta beren ekimena etenda utzi. Artega dira, beraz, hain ezeroso zaien egoera hortatik irten arte, eta ez dira sentitzen gero nahikoa urrunduak direnik bertatik euren baizpenaren bortxaz eta sinespidearen temaz. Baina giza adimena, bere egoera perfektuan ere eta erabakietan neurri handienak hartu arren, zein eritasun bitxiez josita dagoen ohartzerik balute honako arrazonatzaile dogmatiko hauek, apaltasun eta erreserba gehiago letorkie, zer esanik ez, gogoeta horretatik, eta beren buruekiko iritzi ona nahiz antagonisten kontrako auriritziak gutxitzea. Kontsidera beza eskolagabeak ikasiaren jarrera, beronen ikasketa eta gogoetaren abantaila guztiekin ere normalki segur aurkitzen ez delarik oraindik erabakitzerakoan; eta ikasiren bat, berezko izaerarengatik edo, harrokeriara edo temara makurtzen bada, Pirronismo tantatxo bat nahikoa du harrotasunok baretzeko, ikustaraztea baino ez zeinbeste huskeria gertatzen diren berak gainerako kideei atera ahal izan dizkien abantaila guztiak, giza naturari atxekirik dagoen nahaste eta anabasa unibertsalarekin alderatuz. Bada nagusiki zalantza, kontu- eta apaltasun-neurri bat arrazonatzaile jatorrari lagundu beharko liokeena bere ikerkuntza eta erabaki guztietan.

130. Giza adimenaren gaitasun meharrari hobeki dagozkion gaitara gure ikerketak mugatzea da beste eszeptizismo mantso mota bat, Pirroniarren zalantza eta eskrupuluen ondorio naturala izan daitekeena eta gizateriarentzat probetxuzkoa. Goinahia da berez, izan ere, gizakumearen irudimena, urrutiko eta ezohizko den oro atsegin duena eta kontrolik gabe kurritzea laketa zaiona espazioaren eta denboraren gune urrunenetara, ohiturak etxekoegi bihurtu dizkion objektuetatik aldendu nahian. Judizio egokiak

alderantzizko metodoari jarraitzen dio eta, ikerketa goitiar eta urrunekoak saihestuz, bizitza arruntari lotzen zaio, eguneroko praktika eta esperientziaren pean dauden objektuetara mugatuz eta poeta eta hizlarien edertasunetarako utziz goiengo gaiak, edota apaizen eta politikarien arteetarako. Eta ezer ere ez baliagarriagorik halako jarrera osasungarrira gida gaitzan, zalantza pirroniarraren indarraz behingoz erabat konbentzitzea baino, eta ezer ere ez dagoela hortik libra gaitzakeenik berezko senaren ahalmen gotorra izan ezean. Filosofiarako zaletasuna dutenek jarraitu egingo dute oraindik ere euren azterketekin, gogoan baitute burubide filosofikoak ez direla besterik, zeregin horretan iharduteak lemakeen berehalako atseginaz aparte, bizitza arruntari buruzko gogoetak baino, sistematizatuak eta zuzenduak. Baina bizitza arruntaz harago joateko tentaziorik ez dute izango, ondo gogoan baitute erabiltzen dituzten ahalbideen inpefektzioa, irispide murrizta eta eragiketa zehazgabeak. Ezin diogunean arrazoi nahikorik aurkitu harri bat erori edo suak erre egingo duela sinesteari, milaka esperimenturen ondoren, nola bada ahal izango gara pozik geratu munduaren sorrerari buruz eta betierekotasunetik betierekotasunera naturak duen egoerari buruz guk molda ditzakegun zehaztapenekin?

Hain da izan ere arrazoizko, edozein alderditik begiratuta, gure ikerketon mugatasun hertsia, non aski baita giza adimenduaren berezko ahalmenei buruzko azterketa azalekoena egitea eta ahalmenok bere objektuekin alderatzea, mugatasun hori gomendagarri bihur dakigun. Orduan aurkitu ahal izango dugu zeintzu diren zientziaren eta ikerketaren subjektu propioak.

131. Iruditzen zait zientzia abstraktuen eta demostrazioaren objektu bakarrak kantitatea eta kopurua direla, eta ezagutza-mota perfektuago hau beste alor batzuetara hedatzen saiatzea sofisteria eta zakur-ametsa baino ez dela. Kantitatearen eta kopuruaren osagaiak guztiz antzekoak direlarik, korapilotsu eta konplexu bihurtzen dira euren arteko erlazioak, eta ez dago gauza bitxiagorik, eta era berean baliagarriagorik, euren agerkera ezberdinetan erakusten duten berdintasuna edo ezberdintasuna hautematea baino, bitarteko anitz erabiliz. Baina beste ideia guztiak, oster, bata bestetik argiro bereizi eta ezberdinak direlarik, euren ezberdintasunaz ohartzetik harago ezin gara joan inoiz, gure arakapen guztiak gorabehera, eta, gogoeta xume batez, gauza bata ez dela bestea esatea baino ez dugu. Edota zailtasunen bat balego burubide hauetarako, hitzen esangura zehazgabetik letorkeena baino ez da, definizio egokiagoez zuzentzen dena.

Nahiz eta terminoak oso zehazki definituak izan, ezin da jakin hipotenusaren berbidura beste alde bien berbiduraren baliokide denik, arrazoiketa- eta ikerketa-saiorik gabe; baina jabegorik ez dagoenetan ezin da bidegabekeriarik egon proposizioak konbentzi gaitzan, terminoak definitzea baino ez dago eta bidegabekeria jabegoaren bortxaketa dela esatea. Definizio inperfektuago bat besterik ez baita, izan ere, proposizio hori. Gauza bera gertatzen da jakintzaren beste edozein eremutan aurki daitezkeen arrazonamendu silogistiko delako guztiekin, kantitatearen eta kopuruaren zientzietan ezik: eta hauexek dira, nik uste, ezagutzaren eta demostrazioaren objektu propio bakartzat har daitezkeenak kezkarik gabe.

132. Gizakumeen beste ikerketa guztiak izatezko edo existentziazko zerei baino ez dagozkie, eta hauek, argi eta garbi, demostraekinak dira. Izatez dena, baliteke ez izatea. Izatezko ezein ukapenek ere ez dezake inplika kontraesanik. Edozein izakiren existentzia-eza, salbuespenik gabe, haren existentziaren ideia bezain ideia argi eta berezia da. Zerbait ez dela dioen proposizioa, faltsua izan arren, ez da gutxiago bururagarri eta adigarri badela dioena baino. Gauza ezberdina da propioki Zientzia delakoen kasua. Nahasia eta ulergaitza da hemen egiazkoa ez den edozein proposizio. Proposizio faltsua da, eta nehoiz ezin burura daitekeena argi, 64ren erro kubikoa berdin 10en erdia dela. Baina Zesar, edo Gabriel aingerua, edo beste gizakiren bat ez dela inoiz

existitu esatea izan daiteke proposizio faltsua, baina zeharo bururagarria da hala ere, eta ez du inplikatzeko kontraesanik.

Beraz, edozein izakiren existentzia, bere kausa edo bere efektutiko argumentuen bitartez baino ezin froga daiteke, eta esperientzian oinarriturikoak ditugu soil-soilik argumentuok.

A priori arrazonatuz gero, edozer gauzak dirudi gai beste edozer sortarazteko. Harrikoak baten erorketak berak itzal dezake, guk dakigunetik, eguzkia; edota gizaki baten nahiak mantendu planetak beren orbiten barruan. Esperientzia da soil-soilik, kausaren eta efektuaren izatea eta mugak erakusten dizkiguna, eta objektu baten existentzia beste batenetik inferitzeko gai egiten gaituena.³⁰ Hauxe da arrazonamendu moralaren funtsa, giza ezagutzaren zati handiena osatzen duena eta giza egintza eta portaera guztiaren sorburu dena.

Arrazonamendu moralak, edo gertakari orokorrei edo gertakari partikularrei dagozkienak dira. Hauei dagozkie bizitzako delibero guztiak, baita historiari, kronologiari, geografiari eta astronomiari buruzko zehazkizunak ere.

Gertakari orokorrei buruz diharduten zientziak dira politika, filosofia naturala, fisika, kimika, etab., objektu-mota oso baten kualitate, kausa eta efektuei buruzko ikerketari ekiten diotelarik.

Jainkozkoa edo Teologiari dagokionez, Jainko baten existentzia eta arimen hilezkortasuna frogatzen duenez, zati bat gertakari partikularrei buruzko arrazonaketaz osatzen da eta beste zati bat orokorrei buruzkoez. Badu oinarri bat arrazoian, esperientzia euskarri duen heinean, baina fedea eta jainko-errebelazioa du oinarri onena eta tinkoena.

Morala eta Kritika ez dira propioki enteleguaren objektu, gustuarenak eta sentimenduarenak diren hainbatean. Edertasuna, dela morala dela naturala, propioki hauteman baino sentitu egiten da gehiago. Edota hari buruz arrazonatzerakoan eta haren eredu standarra finkatzen saiatzean, beste gertakari berri bat kontsideratzera pasatzen gara, hots: gizateriaren gustu orokorra edo arrazonaketaren eta ikerketaren objektu izan daitekeen halako egitateren bat.

Liburutegiak berrikuskatzera bagindoaz honako printzipio hauetaz konbentziturik, a zer nolako triskantzak egingo genituzkeen! Hartu eskuan edozein ale, teologia edo metafisika eskolastikoari buruzkoa adibidez, eta galdetu baino ez: Ba al dauka kantitateari eta kopuruari buruzko arrazonaketa abstrakturen bat? Ez. Ba al dauka izatezko eta existentziazko zerei buruzko arrazonaketa esperimentalen bat? Ez. Sutara orduan: ez baitigu sofisteria eta irudikeria besterik ekarriko.